

Könyv és könyvtár

XIX. 1997

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

XIX.

DEBRECEN
1997

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

**A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE**

Szerkesztette:

VECSEY BEATRIX

Szerkesztőbizottság

**LÉVAY BOTONDNÉ (elnök), KOLTAY KLÁRA,
KOROMPAI GÁBORNÉ, KUN ANDRÁS, MOLNÁR ORSOLYA,
OROSZNÉ MILICZ ZSUZSA, SZESZÁK FERENCNÉ**

A kötet lektorai

**BÉNYEI MIKLÓS, BITSKEY ISTVÁN,
GOMBA SZABOLCSNÉ, OJTOZI ESZTER**

AZ OLVASÓHOZ

Örömmel adjuk kézbe a Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára évkönyvének új kötetét. Az 1995 nyarán elszenvedett 21 százalékos bérelvonás és létszámcsökkentés után, egy kényszerűen megújult szerkesztőbizottság nagy elszánásairól számolhatok be. Szándékainkat számba véve, legfontosabbnak tartjuk a Könyv és Könyvtár hagyományainak, színvonalának megőrzését és szakmánk legújabb eredményeinek, törekvéseinek bemutatását.

A könyvtárügy – nem túlzás, ha azt mondjuk – drámai átalakulást él meg ezekben az években. Érvényes ez az állítás az egyetemi könyvtárakra is. Az elmúlt öt év alatt egyetemünkön a hallgatói létszám háromszorosára nőtt, új szakok és képzési formák indultak, az oktatás az önálló hallgatói munka irányába tolódott el, megnövelve a könyvtárhasználat jelentőségét a tanulmányok során. Ezen örvendetes jelenségek azonban a pénztelenség korszakában köszöntöttek ránk, amikor a változatlan összegű – de reálértékben évente közel harminc százalékkal kevesebb –, vagy csökkentett költségvetés a működés hétköznapjait veszélyezteti, amikor a rendelkezésre álló összegből 1995-ben külföldről csupán 120 művet tudtunk megvásárolni, és külföldi folyóirataink 25 százalékát kellett lemondani az 1996. évi előfizetésekor.

A 81 főre zsugorodott létszám, melyből a könyvtári szakszemélyzet csupán 47 fő, hősies küzdelmet folytat a legkorszerűbb könyvtári körülmények megteremtéséért, az információszolgáltatás élvonalába kerülésért. Erőfeszítéseink és eredményeink visszhangra találnak szakmai körökben, együttműködésre tart érdemesnek például a washingtoni Library of Congress. Mindent számbavéve elmondhatjuk, hogy elkezdődött könyvtárunkban az elektronikus könyvtár megalapozása. Az idén 80 éve alakult debreceni Egyetemi Könyvtár látványos ünneplés nélkül, de munkáját tekintve országos és nemzetközi figyelem mellett, az elismerést sem nélkülözve, építi jövőjét. E jövőépítés része a könyvtár tudományos műhelyének életben tartása. Komoly elhatározásunk az évkönyv periodikus megjelentetése, tartalmának gazdagítása. A hagyományokat folytatva, továbbra is számítunk neves szerzőink könyvtörténeti, könyvtártörténeti tanulmányaira, beszámolunk a könyvtári modernizáció előrehaladásáról, közreadunk jelentős kiállításaink megnyitóján elhangzott

elemzéseket. Különszámban jelentetjük meg a konferenciák előadásait, ebben az évben a Kovács Máté-emlékülésen felolvasottakat.

Amikor megköszönöm az évkönyv előző szerkesztőbizottságának és vezetőinek hosszú, a Könyv és Könyvtárnak rangot adó és általunk követni kívánt munkáját, kérem a tisztelt Olvasó további figyelmét és támogatását.

Lévay Botondné

TANULMÁNYOK

Taxner-Tóth Ernő

MILLECENTENÁRIUM ÉS KÖNYVTÁR

„Ma már a nyomtatott és írott betűk hordoznak minden szellemi értéket, amelyet az emberiség az idők folyamán felszínre hozott, és segítségükkel él és fejlődik tovább a mi művelt társadalmunk. Valamikor azonban, a könyvnyomtatás feltalálása előtt pár száz esztendővel volt egy korszak, amikor csak igen szerény szerepet játszott az írás Európában...” Hajnal István, akinek *Technika, művelődés* című (1993-ban kiadott) tanulmánykötetéből az előbbieket idéztem, a XII. századra teszi a magyarországi írásbeliség térhódításának kezdetét. Sajnálatos módon hasonló művelődéstörténeti kutatásokat mások azóta, azaz a harmincas évek óta nem nagyon folytattak, annyi azonban bizonyos, hogy a honfoglalás kori magyarság életében az írásbeliségnek kevés szerepe volt.

A honfoglalás történetét elsőként összefoglaló Anonymus mégsem csupán szájhagyomány alapján dolgozott, az ő műve pedig már könyv alakban végezte el a történeti események megörökítésének feladatát. Klaniczay Tibor szerint a XI. és XII. század „történeti irodalmáról csak bizonytalan ismereteink vannak”, de a „forráskritikai kutatásnak sikerült az elveszett régi geszták számos részletének tartalmát rekonstruálnia...” (*A magyar irodalom története* I. k. 1955. p.) Anonymus munkáját egy XIII. századi kódex őrzi, s ettől kezdve egyre szaporodik a hazánkban készült könyvek száma. A kolostorokban mind többen rögzítették írásban gondolataikat s mind többen másolták a már leírtakat. Ezzel párhuzamosan mind többen jutottak új ismeretekhez az olvasással. A szövegrögzítés kézzel azonban csak egy példányban volt lehetséges, az írásbeliségnek ez a formája tehát csak kevesekhez, az „írástudókhöz” juthatott el.

Gutenberg találmánya – a XV. század közepén – a sokszorosítás lehetőségét teremtette meg. Noha az ember önkifejezésének és a közlésnek a nyelv nem az egyetlen eszköze (erre szolgál az ének, a zene, a rajz, a festés, a plasztika is), de az írott szöveg a tapasztalati és gondolati úton született ismereteknek kétségtelenül legfontosabb és leghatásosabb terjesztője. Az emberiség addig legnagyobb találmánya ugyan meglepően gyorsan ismertté és használttá vált Európában, széleskörű hatása a fej-

lettebb országokban is csak a XVII., a peremvidéken (így Magyarországon) a XVIII. században bontakozott ki.

A könyvnyomtatással nem szűnt ugyan meg, ám jelentősen módosult az énekmondók, szónokok, papok, tanárok és színjátszók szerepe az ismeretátadásban. A nyomtatott formában sokszorosított információ személytelen hatása alapvetően átalakította az olvasni tudók életét. A könyvnyomtatással addig elképzelhetetlen mértékben megsokszorozódott a tudás jelentősége. Eltűnt az a korlát, amit az ismeret terjedése elé a kézírás és a szó, az ének, a rajz egyszerűsége, a közvetítő személye s a vele való kapcsolat időtartama és helyhez kötöttsége állított. A nyomtatásban rögzített gondolat, élmény, tapasztalat, fölismerés, következtetés elvileg korlátlan terjedelemben – aránylag rövid idő alatt – juthatott el a világ bármely pontjára és vált nemzedékek számára főlhalmozhatóvá, amit ezen keresztül bárki *hasznosíthat*. (Az ugrásszerű változást mai példával érzékeltetve: levelünket a vonat és a korszerű hajó is mintegy 10–12 nap alatt viszi el Amerikába. Légipostával ehhez csak 3–4 napra, elektronikus úton – az Internettel – 3–4 másodpercre van szükség. A könyvnyomtatás sokszorosító jelentősége ilyesfajta mércével fogható föl.)

A könyvnyomtatás elterjedése két alapvető akadályba ütközött:

- a könyv (noha a kézzel írottak töredékébe került) sokáig igen drága volt,
- kevesen tudtak olvasni és
- hiányoztak a könyv terjesztéséhez szükséges feltételek (közlekedés, postaszolgálat, kereskedelem stb.).

A sokszorosítás mégis megteremtette az ismeret és tudás széleskörű gazdasági hasznosításának alapjait, fölgyorsította a mezőgazdasági és még sokkal inkább az ipari technika-technológia fejlődését. (Ezzel elősegítette a földrajzi felfedezéseket, a világkereskedelmet, valamint a társadalmak és államok szervezettségének átalakulását.) Mindez magával hozta a papírgyártás és a nyomdatechnika olcsóbbá válását, a magasabb jövedelemmel rendelkezők (a középosztály) számának megsokszorozódását; valamint az olvasással-tanulással megszerelhető tudás értékének növekedését.

Noha könyvnyomtatásról beszélünk, e fogalomba bele kell értenünk a nyomtatott könyvvel szinte egyidőben megjelenő nyomtatott híradásokat, hirdetményeket, röpiratokat, majd ezeknek egyre sűrűsödő rendszerességgel megjelenő „keverékeit”: a lapokat, folyóiratokat, újságokat. Jelentőségük abban állt, hogy egyszerre közöltek helyi érdekességeket, távolabbi vidékek életét is befolyásoló híreket, kereskedelmi hirdetm-

nyeket; tudományos eredményekről, valamint a megtörténteokről, a múlt-ról szóló új ismereteket, vallási, politikai világnézeti eszméket és ezektől fokozatosan elkülönülő szépirodalmat. Az olvasás közelebb hozta a világ távolabbi pontjain történők megismerhetőségét és ezzel föl is keltette mindezek iránt az érdeklődést. Kereskedők, diákok, mesterlegények, vándortanítók és vándorló művészek mellett egyre nagyobb számban keltek útra az olvasottak iránt érdeklődők: divatba jött a helyszíni tapasztalatokkal élményszerző – „öncélú” – utazás.

Az olvasók számának szaporodása fölgyorsította azt – az egyház tanító szándékából kiinduló – gyakorlatot, ami az anyanyelvre épült. A „tudomány”, a „műveltség” Európában eredetileg közös latin beszédnek rovására megnövelte a nemzeti nyelvek fontosságát. Kant már elválasztotta egymástól a művészetet, a tudományt és az erkölcsöt. A XVIII. században az addig egységes tudományon belül (amire Goethe *Faustja* még mint létező lehetőségre gondolt), elkülönültek a szaktudományok a botanikától a régészetig; – a filozófia részének tekintett matematika pedig a természettudományos kutatások tényezőjévé alakult. Miután a gazdasági és kereskedelmi élet közlési rendszere mindig azonos volt „a nép” nyelvével, a tudomány és műveltség gazdasági-kereskedelmi hasznosíthatósága magával hozta a gyorsan és széles körben elsajátítható „nemzeti” ismeretek kialakulását, ezzel a nemzeti kultúrák – benne a szépirodalom – széleskörű fejlődését.

A nyelvi jelrendszer keretében kialakult – sokáig irodalomnak nevezett – tanító, ismeretörző és -átadó szóbeli, majd írásba rögzített tudattartalom fokozatosan elkülönült az igények, a befogadók megsokszorozódása miatt – sajátos tartalmi-formai elvek szerint. A papírra nyomtatott hírhez vagy emlékhez nem tartozott többé dallam, és ezzel a vers, a költői szándék is (részben) fölöslegessé vált, illetve megváltozott. A tudománynak pedig (különösen a természetre és technikákra vonatkozó ismereteknek) sokkal szűkebben értelmezhető, tehát határozottabb egyértelműséggel megfogalmazott közlésre volt szüksége, mint amit a képeket, szimbólumokat, utalásokat, asszociációkat kedvelő filozófia, vallás vagy a szépirodalom használt. Megszületett az ismeretközlés, az értekezés és a szépirodalom sajátos nyelve, kialakultak ennek megfelelő közlési formái. (Átalakult a politika nyelve is, miután a XVII–XVIII. századi társadalom feladatai bonyolultabbá váltak, a parancsolás nyelvét – az egyházak, majd az iskolák közreműködésével – fokozatosan kiszorította a meggyőző szándék, az együttműködésre, megnyerésre törekvő árnyaltabb-motiváltabb szónoki nyelv.)

E fejlődési folyamat keretében jött létre a gyakorlatban hasznosítható európai tudomány eredményei alapján az a gazdasági (és tengeri-katonai) erő, ami lehetővé tette a gyarmatosítást, elősegítette az ipari forradalmat, a munkamegosztást. Európában kb. 1730-ig alapvető gond volt az élelmiszerhiány, ettől kezdve tette lehetővé a termésátlagok növekedésén alapuló fölösleg a nem mezőgazdaságból élők számarányának gyors növekedését. A fölgyorsult ismeretáramlás elősegítette a zárt nemzeti államok kialakulását, a tudomány és a szellem tömegméretű gondolkodásformáló szerepének – ezzel a felvilágosodásnak nevezett jelenségnek – a kialakulását. (Angliában már a XVII. század végén a lakosság 60–70, Franciaországban 70–90 százaléka írástudó; Magyarországon még 1768-ban is csak 14%).

A nevelés legfontosabb tényezője még sokáig a családok és kis közösségek hagyománya volt, de gyorsan fejlődtek az iskolák és az egyetemek. Nem csupán az írástudók, a tudomány iránt érdeklődők száma sokszorozódott meg, de szélesedett azok köre is, akik igényt tartanak művészi alkotások tulajdonára, művészi élmények befogadására.

* * *

A ó- és középkor jellegzetes hőse magányos. Furcsa ellenmondásként – az egyéniség szerepének növekedéssel – mégis megnőtt a társas élet igénye. Ennek jele a főúri, majd polgári (nálunk: középbirtokos nemesi) házakban kibontakozó szalonélet. Mégpedig nem csupán az egyhelyben lakók bevonásával, hanem távolabbról hívott vendégekkel is; illetve másfelől az utazás divatba jöttével. Az utazáshoz kapcsolódó megismerő tevékenység rögzítésére rengeteg feljegyzés és rajz született. (Goethe minden útján gondosan jegyzetelt, naplót vezetett, rajzolt és a különösen nagyra becsült antik műtárgyakról másolatokat készített. A másolatokkal – copiákkal – egyidejűleg sokszorozódott meg a fordítások száma is.) Mielőtt a gondolatáramlás a nyomtatott újságokba, folyóiratokba és könyvekbe „szorult” volna, széleskörű levelezések alakultak ki – részben a gyorsan kiépülő postaszolgálat közvetítésével. A levél önkifejezési és közlési formából szinte irodalmi műfajjá nőtt, oly mértékben, hogy levélregények sora született. Ebben persze az is közrejátszott, hogy a bontakozó szépirodalom zavarban volt a „költészet” és a „próza” (köznapi beszéd) poétikai meghatározásával. A XIX. század közepéig elég általános volt az a fölfogás, hogy az utóbbinak legfontosabb eleme a hitelesség (a levélregény mellett az útleírás, a napló, a vallomás): a köznapi beszédben előadott történetnek igaznak kellett látszania. A folyóiratok mellett

divatba jöttek a vegyes műfajú és lehetőleg szép kiállítású, újdonságokat kínáló zsebkönyvek, az almanachok is.

Európa XVII–XVIII. század kultúrájának meghatározója a keresztény világfölfogás. Pillérei: az irgalmas és gondviselő Isten tökéletességébe, a föld szenvedés után a lélekre váró örök életbe vetett hit. A szabad akaratból következő gyarlóság, a bűn és bűnhődés, a megváltó kegyelem és a megváltáshoz szükséges erényes élet, az örök lélek és az esendő, vágyakozó, elpusztuló testiség eszméje. Félelem az isteni büntetéstől és ezzel szemben a felemelkedés igénye, ami szorosán kapcsolódik a görög-római hagyomány *szép, jó, igaz* harmóniájának eszményéhez. Az egyén és közösség viszonyát részben a szabadság fogalmának tisztelete, részben az önfeláldozásig, személyes áldozatig terjedő kötelesség fogalmához kötött erkölcs határozza meg. Mindezek mögött ott áll a görög mitológia összetett (vallási, művészi, erkölcsi) világképe és a görög filozófia világmagyarázati kísérlete, benne a megismerés szándékával és annak korlátaival, a szubjektum és objektum, idealizmus és materializmus ellentétpárjaival. A tekintélyelvű társadalmakban, függőségi viszonyok kötöttségében élő gondolkodók előtt különös vonzerővel jelent meg az ókori demokrácia – polgárainak személyes szabadságot, a közügyekbe beleszólást biztosító – eszménye, mint követendő és követhető példa. (A francia forradalom részvevőinek fontos törekvése, hogy mindenestől – isteneivel és választott konzuljaival együtt – újra teremtsék, föltámasszák a római polgárok demokráciáját.)

A „fény századának” kezdetén alkotta meg Bacon a tudományok új (azaz: első) rendszerét, Newton az új (a relativitás elmélet után már csak részben érvényes) fizikai világképet, ekkor indította el Locke azokat a filozófiai iskolákat, amelyek egyfelől a mechanikus materializmushoz, másfelől Kant, Hegel rendszeréig, Montesquieu politikai gondolataihoz, majd a Rousseau nevével jelezhető érzelmi forradalomig vezettek. E gondolatok hatására indultak meg azok a társadalmi átrendeződési folyamatok, amelyek megnövelték az önmagát elsősorban anyanyelvén kifejező, ismereteit elsősorban anyanyelvén befogadó *egyén* szerepét; s az immár fölösleg termelésére képes mezőgazdaság és ipar segítségével létrehozták azt a – szorosabb személyi függőségből kiszabaduló – középréteget, amelyet polgárságnak nevezünk. A személyiség fontossága tarthatatlanná tette az addig működő alá-fölérendeltségi viszonyokat, megnőtt a szabadság – görög és keresztény – igényének jelentősége. Ez vezette Kant etikáját, az egyén és köz viszonyát szabályozó erkölcsi kötelesség eszméjének kidolgozásához. A tudásra épülő társadalmi átrendeződés az angol vagy németalföldi forradalmakban hosszabb, a

francia forradalomban gyorsabb és véresebb átalakulás keretében vezetett a polgári nemzetállamok kialakulásához. Ugyanakkor a kulturális hagyományai (és más történeti okok) alapján tagoltabb német földön a polgárság és a nemzet létrejöttét csak nagy késéssel követte az egységes állam megteremtése. Az orosz birodalomban pedig a személyes hatalom alapjára épített egységes állam megőrizte a parancsuralmi rendszert, aminek szűk körben volt csak szüksége a nemzeti öntudatra, még kevésbé polgárságra. Ennek eredményeként aztán a tudás is szűk körben válhatott a gazdasági hasznosítás serkentőjévé.

Az újkori Európa a *tudás és megismerés* ígézetében született, a fejlődésbe és fölemelkedésbe vetett hit segítségével. A hagyományos és folyamatosan gazdagított kultúra talaján bontakozott ki a *közjó és közboldogság* elérhetőségének gondolata. A szegények mellett kiálló keresztény erkölcsi kötelességből és a görög filozófiából kialakult a szabadság, egyenlőség, testvériség tana. A mindennapi szükségből kilépők számának szaporodásával az egyén társadalmi kötöttségei meglazultak. A feudális függőviszonyok rendszerében először a hatalmi viszonyok megváltoztathatóságának gondolata merült föl abban a keresztény szellemben, hogy akinek Isten többet adott a javakból, attól több (rászorultakat) segítő tettet vár. Az uralkodó (a patrónus) kötelessége, hogy gondoskodik jobbágyairól. Ennek teljesítése (nem pedig isteni szándék) igazolhatja csak a hatalomhoz való jogát. A „jó uralkodó” tehát az, aki teljesíti népével (a közzel, a nemzettel) szembeni kötelességeit, s mivel a „rossz” bűn, az igazságtalan („gonosz”) hatalomnak buknia kell. A gondolkodás eme átalakulása a világról töprengő filozófusok tanítása és könyvek, folyóiratok nélkül elképzelhetetlen.

A tudás hasznosíthatósága értelmet és célt adott az egyéni munkának, tettnek, a vállalkozásnak. Az európai ember gondolkodásának középpontjába került a céltudatosság és haszonelvűség. A haszon gyakran meghaladta a (magnövekedett színvonalú) szükségleteket és érdemes volt takarékosan kezelni, fölhalmozni. Befektetésével (és persze tudással, tettel, vállalkozó szellemmel) a pénztőkét további haszon (vagyon gyarapodás) megszerzésére lehetett fölhasználni. Az egyéni törekvések eredményei megváltoztatták a közösségek hagyományos belső rendjét, az örökölt vagyonok megőrzése nehezebbé vált (több tudást és munkát kívánt), a szerzett vagyon szerepe megnőtt. Mindez nem csupán a hatalmi befolyásra esélyes személyek cseréjét hozta magával, de a tudás megsokszorozta az erre esélyesek számát is. Az újság, a hírlap és könyv mérhetetlenül tágabb nyilvánossága széles utat nyitott a nemzeti nyelveken belüli s a nemzetközi gondolatáramlásnak. Ennek következmé-

nyei egyaránt megmutatkoztak az Angliában és Franciaországban kialakult különböző átrendeződésben. Angliában a szélesebb rétegek jogait biztosító alkotmány korlátozta a királyi hatalmat, a törvényhozást a választott parlamentre, a végrehajtó hatalmat az önkormányzatokra bízta. Franciaországban a korlátlan (abszolút) királyi hatalom hatékony és szakszerű központi közigazgatást épített ki, amihez képzett tisztviselőkre, széleskörű írástudásra volt szüksége. Itt a királyi fölemelő szándéknak egyéni érdekekbe ütköző érvényesülése korlátozta a fölemelkedés igényét, s 1789-ben ez vezetett azoknak a változásoknak heves fölgyorsulásához (a forradalomhoz), amelyek végső soron megerősítették a központosított államot és annak (szélsőséges) nemzeti jellegét.

A nyomtatott könyv tehát a műveltség széleskörűvé válásán keresztül, a (szak)- ismeret és a gyorsan fejlődő tudományos eredmények hasznosítási lehetőségének megteremtésével megváltoztatta az európai (és amerikai) emberek életét. Mindenki tisztában volt vele, hogy a könyvnek nem csupán pénzben kifejezett (drága) ára van, hanem fölbecsülhetetlen haszna is. Nem egyetlen olvasót szolgál, hanem sokat, akár nemzedékek végtelen sorozatában. Az emberi szellem új eszközt nyert az idővel, a mulandósággal folytatott ősi küzdelmében. Az értékes könyveket természetesen meg akarták őrizni, s meg is őrizték. Mátyás király híres könyvtára bőséges uralkodói jövedelmére épült. A XVIII. századi Magyarországon még elsősorban a gazdag főuraknak és az egyházaknak volt lehetősége könyvtárépítésre, de a középosztály tagjai is egyre több könyvet vásároltak és őriztek meg. A következő században ez a folyamat fölgyorsult, s kialakult a kölcsönkönyvtárak rendszere is. Az új században az 1777-ben Budára, majd hamarosan Pestre helyezett egyetem könyvtára mellett a nagyobb egyházi gyűjtemények is közkönyvtárként működtek már (noha használatukat sok – részben politikai indíttatású – szabály korlátozta). A közműveltség fölemelésének szándéka vezette Széchényi Ferencet, amikor 1802-ben a nemzetnek ajándékozta gazdag könyvtárát: amit akkor Nemzeti Múzeumnak neveztek el. A múzsáknak ebben a kertjében azonban elsősorban könyvek voltak.

* * *

A magyar könyv és könyvtár közismert történetét fölösleges lenne itt – újra – elmondani. Ami az eddigieket indokolja, a két ritkán elemzett történelmi tény. Az *első*t csak röviden érintem, mivel tudományos forrásai földolgozatlanok.

Valamennyien haszonélvezői voltunk a szocializmusra hivatkozó művelődési politika azon törekvésének, hogy a „közművelődés” érdekében olcsón adja a könyvet. *Könyvet mindenkinek*, hirdette a cél –, miközben a gyakorlatban egyre inkább elértéktelenedett a tudás, a műveltség pedig teljesen elvesztette azt a *felemelő* szerepét, amiben korábban mindenki egyetértett. Ez a közmegegyezés alapvetően benne élt a régi munkásmozgalom tudatában is amikor azt hirdette, hogy a hatalomra törő „proletariátusnak” föl kell emelkedni az „uralkodó osztályok” műveltségi színvonalára. A XX. századi társadalom nem működhet sem tudás, sem tudomány és műveltség nélkül: másodlagos szerepűvé minősítése – a „termelés” átgondolatlan fogalmával szemben – egyenesen vezetett a *hiánygazdaság* kialakulásához. Az „olcsó” és az „értékes” nehezen kapcsolható fogalmak, s ennek az ellentmondásnak a feloldásához az oktatási rendszer nem bizonyult elég hatékonynak. A gyakorlat pedig a szellemi értékek hasznosíthatóságát sehol egyértelműen nem igazolta vissza. (A politikai kapcsolat mindig fontosabbnak mutatkozott a tudásra alapozott teljesítménynél.) Az olcsó könyvnek egyrészt kevés becsülete volt, másrészt kiadásuk óriási tékozlással járt, aminek árát a köznek kellett megfizetnie.

Szerencsére az általános tékozlás szellemébe „belefért” a könyvtárnak, mint a művelődési politika intézményes „díszének” az eszméje is. Ennek eredményeként az örökölt könyvtári rendszert nem csupán fenn tartották, de ki is szélesítették. Kifelé a könyvtár tökéletesen betöltötte e díszítés feladatát, a hatalom és a közvélemény szemében viszont a „nem termelő szféra” (le)minősítést kapta.

Az olcsó könyv miatt a könyvtár fontosságát sem a döntéshozók, sem a használók nem fogták föl. Egyfelől különféle magán- vagy csoportterdek számtalan kisebb-nagyobb könyvtárat hoztak létre a köz költségére, másfelől éppen a legfontosabb intézmények tervszerű fejlesztésére soha nem jutott elegendő pénz. Ennek a szemléletnek egyenes következménye, hogy a könyvtári munka nem kapott megbecsülést, sem erkölcsi, sem anyagi tekintetben. Mindez arra vezetett, hogy a könyvtárak elvesztették a tudományos életben (mindenekelőtt az irodalom- és történettudományban) korábban betöltött jelentős szerepüket is. Örökölt gond az ellátottság, az épületállomány elmaradottsága s a gyűjtésnek abban a tudatban való korlátozása, hogy egyrészt kevés a pénz és a hely, másrészt a könyvek nagy többségét a lehetséges használók többsége különösebb gond nélkül megvásárolhatja. A mindig drága külföldi könyvek és folyóiratok beszerzését pedig egyaránt korlátozták pénzügyi és politikai okok.

Másodszor: tény az is, hogy a századunk végére kibontakozott újabb információs forradalomban a döntéshozók sokáig csak a politikai veszedelmet látták. Azt, hogy a szabadon hozzáférhető információ olyan ismeretekhez juttatja az alattvalókat, amelyek egyeduralmukat veszélyeztethetik. Világunk alapvető változását nem vették észre. Pedig először a rádió, aztán a televízió végül pedig a számítástechnika betört az életünkbe. A nyomtatott sajtónál nagyságrendekkel gyorsabb és szélesebbkörű ismeretszerzési és közlési lehetőségeket teremtett. A tudományos kutatások eredményei ezzel könnyebben hozzáférhetővé váltak ugyan, de hasznosításukhoz egyre több adatra, az áttekinthetlenné nőtt szakirodalom egyre szélesebb körű ismeretére lett szükség. Az információs forradalom csökkentette ugyan az olvasásra fordítható időt, de nem csökkentette a könyv, a folyóirat jelentőségét. Még kevésbé a könyvtárakét, amelyeknek a kor igényeinek megfelelő információs központokká kellene átalakulniuk. A hazai szakirodalom már közel két évtizede foglalkozik a könyvtári szerep új fölfogásával.

A több évtizede fölhalmozott államadósság és gazdaságunk elmaradottsága azonban mindeztideig lehetetlenné tette országos könyvtárfejlesztési politika kialakítását. Ennek jelentőségét természetesen csak akkor lehet fölismerni, ha a helyzet javításának szándékát arra építjük, hogy anyagi erőforrásokban szegény országunk fölemelkedése csak a szellemi tőke fejlesztésével képzelhető el. Ehhez pedig egyáltalában nem olcsó, hanem nagyon drága és hosszan megtérülő beruházások szükségesek. Hosszan, de biztosan megtérülő beruházások. (Már amennyiben úgy gondoljuk, hogy a kultúra nem a társadalom „díszítésére” szolgáló „nyakkendő”, hanem az az „épület”, amelyben élünk.) A kilencvenes évek elején kormányzati szinten is megszületett végre a fölismerés, hogy a szellemi tőkegyarapítás nélkülözhetetlen föltétele a nagyarányú könyvtárfejlesztés kell, hogy legyen. Sajnálatos módon az erre fordítható erőforrások előteremtését célzó világbanki tárgyalások egyrészt rossz vágányra siklottak, másrészt kudarcba is fulladtak. A művelődési kormányzat ennek ellenére hozzáfogott az alapelvek kidolgozásához, s a *beruházás* fontosságának elismerését az 1994-es választásra készülő kormány programja magába is foglalta. Az új kormány ettől nem határolta el magát, sőt a mostani miniszter gyakran hangoztatja az információs társadalom követelményeit, de a fejlesztés kérdése helyett a törvényképzés feladata került előtérbe.

Az egyetemek szempontjából a könyvtárfejlesztésnek van még egy sajátos tényezője. A rendkívül szétagolt magyar felsőoktatási rendszernek fontos kérdése az, amit divatosan *integrációnak* neveznek. E szá-

munkra több értelmű szó magyarul egységesülést, *egyreszűknek egy egésszé egyesülését* jelenti. Ez azonban valódi hatékonysággal csak valamilyen rendező elv körül lehetséges. Szinte magától értetődően kínálkozó *integráló* elv a közös célok kielégítésére képes központi könyvtár. Ez természetesen nem csak elhatározás kérdése: erre könyvtáraink ma semmilyen tekintetben nincsenek és nem is lehetnek fölkészülve. Csak jelentős hosszú távú beruházásokkal és nélkülözhetetlenül fontos szerepüknek teljes körű elismerésével készíthetők föl – nem csupán az előbb körvonalazott szerepre, hanem arra is, hogy a megváltozott feltételek között a felsőoktatás és tudományos kutatás megkívánt szolgálatát elláthassák. Sajnos, ma egyetemi oktatóként minduntalan beleütközöm abba a ténybe, hogy hallgatóim nem tudnak – kellő számban – hozzájutni a szükséges könyvekhez. Egyszerre kellene ugyanis pótolni a hazai könyv olcsóságának, a külföldiek drágaságának együttes következményeiből álló hiányokat – és kielégíteni a gyorsan növekvő igényeket.

Ismeretes a könyvtárban gondolkodó Vörösmarty kétségbeesett kérdése: „Ment-e A könyvek által a világ elébb?” Igaza van, nincs *egyetlen* olyan „könyv, mely célhoz vezet”. Igaza van, a műveltséggel rengeteg borzasztó „salak” került a történelem gépezetébe. Csak visszakerdezhetnénk: *milyen lenne könyvek nélkül a világ?* Hogyan ismerhetnénk könyv híján a tapasztalati és gondolati úton született ismereteket? Hogyan hihetnénk könyvek nélkül az „újabb szellemben”, ami értelmet ad fáradozásainknak? Aligha tehetünk mást, vállalnunk kell a költő dacos hitét: „És mégis – mégis fáradozni kell.” A millicentenáriumi évének szellemében nem lehet más a válaszuk a „Mi dolgunk a világon?” kérdésre, mint Vörösmartyé: „küzdni Erőnk szerint a legnemesebbekért. Előttünk egy nemzet sorsa áll.” Nem lehet más, hiszen ez a küzdelem tartott meg bennünket ezeregyszáz évig itt, a Kárpát medencében.

És ne feledjük: Vörösmarty mélyről fakadó kételyeit is a könyvtárak őrzik meg.

Taxner-Tóth Ernő

**SUMMARY (A THOUSAND-YEAR OLD COUNTRY
AND THE LIBRARIES)**

“Nowadays every cultural value is in printed form” wrote before the new domination of the visuality the famous Hungarian historian, István Hajnal in the thirties. After many centuries when handwriting put down the human ideas and experiences only in one copy the new invention of Gutenberg produced the great possibility of multiplication. This multiplied the different forms of human knowledge. The printed matters were the most important condition of the education and the higher cultural level, the basis of the social and economical development from the 18th century. With books and periodicals it started a new way of exchange of ideas. These indispensable means imported the ideals of beauty, goodness and truth; the ideals of liberty; the ideas of public welfare, public happiness and publicity, equality and solidarity from Europe. Hungarian books also brought much new information on the geographical, social and scientific discoveries. The books and periodicals were the best means to organize the national consciousness and identification. This all belongs to the importance of the development of the Hungarian printing trade and the foundation of the first great public library: the Hungarian National Museum in 1802. The printed book was the basis of Hungarian cultural, economical and political rising in the 19th century.

What is the role of books and libraries in our age? That question is equal to the following one: if Hungary’s national goal is to rise again or not. If it is, the basis could only be up-to-date knowledge. Because the printed book is expensive, it is an elementary duty of the society to develop the network of the public libraries, libraries of modern type which are not only collections of books and periodicals, but also information centres. A modern library could be the main point of the integration of the universities, as well the library can be (and it has to be) a very important informational bridge between different cultural centres, like universities. The need for libraries is very strong, especially in the universities.

Vörösmarty, the great Hungarian poet asked in the last century if the world had moved ahead because the books. In our 1000 years old country we have to say yes and yes, and we have to make our libraries stronger and better. We are working in the spirit of this idea, here in Debrecen.

Bánhegyi B. Miksa OSB

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI KÖNYVTÁR

Az elmúlt 1996-os esztendő jelentős esemény volt a Pannonia Szent Hegyén (Mons Sacer Pannoniae) álló, szent Mártonról nevezett bencés főapátság életében.¹ Alapításának ezredik évét ünnepelte az ott élő szerzetes-közösség, de vele ünnepelt a katolikus egyház és az egész magyar társadalom is. Az egyház ünneplése II. János Pál pápa látogatásával érte el tetőpontját, a magyar társadalom ünneplésének kifejezése volt Göncz Árpád köztársasági elnök és több miniszter részvétele az egyes ünnepi alkalmakon.

A társadalom a monostort úgy ünnepelte, mint amely a magyarországi és a magyar kultúra otthona volt az elmúlt ezer esztendőben, s ezt a művelődést a keresztény értékekkel együtt és azokon keresztül közvetítette a magyarságnak. Ennek a művelődésnek egyik oszlopa az oktatás, s a főapátság jubileumával együtt ünnepelte a magyar közoktatás, a magyar iskola is milleniumát. Ezért nyitotta meg a művelődési miniszter az 1996–1997-es tanévet Pannonhalmán, s az ünnepségnak a Főapátsági Könyvtár adott otthont. Érthető ez az összefonódás, hiszen a művelődésnek és benne az iskolai oktatásnak elengedhetetlen alapfeltétele a könyvtár, a könyv, az olvasás és írás tudománya és lehetősége. S ez, mint minden bencés monostorban, Szent Márton hegyén is adva volt.²

1. A bencés rend és a könyv kultúrája

Ez az adottság Nursiai Szent Benedeknek (480 k. – 547 k.) monostora, Monte Cassino számára írt Regulájában gyökerezik.³ A Regula által szabályozott közösségi életben nagy szerepet kap a könyv és az olvasás. Így elsődlegesen a közösen végzett istentiszteletben, a zsolozsmában, amely naponta több órát vesz igénybe. A könyv nélkül mondott vagy énekelt zoltárokon kívül minden imaórában volt olvasmány. Ezt rövidebb lektió esetében kívülről mondták, hosszabb olvasmányok esetében egy olvasni jól tudó szerzetes olvasta föl a közösség részére. A szentírás

könyvein kívül felolvasásra kerültek a katolikus szentatyák szentírásmagyarázatai, illetve egyéb művei. De soha nem hiányozhatott a felolvasás a közös étkezésekről sem, amelyek a monostorokban szakrális jellegű cselekmények.⁴

Azonban ezeken a – mondhatnók – „hivatalos” alkalmakon kívül közös olvasás volt naponta a vacsorát követően is, amikor szintén egy testvér olvasott fel a közösség számára a szerzetes atyák munkáiból. Ugyanígy mindennapi kötelessége volt a szerzetesnek az imádság és munka mellett az egyéni olvasás is, melynek időtartama a Regula szerint az évszakoktól, a szent időktől függ. Szent Benedek ezt a kötelességet is nagyon komolyan vette és ellenőriztette.⁵

Az előírt olvasás és felolvasás mellett tanácsolja a Regula azoknak a szerzeteseknek, akik erre rászorulnak, hogy bizonyos időben gyakorolják az olvasást, illetve memorizálják a zsoltárokat. Végül azt is megengedi, hogy az ebéd utáni csendes pihenőt – amely az itáliai viszonyokban elengedhetetlen volt – felhasználhassák a szerzetesek csendes olvasásra, amennyiben azzal nem zavarnak másokat.⁶

Össességében több órára tehető naponta az az idő, amelyben a szerzetesek a könyvvel kerültek kapcsolatba, könyvkultúrát műveltek. Természetes tehát, hogy mindehhez a monostornak megfelelő könyvtárral kellett rendelkeznie. Maga a könyvtár szó – bibliotheca – csupán egyszer fordul elő a Regulában, azonban ebből, valamint más előírásokból következtethetünk arra, hogy a könyv mellett a könyvtár is megbecsült értéke volt a monostornak. „A negyvennapos böjtre mindenki kapjon egy könyvet a könyvtárból, amelyet elejétől végig olvasson el.”⁷ Ha ebben az esetben is „Bibliát” jelentene a „bibliotheca” kifejezés, mint később többször is, akkor is azt jelentené, hogy a Biblia könyvei – a közös olvasáshoz szükséges mennyiségén túlmenően – több példányban megvoltak a monostor könyvtárában, s ezekben a könyvekben a szerzetesek Isten szavát olvasták, de megismerkedhettek a történelmi, a filozófiai irodalommal, a prózával és a lírával: hiszen a Szentírás egyes könyvei mindezt magukban foglalják.

Ha azonban valóban könyvtárt jelent a bibliotheca – s ez több, mint valószínű –, akkor már a VI. század elején legalább annyi könyvnek kellett állnia a monostorok könyvtartó szekrényeiben, mint amennyi szerzetes élt a házban. S ezt a kor viszonyaihoz képest nagyszámú könyvet, bár erről Benedek külön nem rendelkezik, biztosan nagy becsben tartották, vagy legalábbis úgy kezelték, mint a monostor minden felszerelési tárgyát, vagyis a Regula szavai szerint „mint az oltár szent edényét”. S mert a szerzeteseknek kiadott használati tárgyról kijelölt

szerzetesek gondoskodtak, az apátnak pedig jegyzéke volt róluk, nem nevezhető merésznek az a feltételezésünk, hogy a könyvekről katalógust vezettek – a kifejezést természetesen nem a mai értelemben használva – s a kölcsönzők is nyilván voltak tartva.⁸

A könyvkultúrának, illetve az olvasásnak testvér-területe az íráskultúra, illetve maga az írás. Bár nem tartozik szorosan a könyvtárhoz, megemlíjtük, hogy a későbbi scriptoriumok előzményét is megtaláljuk Szent Benedek monostorában. A szükséges munkaeszközök között ott találjuk az írotáblát és íróvesszőt, s az engedély nélkül birtokolt tárgyak között, melyekhez a szerzetesek különösen vonzódtak, ott találjuk a könyvet, az írotáblát és az íróvesszőt.⁹ Ezekből a Regulából vett idézetekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a szerzetesek nem csupán kötelességből olvastak, hanem annyira szenvedélyükké vált az írás és olvasás, hogy a kevésbé fegyelmezettek még engedély nélkül is tartottak maguknál olyan dolgokat, amelyek ezekhez a foglalatosságokhoz kellettek.

Ez a könyv- és olvasáskultúra tovább élt az elkövetkező századokban, s a IX. századtól kezdve, amikor Nagy Károly rendelkezése minden kolostor számára kötelezővé tette a benedeki Regula használatát, annyira elterjedt egész Európában, hogy annak teljes olvasás- és íráskultúrája bencés jellegű volt, s az első valóban nagy könyvtárak éppen a bencés apátságokban jöttek létre.¹⁰ És ami egyáltalán nem következik szükségképpen magából a Regulából, azonban természetes következménye a magas fokon álló könyvkultúrának: ezek a könyvtárak lettek a teljes klasszikus irodalom megőrzői és másolói.

Mindez párhuzamosan haladt az iskolák fejlődésével; a monostorokban, illetve azokhoz szorosan kapcsolódva kialakultak a későbbi közoktatás intézményeinek előfutárai: a monostori belső és külső iskolák attól függően, hogy a tanuló a szerzetesi hivatásra készült-e vagy sem. Mind a két iskolaformában jelen voltak a Szentírás olvasásához kapcsolódó tudományágak mellett a világi tudományok is, sőt és szinte axiómaszerűen ki lehet mondani, hogy a tudományok művelésének egyedüli műhelyei az ezredforduló táján az Európa egész nyugati részén elterjedt bencés monostorok voltak.

2. A pannonhalmi apátság könyvtára

Ebben az időben és ebben a kulturális közegben került sor a pannonhalmi monostor alapítására és benépesítésére. Bármily kicsi volt is Szent Márton monostora, bárhonnan jöttek is az első szerzetesek, ennek az apátságnak, ha a bencés jelleget hordozta, kellett könyvtárának lennie. E nélkül a könyvtár nélkül nem élhettek volna bencés életet, nem teljesíthették volna a Regula előírásait a napirendre s azon belül az istentisztelethez vonatkozóan, s főleg nem tudták volna azt az iskolát vezetni, amelyben a XI. század első évtizedeiben tanult Mór (Maurus), a későbbi pécsi püspök.¹¹

A konkrét adatok az első századokban csak szórványosan fordulnak elő. Maga a kiváltságlevél nem beszél sem könyvtárról, sem adományozott könyvekről, azonban ez nem lehet negatív bizonyítéka a könyvtár hiányának. Viszont a század végéről hiteles oklevél áll rendelkezésünkre, amely a monostor összes vagyontárgyát leltárba veszi, közöttük a könyveket is.¹² Ezen összeírólevél értelmében az apátság könyvtára nyolcvan kötettel rendelkezett, amelyek némelyike minden valószínűség szerint több kéziratos munkát is tartalmazott, ezért a művek pontos száma nem állapítható meg, de legalább 150–200-ra tehető. A könyvjegyzék bizonyos rendszert mutat: megkülönbözteti az anyagi értéket is jelentő díszes liturgikus könyveket, az istentisztelethez és a különösen a zsolozsmához tartozó könyveket, majd külön csoportba gyűjti a szerzetesek olvasmányául szolgáló írásokat, végül az oktatás céljait szolgáló tankönyveket.¹³ Hogy ezeket a könyveket hogyan tárolták, hol volt az armárium, volt-e a könyvekről katalógusnak nevezhető kimutatás, mindezt nem tudjuk, csupán feltételezésekbe bocsátkozhatnánk. Ha a Regula fentebb hivatkozott előírásait tartjuk szem előtt, akkor kimondhatjuk, hogy valamilyen nyilvánartásnak kellett lennie, de az nem maradt ránk.

A következő századok is csupán szórványosan előforduló adatokat szolgáltatnak. Ezek közül kiemelkedik a Cerbanus-levél, amely nem csupán annak bizonyítéka, hogy Pannonhalma monostora bővelkedett „az atyák életrajzaiban, tanításaiban és mindenféle oktatásaiban”, hanem annak a sokszor elfelejtett vagy eltagadott ténynek, hogy nemcsak a nyugati országok kolostorai adtak könyvet és vele kultúrát hazánknak, hanem Magyarország is hatott az ellenkező irányban, hiszen ez a levél csak osztrák és bajor kolostorok könyvtáraiban maradt fenn, ahol azt hamarosan a keletkezése után már másolták.¹⁴ A XII. századból való egy

másik adatunk is, amely szerint egy bizonyos Adalbert úr végrendeletileg minden könyvét Szent Márton egyházára hagyja.¹⁵

A könyvtártól független volt a monostornak hamarosan hiteles helyi levéltárat is magába foglaló levéltára, bár azt a könyvtárban őrizték. A levéltár terméke, tehát szorosan véve nem nevezhető kódexnek az az oklevélgyűjtemény a XIII. század első feléből, amely az íróműhely, a scriptorium létezését bizonyítja.¹⁶ Ennek a másolóműhelynek késői terméke a Pannonhalmi Evangelistarium, amely a XVI. század elejének reneszánsz kultúrájából ad ízelítőt, megmutatja a könyvdíszítő művészet magas szintjét, ugyanakkor betekintést enged az akkor már főapátság belső életébe is, amennyiben teljes szövegében hozza a fogadalom Pannonhalmán gyakorolt szertartását.¹⁷

Magáról a könyvtárról ebből az időből sem maradt adatunk, de a könyvkultúra két kitűnő bizonyítéka a Tolnai Máté főapát megbízásából 1506-ban és 1519-ben Velencében nyomtatott Breviarium. Mind a két kiadás metszetekkel díszített, és Pannonhalmán kívül az egész Magyar Királyság bencés monostorai számára készült.¹⁸

Tolnai Máté reformra kapott megbízást az uralkodótól, hiszen a XV. század sok tekintetben a rendi élet és a monostorok, így Pannonhalma hanyatlását hozta magával. De Pannonhalma a kommentátor-apátok kormányzása ellenére is megőrzött valamit jelentőségéből, ezért került a magyar bencés kongregáció élére, s ezért tudott rögtön a XVI. század elején, folytatva a késő gótikus építkezéseket, a reneszánsz befolyása alatt is értékes kulturális alkotásokat létrehozni. Viszont a XVI. század közepétől a XVII. század közepéig újabb hanyatlást kell megállapítanunk, amely évtizedekre megszüntette az ekkor már végvárként szolgáló épületben a szerzetesi életet. A könyvtárat és a levéltárat megmentették, azonban a könyvtárnak hosszú hanyatttátása következtében teljesen nyoma veszett.

Az utolsó, nem bencés kormányzó-apát, a magát mindig főapátnak nevező Himelreich György apjától örökölt és maga vásárolta könyveit a főapátságra hagyta. Ennek a könyvtárnak századunk második felében megtalálták és azonosították a katalógusát is, mely Himelreich főapát saját kezeírása, s a XVII. század húszas éveiből származik.¹⁹ A könyvjegyzék a kb. 800 kötet könyvet nagyság szerint rendezi el (fólió, negyed-, nyolcad-, tizenhatodré), ezeken belül csak két tartalmi jellegű beosztást találunk a jegyzékben, a könyvek vagy „egyháziak”, vagy „profánok”. A később beszerzett könyveket általában a jegyzék végén tünteti fel, azonban előfordul, hogy a már kész jegyzékbe ír be egy-egy újabb

könyvet, ami arra mutat, hogy számára létezett a katalógus összeállításában valamilyen irányító elv, de ez számunkra nem ismert.

A rendi élet 1639-ben indult el újra Pannonhalmán. Magger Placid főapát idejében, 1658-ban készül a monostor teljes felszerelésének a leltára,²⁰ mely a szertartásokhoz használt könyveket a templomi felszerelések között sorolja fel. Ezeknek a könyveknek nincsen semmilyen „jelzete”, viszont külön részben *Catalogus Librorum omnium Conventus S. Martini* cím alatt felsorolja a főapátság könyvtárában lévő könyveket csupán szerzőjükkel és címükkel jelölve, azonban az egyes témákat az ABC betűivel jelzi. Ilyen csoportokat tesznek ki például a szentírási könyvek, azok magyarázatai, a szentatyák, a prédikációk, a különböző teológiai diszciplínák, az egyháztörténet és a profán történelem, a jog, a matematika, az orvostudomány, a mezőgazdaság, a filológia, a költői művek s végül a *Miscellanea*, azaz a vegyes irodalom. Ez a hiányos felsorolás is azt mutatja, hogy a török kor mostoha és sanyarú körülményei után az épületek megújításával párhuzamosan építették a könyvtár állományát, s tették ezt a korábbi hagyományoknak megfelelően teljességre törekedve. Érdekes jellemzője ennek a jegyzéknek, hogy minden könyvnél külön feljegyzi, ha az magyar nyelvű. A könyvtár teljes állománya e leltár szerint 2037 mű 2318 kötetben. A katalógus eredeti példánya rendelkezésre áll könyvtárunkban.

A II. József rendeletével végbement feloszlatásig (1786) egy nagyobb visszaesést követően kevéssel gyarapszik a könyvállomány. A felosztás folyamán készült könyvjegyzék, amely német nyelven íródott, címében a *Catalog*, a hitelesítő záradékban az *Elenchus* jelzést viseli. A hitelesítés dátuma 1787. július 15.²¹ A jegyzékben semmilyen rendszert nem lehet felfedezni, nem csoportosítja a könyveket sem nagyság, sem ABC, sem tárgykör szerint. Az egyes műveknél megadja a címet, a szerzőt, a kiadás helyét és évét, a kötetek számát vagy sorszámát, a könyvek formátumát, valamint a példányszámot. A leltári szám 3912 alkotást sorol fel, azonban mindenütt üresen marad a becsült érték rovata. Ez a *Catalog* szintén a könyvtár tulajdonában van.

I. Ferenc császár 1802-ben állítja vissza a rendet, nevezi ki az új főapátot és teszi a rend kötelességévé a középiskolák vezetését. A visszaállító oklevél visszaadja a rend minden jogos tulajdonát, így a könyvtárak állományát is. Ténylegesen azonban csupán a pesti Egyetemi Könyvtárból kerülnek vissza az ott már pecséttel ellátott, de még be nem sorolt könyvek, 642 kéziratos és nyomtatott mű, összesen 757 kötet.²² Ez a néhány száz könyv alkotja a jelenlegi könyvtár alapállományát. Novák Krizosztom főapátról feljegyzik, hogy sokat költött könyvre, s hogy sok

könyvet vásárolt német antikváriumoktól a szekularizált német kolostorok állományából. Azonban ismételten felhozzák vádként ellene, hogy a könyveket rendezetlenül és saját lakásán, illetve győri házában tartja. Az 1822-es általános káptalani gyűlés – már a kormányzó-apát vezetése alatt – határozatot hoz egy központi könyvtár felállításáról és gyarapításáról, valamint az egyes iskolák mellett létrejött házak, rezidenciák könyvtárainról.²³ Itt fogalmazták meg azt a később többször ismételt mondatot, hogy „a szellemi kultúra élető erejét a könyvtárak adják, de ezek egyúttal a szerzetesházak díszei is”. S bár 1816-ban hozzákezdtek már egy új könyvtár berendezéséhez, most kimondja a nagykáptalan az új könyvtár építésének a szükségességét.

Közben 1817-ben megkezdik a könyvtárosok a könyvek összeírását fólió nagyságú íveken. Az összeírás 1837-ig tart, s befejezése után hat kötetbe kötik az íveket, és Szeder Fábián elkészíti a kötetekhez az indexet.²⁴ A kötetek tematikus rendben tüntetik föl a könyveket, megkülönböztetve a teológia, természettudományok (matematika, filozófia, fizika, orvostudomány), filológia, jog és történelem tudományágakat, s a VI. kötet a Novák Krizosztom főapát, illetve Berghoffer Mihály győri nagyprepost könyveit tartalmazta mint különgyűjteményeket. Ebben a kimutatásban 36 017 kötet szerepel.

A nehezen használható katalógushoz Czinár Mór 1843-ban kezdi készíteni a teljes repertóriumot, melyben a szigorú ABC szerint szándékozott föltüntetni a szerzőket, de a tárgyszavakat is, hogy ennek a repertóriumnak alapján a könyvek a szekrény, a polc és a polcon elfoglalt helyük szerint lehessenek kereshetők. 1846-ig elkészíti a helyrajzi katalógust, majd pedig a szerzői katalógust. Az összesítés szerint a könyvtárban 39 694 mű volt található 60 134 kötetben az 1845. évben.²⁵

3. A könyvtár épülete

A fent leírt katalogizálást már segítette az, hogy az 1822. évi káptalan határozata értelmében²⁶ Engel József bécsi építész benyújtotta az újonnan építendő könyvtár terveit. A bencés rend egésze a költségesebb tervet fogadta el, mert az az északnyugati épületrészek lebontása után a klasszicizmusra annyira jellemző szimmetria szépségét ígérte a főapát-ság épületegyüttesének. 1825-ben kezdik el az építkezést és rövid időn belül be is fejezik, hiszen Kazinczy 1831-ben már a kifestett és szobrokkal

ékesített termet látta. Ez a terem a jelenlegi könyvtár nyugati, téglalap alakú része, de a homlokzatán formátlan erkélyt hordott.²⁷

Már a könyvtár feltöltésének elején észrevette a könyvtáros, hogy a megépült könyvtárterem nem fogadja be a teljes könyvállományt. Ezért megbízzák a Pannonhalmán és a rend birtokain akkor már több munkát vezető Packh Jánost a könyvtár bővítésével. Az 1832. március 11-i konventgyűlés azonban azt a határozatot hozza, hogy az építkezést csak a torony építésének a befejezése után lehet megkezdeni. A végleges tervet Packh 1833 tavaszán terjeszti elő, ám a munkák akkor már folytak, s 1835-ig tartottak. Packh nem csupán egy ovális résszel toldotta meg az Engel-féle termet, hanem lebontotta annak erkélyét, s a tetőszerkezetet is átalakította.²⁸

A két különböző felfogású építész egységes művet hozott létre. Packh engedelmesen alkalmazkodott a már meglévő részekhez, de bizonyos területeken egyénit alkotott. Technikai bravúr a megvilágítás megoldása, új szint hoz a klasszicizmus unalmába az empire jellegű korlát a galérián, más színharmóniát hozott létre a nagyteremhez két szinten csatlakozó, a gyűjtemények számára készült kisebb termekben.

Josef Klieber festette a freskót és készítette a szobrokat, s ezek – a díszítő festők által készített figurákkal együtt – teljes programját adják a klasszicista műveltségnek (Pallas Athéné képe a boltozaton, görög és római írók és tudósok a homlokfalakon), Pannonhalma történetének (Szent István és I. Ferenc király szobra) és a magyar kultúrának (az oldalfalak mellképei magyar írókat és tudósokat ábrázolnak). A cseresznyefa-lemezzel borított könyvszekrények helybeli asztalosok munkái.

Az 1836. június 18-án tartott konventgyűlés határozta meg a könyvtár rendjét,²⁹ miután az épület maga teljes egészében elkészült. A határozat értelmében a könyveket külön-külön színekkel jelzett öt osztályba sorolták, s a polcokon esztétikusan, a szimmetria szabályainak megfelelően helyezték el. Amíg ezek a munkák folytak, a főapát 1837. március 11-én előterjesztette a szeniorok tanácsában a könyvtár szabályzatát.³⁰ A szabályzat értelmében a könyvtár a külsőknek is rendelkezésére áll a kusztosz jelenlétében, de a könyvekhez maguk nem nyúlhatnak. A kölcsönzést nyilvántartásba kell venni, a visszahozott könyv épségét ellenőrizni kell. Hivatalos órákat nem jelöltek ki, de egyik kusztosznak mindig a könyvtárban, vagy legalábbis a házban kellett tartózkodnia. Az 1841. évi nagykáptalan³¹ mondja ki azt a tipikusan reformkori elvet, hogy a könyvtárat elsősorban a hazai irodalommal (Literatura patria) kell gyarapítani, mert „gyalázat lenne, ha ez hiányozna a könyvtárunkból”. Ezt a kívánságot megismételte Kruesz Krizosztom főapát, aki a gyűjtemé-

nyek egyik termének a helyén berendezte a „magyar könyvtárat”, amelybe minden 1848 előtt magyar nyelven írt munkát be akart szerezni, ami még egyáltalán elérhető volt.³²

Ezekben az évtizedekben a könyvtár nagyobb hagyatékokkal is gya­ rapszik, ekkor kerül állományába többek között Frank György győri kanonok, Schober Ev. János pozsonyi nagyprépost, Berghoffer Mihály győri nagyprépost, valamint Paintner Mihály volt jezsuita szerzetes, rátóti prépost értékes gyűjteménye, amelynek egy része „Jesuitica” néven ma is külön kezelt állománya a könyvtárnak. Ezekhez a kívülről jött vagy vásárolt könyvtárakhoz természetesen hozzájárultak a múlt század tudós bencéseinek hagyatécai.

4. A jelenlegi könyvtár rendje

1870-ben került a Szent Benedek-rend Központi Főkönyvtára élére Kuncze Leó.³³ Működésének első évében leltárt készít a könyvtár állományáról: közel 97 000 kötetet vett át elődjétől, tiszteletbeli főnökétől, Czinár Mórtól. Ő az első a könyvtárosok között, aki gyakorlatban képezte magát és úgy készült fel feladatára. Kinevezése után a Monarchia tizennégy nagy könyvtárát látogatta meg és tanulmányozta belső rendjüket. Mivel Kruesz főapátnak az volt a kívánsága, hogy modernizálják a katalógusokat, vezessék be az ún. cédula-katalógusokat. Kuncze maga tervezte meg a cédulákat – ahogy később a létrákat, a védőhálókat stb. – a pesti Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár és a bécsi Hofbibliothek cédulája alapján. A szakrendszert a Nemzeti Múzeum Könyvtárának rendszerére alapozta kis kiegészítéssel, amely rendszer viszont az ún. müncheni rendszernek felel meg.

Magára a katalóguslapra fölkerül a szakrendszer jele (egy római és egy arab számjegy), a könyv helyrajzi száma (arab számmal jelezve a szekrény, betűvel a sor, ismét arab számmal a soron belül elfoglalt hely), a szerző neve, esetleg egyéb „főszó – Schlagwort”, a cím (mindazzal, amire szükség lesz a tárgyi katalógus elkészítéséhez), a könyv nyelve, mérete, kötésének módja, valamint mérete és oldalszáma. Mindezen adatok mellett kijelölt helyen jegyzetek voltak tehetők a mű különös sajátságaira vonatkozóan (possessorok, kézírásos bejegyzések stb.). A lapokat négyféleképpen kívánta összerendezni – de erre sajnos nem volt már lehetősége –: a szerző és az alapszó szerint alfabetikus sorrendben,

a szakrendszer számai szerinti sorban, a könyv helye szerint, végül a címben megtalálható fontosabb szavak szerint szintén ABC-rendben.

Ez a Kuncze által eltervezett rendszer a hozzátartozó katalógusokkal együtt valóban modern feltárását jelentette a könyvtár anyagának. Lényegében változtatás nélkül ez volt érvényben 1970-ig, amikor az új beszerzések esetén áttértek a szabvány katalógusra. A régi könyveket azonban továbbra is a régi rendszer szerint katalogizálták.

A könyvtár teljes állománya ma körülbelül 350 000 kötet. Ebben a számban benne vannak a gazdag folyóirat-gyűjtemény kötetei is. Külön gyűjteményként kezeljük ma is az említett jezsuita anyagot, az ősnymtatványokat, antikvákat és régi magyar könyveket, valamint két XX. századi örökséget: Mersich Máté győr-egyházmegyes pap könyveit és Lónyay Elemér herceg oroszvári könyvtárát.³⁴ Speciális gyűjteménye a Főapátsági Könyvtárnak a rend tagjainak munkásságát bemutató Benedictina-gyűjtemény (a nyomtatásban megjelent művek), valamint a BK jelzésű részleg, amely a rendtagok kéziratos hagyatékát foglalja magában.

A millenniumra készülve a nagy rekonstrukció során kicserélték a könyvtár épületének tetőszerkezetét valamint az ablakokat, művészi restaurálást kapott a mellékterem klasszicista falfestése, a régi „magyar teremben” kis konferencia-termet és olvasót rendeztünk be. A veszélyeztetett állományt fertőtlenítettük, védelmében állandó ellenőrzést tartunk. Ugyancsak az értékes állomány védelmét szolgálja a modern elektromos betörés-riasztó rendszer kiépítése, valamint a tűzjelzők beszerelése. A zsúfoltságot enyhítendő a könyvtár raktárterméhez (alsó könyvtár) kapcsolódóan az udvar alatt jól szigetelt, két szintes könyvraktár épült kompakt polcrendszerrel, amely 100–150 ezer kötet befogadására alkalmas.

* * *

A millenniumi esztendő méltó befejezése volt Pannonhalma számára, hogy 1996. december 5-én az UNESCO illetékes bizottsága a világ kulturális örökségének részévé nyilvánította a főmonostort és környezetét. Ezzel a döntéssel a Főapátsági Könyvtár is ennek a címnek büszke birtokosa lett. Rendünk egésze, de mi, könyvtárosok különösen tudatában vagyunk annak, hogy munkánkkal szemben milyen követelményeket jelent ez a megtiszteltetés.

Egy nappal korábban, december 4-én a Könyvtár konferencia-termében dr. Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát; dr. Szabó Miklós, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora; dr. Szögi László, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának főigazgatója és Bánhegyi Miksa, a Főapátsági Könyvtár igazgatója aláírták a csereszerződést, amelynek értelmében könyvtárunk visszakapta a Pannonhalmi Evangelistariumot, az Egyetemi Könyvtár viszont a Jesuitica gyűjteményből Pray György kéziratait.

Ezen események örömeiben végezzük tovább munkánkat a könyvtárban, amely munka nyilvános könyvtárban folyó tevékenységként nem csupán a bencés rendet és a Pannonhalmi Bencés Főapátságot szolgálja, hanem az egész magyar kultúrát.

JEGYZETEK

1. A Főapátság történetére, benne a könyvtáréra is, a legkimerítőbb forrás *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. I–XII. B. Szerkesztette Erdélyi László és Sörös Pongrác, Budapest 1902–1916. Az I–VI. B kötet tartalmazza a Főapátság történetét. A bencés rend és benne a magyar kongregáció történetére vonatkozóan: Csóka J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete*. I–II. Budapest é.n.
2. A Főapátsági Könyvtár történetét még nem írták meg. Vázlatos története sok konkrét adattal: Tibold G. Attila: *A pannonhalmi könyvtár története (különös tekintettel a könyvtár fejlődésére 1802-től napjainkig)*. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest 1961. Rövid áttekintést ad Bánhegyi B. Miksa: *A Könyvtár*. in: *Mons Sacer* 996–1996. III. kötet 191–197.
3. *Szent Benedek Regulája*. Fordította Söveges Dávid. Pannonhalma 1995. A továbbiakban a szokásos módon idézzük: RB, s a két szám a fejezet és azon belül a mondat sorszáma.
4. RB 8–20. Ezen belül 11,5; 9,8; 14,2; és 28,1.
5. RB 48,1.5
6. RB 8,3; 48,1.5.12
7. RB 48,15
8. RB 31,10; 32,1–3.
9. RB 33,3; 55,19
10. Csóka J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete*. I–II. Budapest é.n. *i.m. passim*.
11. Richard Prajak: Mór püspök Szent Zoerard és Benedek remetékről szóló legendája. in: *Mons Sacer* I. 333–340.
12. Szövege kiadva a Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. 590–592. Veszprémy László: *A pannonhalmi bencés apátság könyvei a 11. század végi összeírás alapján*. in: *Mons Sacer* I. 327–332.
13. További irodalom uo.
14. Kapitánffy István: Cerbanus és Maximus-fordítása. in: *Mons Sacer* I. 357–368.
15. Szövege kiadva a Pannonhalmi Szent-Benedek Rend története I. 602–603.
16. Ez az ún. Liber Ruber. Lásd Sarbak Gábor: *A pannonhalmi Liber ruber*. in: *Mons Sacer* I. 401–421.

17. A millennium alkalmából megjelent a kódex fascimile kiadásban (csak az első része) Wehli Fünde kísérő tanulmányával, valamint *Mons Sacer* I. 584–487.
18. *Mons Sacer* I. 587–589.
19. Liber manuscriptorum Georgii Himelreich. Csonka kézirat, 155-264. levél. Benne: Catalogus librorum Georgii Himelreich. Kiadva: *Magyarországi magánkönyvtárak* I. 1533–1657. Sajtó alá rendezte Varga A. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13.) Budapest 1986. 105–124.
20. Inventarium totius Supellectilis Conventus Monasterii Sancti Martini Sacri Montis Pannoniae. Kézirat. 1658. A Catalogus: 51–143.
21. Katalog, deren bey der den 4. Decembris 1786. aufgehobenen in Raaber Komitat ligenden (sic!) Benediktiner Praelatur auf den (sic!) Martinsberg vorgefundenen Büchern... Kézirat, 1787. 62 levél.
22. Libri Archi Abbatiae Sancti Martini in Bibliotheca Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae superstites. Kézirat, 12 lap.
23. Protocoli Actorum conventus S. Martini Liber Ius. 48–50. Punctum nonum: De erigenda, conservanda, et augenda Bibliotheca Centrali. A Főapátsági Levéltárban.
24. A kötetek címét és jelzetét lásd: *Mons Sacer* III. 196. p. 33. és 36. jegyzet.
25. uo. 39. jegyzet.
26. Lásd a 23. jegyzetet.
27. A könyvtár építésére vonatkozóan Sisa József: A könyvtár és a torony építése. In: *Mons Sacer* II. 143–161.
28. uo. a jegyzetekben további irodalom.
29. Protocoli Actorum Conventus S. Martini Liber Ius. 318–319.
30. Protocoli Actorum Conventus S. Martini Liber Ius. 368–370.
31. Acta Capituli Generalis Anno 1841 ... celebrata. Sectio II. Res Literaria. Caput 3.
32. Chronica Bibliothecae. passim.
33. Kuncze Leó (1840–1886) 1870 és 1878 között vezette a könyvtárat.
34. A Jesuitica-gyűjtemény kéziratosa részének katalógusa megtalálható: Szabó Flóris: *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa*. 1850 előtti kéziratok. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 2.) Budapest 1981. 692–1322. szám. Az ősnymtatványoké: Ré- csey Viktor: *Ősnymtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban I–II*. Budapest 1904. A Lónyay-könyvtaré: *General-Katalog der Schlossbibliothek in Oroszvár*. Kézirat a Főapátsági Könyvtárban.

Miksa B. Bánhegyi

LIBRARY OF THE PANNONHALMA ABBEY

The Magyars have been parts of European history for 1100 years, ever since they settled down in Carpathian Basin. The Benedictine order invited in by Duke Geza played a major role in the establishment of the Hungarian state and erected its first monastery on the Saint Hill of Pannonia, in present-day Pannonhalma a thousand years ago. The Benedictines were members of a community that gave *faith* to the European nations, taught them how to *reason*, made them acquainted with *penmanship* and planted the love and respect for *books* in them.

In Benedictine communities, just like in Pannonhalma, *books* and the knowledge of *reading* and *writing* are essential elements of monastic life. The *culture creating and preserving* role of the Benedictine order is based on Saint Benedict's Regula. *Libraries* of the contemporary monasteries maintained the traditions of antiquities and were the only centres of sciences and academic studies.

In the *11th and 12th centuries* the library of Pannonhalma Abbey could be estimated at about 150–200 volumes, though from mediaeval Hungary only insufficient data remained about the size of the book collection. In 1506 and 1519 the abbot, Mate Tolnai published a breviary in Venice.

The 15th and 16th centuries saw a dramatic decline the library of the monastery suffered as well. In 1639 the life of the Benedictine order started again. A book list enumerating all the books in library of the monastery was finished in 1658.

During the period of Joseph II Catalog published in German contained 4.000 items.

Emperor Francis I restored order ordaining secondary education in the monastery.

The books confiscated earlier were taken back from the library of University of Pest, altogether 754 volumes, which constitute the basis of the collection in the present library. According to the registration of 1837 there were already 36.017 volumes in the library of the order.

Later on the bookstock increased spectacularly. The author catalogue and book list of Mor Csiszar registered over 60.000 volumes. The classicist-style library building built in the first half of the 19th century provi-

ded an excellent place for the ever increasing bookstock even then including a good number of special collections. Leo Kuncze, the chief librarian, who took over about 97.000 volumes from his predecessor, Mor Csiszar, introduced a *card catalogue* that was in use up to 1970.

Today the whole collection includes about 350.000 volumes ranging from valuable incunables, antique books, old Hungarian books, printed and manuscript copies of the members of the order and a large collection of periodicals.

On the occasion of the Millennium the library building of the Pannonhalma Abbey was *renovated* and *modernised* and the stack-room was enlarged.

The valuable library collection of the abbey represents and serves the culture of Hungary.

Korompai Gáborné

NEHÉZ IDŐK A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉLETÉBEN

Adatok az 1944–45-ös évek történetéhez

1996-ban könyvtárunk alapításának nyolcvanadik évfordulójára emlékezünk. Ahhoz, hogy két esztendő múlva a Könyvtár nyolc évtizedes működéséről, fejlődéséről képet alkothassunk, vissza kell térnünk az egykori hétköznapi dokumentumaihoz; e tekintetben elsőrendű forrás intézményünk irattára, mely a kezdetektől az 1986-os év iratállományával bezáródóan 1996. jún. 1-jén az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában nyert elhelyezést. A kutatómunka elősegítése érdekében az iratok rendezését elvégeztük, a mindenkori ügykezelés rendjét követve. Munkánk során nemcsak iratok, de olykor iktatókönyvek hiányával is szembesültünk, elsősorban a II. világháború előtti iratállományban. Jóllehet könyvtárunk háborús káraitól eddig nem sok szó esett, az irattár hiányai, illetve későbbi dokumentumai erről is tanúskodnak.

A rendszerváltozás előtt a II. világháború és a „felszabadítás” eseményei eltérő módon jelentek meg a történetírásban és az egyéni emlékezetben. Az oral history révén mindnyájan ismertünk olyan történeteket, amelyek nem kerültek, nem kerülhettek a hivatalos történelemkönyvekbe, részben azért mert nem voltak dokumentálhatók, illetve nem képezték részét sorsdöntő eseményeknek, más oldalról, mert nem álltak összhangban az e korról foglalkozó történészek felfogásával, a hivatalos történetírással.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár történetéről jószerével csak annyi került a köztudatba, hogy fejlődésének nagyarányú íve a háború után indult. A háború előtti évekről kritikusan szóltak, a háborús és azt követő évekről pedig alig írtak, szóltak elődeink.¹ A szemérmes hallgatást dr. Várady-Szabó László törte meg, aki e sorok írójának kérdezősködésére több alkalommal beszélt azokról a nehéz időről, amelyeknek irattári dokumentumaira is rátaláltam a közelmúltban.²

Várady-Szabó László először még 1944 tavaszán Csúry Istvánnal együtt jelentkezett könyvtári szolgálatra. Mindketten végzős egyetemi hallgatók és hadkötelesek voltak, akik a német megszállás miatt hagyták

el a fővárost. Nyireő István könyvtárigazgató mindkettőjük számára hivatalos igazolást adott május 31-i keltezéssel arról, hogy ideiglenes könyvtári alkalmazásban állnak, rendszeres szolgálatot teljesítenek, s mert fontos munkakört látnak el, tevékenységüket a könyvtár nem nélkülözheti.³ Ezeket az igazolásokat az esetleges katonai szolgálat alóli felmentés céljából adta az igazgató, akinek viszont valóban nagy szüksége volt értelmes, fiatal férfi munkaerőre, mert a könyvtárban egyre több rendkívüli feladat adódott. Korábban a háborús viszonyok miatt csökkentett nyitvatartással, fűtetlen helyiségekben, de folytathatták a megszokott könyvtári munkát, ám a német megszállás után és az ismétlődő légitámadások miatt teljesen új helyzet állt elő. A könyvtárigazgató 1944. márc. 31-én kiadott körözüvénye alapján képet alkothatunk az akkori viszonyokról:

„Az Egyetemi Könyvtár tisztviselőit és alkalmazottait szigorú mihez-tartás végett az alábbiakról kell értesítenem.

A Rektor úr Ómagnificentiája a f.hó 30-án 2049/1943–44. etsz. alatt kelt leiratában közölni méltóztatott, hogy a német birodalmi hadsereg 1944. március 30-án az Egyetem központi épületének földszinti, I., II. és III. emeleti helyiségeinek legnagyobb részét saját céljaira foglalta le. Az Egyetem rendelkezésére így ez idő szerint ezen emeleteken csak néhány szemináriumi helyiség, valamint az alagsor, a IV. emelet és a földszint egy része áll.

A lefoglalt helyiségekbe és épületrészekbe minden belépés a legszigorúbban tilos és veszélyes.

Az egyetemi hallgatók mától kezdve az Egyetemi Könyvtárat csak a hátsó bejárat felől látogathatják. Itt azonban minden látogató csak külön igazolás után jöhet be. A Könyvtár díszudvari bejárata szigorúan zárva marad.

Az olvasóterem további intézkedésig d.e. 9–2 óráig van nyitva. Mivel az Egyetem polgári bejárata felől (nyugati, alsóföldszinti bejárat) az Egyetemi Könyvtárba bejönni nem lehet, ezért a könyvtári személyzet is a Könyvtár északkeleti kapuján szíveskedjék járni. Vasúti arcképes igazolványát mindenki tartsa magánál. Amennyiben a katonai parancsnokság a belépésre jogosultaknak külön igazolványt ad, annak használata is kötelező.

Az Egyetem Tanácsa az Egyetem tanulmányi munkáját és vizsgarendjét a változott körülmények között is biztosítani kívánja. Ennek megfelelően a magam részéről arra kérem minden munkatársamat, hogy a könyvtári rend fenntartását – melyért a Rektor úr Ómagnificentiája engem tett felelőssé – az utasításaimhoz való szigorú ragasz-

kodással a maga részéről is biztosítani szíveskedjék, munkáját pedig a mai időkhöz mért legteljesebb felelősségerzettel folytassa.”⁴

A rendkívüli helyzet miatt az 1943/44-es tanév befejezését előbbre hozták, az ünnepélyes tanévzáró elmaradt.

A könyvtár használati rendjében már áprilisban újabb változás állt be. Az olvasóterem bezárása miatt az olvasóforgalom áttevődött a Református Kollégium Nagykönyvtárába, ott lehetett visszaadni az Egyetemi Könyvtárból kölcsönvett könyveket és oda lehetett kikérni helyi használatra az Egyetemi Könyvtár állományában meglévőket.⁵ A könyvek szállítása gondot okozott, mert az altisztek közül egy fő katonai szolgálatot teljesített, s minden alkalmazott munkájára szükség volt a mentési munkálatokban. Minisztériumi rendeletre a légítámadások következtében várható ablakkárok csökkentése érdekében minden helyiségben le kellett szerelni a belső ablaktáblákat, s azoknak biztonságos elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Rövidesen megérkezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól a hadműveleti kiürítés elrendelése, amely a könyvtári értékek, iratok, felszerelési tárgyak becsomagolását írta elő.⁷ A ládák közül hármat a front ideérkezése előtt elszállítottak Budapestre, egyik ládában a könyvtár 109 régi magyar könyve volt. (Ezek a könyvek évek múlva kerültek vissza, hiányosan.)⁸

Várady-Szabó László emlékezete szerint a Református Kollégiumban – általában egymást váltva – az Egyetemi Könyvtár női alkalmazottai tartottak ügyeletet, akik 1944 nyarán a következők voltak: dr. Lakner Ilona könyvtári segédtsízt, Sarkady Ida levéltári tsízt, Szabó Etelka és Tankó Béláné beosztott középiskolai tanárok.⁹ A férfiak közül ketten – Szabó István könyvtári gyakornok és Novotny József I. oszt. altiszt – katonai szolgálatot teljesítettek, Szablinsky László lengyel lektort, ideiglenes könyvtári alkalmazottat a németek internálták. A szakalkalmazottak közül Szabó György főkönyvtárnok, Szele György alkönyvtárnok, Agárdi Dezső könyvtártiszt és a két ideiglenes alkalmazott: Csúry István és Várady-Szabó László az egyetem központi épületében végezték feladatukat, amely ekkor már nem a klasszikus értelemben vett könyvtári munka, hanem az értékek kiválogatása, könyv- és cédulacsomagolás volt. Ebben a takarító személyzet és az altisztek is segédkeztek.

Ezekből az időkből a könyvtári irattárban csak ritkaságként fordul elő olyan dokumentum, amely valódi könyvtári tevékenységről szól. Ilyen például az a levélváltás, amely arról tanúskodik, hogy 1944 áprilisában Szabó T. Attila könyvkérését soron kívül teljesítette Nyireő István.¹⁰ Pár nappal későbbi levél szerint a feloszlítás előtt álló Országos Magyar Eszperantó Szövetség az Egyetemi Könyvtárnak kívánja ajándékozni könyvgyűjteményét.¹¹ Július 23-i dátummal Vikár Bélának átkölcsönzött

könyvekről és a Vikár-könyvtár elhelyezésének kérdéséről írt levelet Nyireő István.¹² 1944 nyarán az igazgató rádiókészüléket, fényképezési felszereléseket szándékozott beszerezni.¹³ Közben a háborús események árnyékában él az ország, a nyár folyamán városunkat ért újabb nagy bombázások után megindult a tömeges menekülés Debrecenből, az oktatási szünet alatt az egyetemi hallgatók zöme távol volt, a tanárok közül sokan eltávoztak. Az Egyetemi Könyvtár alkalmazottainak szabadságolását megpróbálták ugyan szabályozni, de nem sok eredménnyel. 1944. szeptember 27-én Nyireő István igazgató is eltávozott Debrecenből, s az igazgatói teendőket Szabó György főkönyvtárnok vette át.

Az 1944/45-ös tanévet szeptemberben megnyitották ugyan, de az oktatás megkezdése nagy nehézségekbe ütközött. Igen kevés diák jelentkezett, nem voltak itthon a tanárok és nem álltak rendelkezésre a tantermek, szemináriumi szobák. Szentpéteri Kun Béla, a Jogi Kar dékánja így jellemezte a helyzetet: „Nagy nehézséget okozott a helyiség kérdése is. A megszállás idején ezernél jóval több ember lakott benn az egyetem központi épületében, leginkább az alagsori helyiségekben összezsúfólódva, ezek számára népkonyhaszerűen főztek is ott.”¹⁴ A Bölcsészettudományi Kar dékánjának jelentésében az olvasható, hogy 1944 őszén az Egyetem környékén sétálva tartottak órákat, míg az időjárás és a harci események azt is lehetetlenné nem tették.¹⁵

Október elején átlépték Magyarország határát a szovjet csapatok, október 19-én elérték és rövidesen bevették Debrecent, ezzel a megpróbáltatások újabb sorozata indult mind a városban, mind az egyetemen.

Október 13-án öt könyvtári dolgozó tartózkodott Debrecenben: Szabó György főkönyvtárnok, Sarkady Ida levéltári tiszt, Szabó Etelka beosztott középiskolai tanár, Papp Albert altiszt és Török Ferencné takarító asszony. A könyvtár működése csak a front átvonulása közben, mindössze egy héti szünetelt, október 24-én már újra felvették a munkát az előbbiekből közül hárman. „Hogy milyen volt a Könyvtárban az állapot közvetlenül a harcok megszűnte után, arról reális képet rajzolni nem tudok” – írta a Könyvtár 1944/45-ös tanévről szóló jelentésében Szabó György, s a továbbiakban így jellemezte a helyzetet:

„A hivatali helyiségekben kinyílt ajtók, felfeszített ládák, feltört íróasztalok, szétszórt kulcsok stb. A raktárhelyiségekben egymásra dobált és részben feltört ládák, leszórt könyvek heverték szerteszét. Szerencsére a harcok során berepült bombaszilánkok a könyvállományban viszonylagosan kevés kárt okoztak; mindössze 2 folyó méter könyv vált hasznavehetetlenné, s a polcok, az állványok és a falak csak apróbb sérüléseket szenvedtek. És nemcsak a szél süvített végig az

összes termeken, hanem a megrongált tetőzeten befolyt a víz és az ablakokon át a szél sokszor méterekre sodorta be az esőt, később a havat. A mentésre mindössze egy szaktisztviselő, egy beosztott tisztviselő és egy altiszt állott rendelkezésre.”¹⁶

Szabó György név szerint nem említette, de egy 1944. december 20-i keltezésű iratból kitűnik, hogy a három fő Szabó György, Sarkady Ida és Papp Albert volt.¹⁷

Az egyetem rektorához intézett levelében december 13-án kérte Szabó György, hogy a rektor ne rendelje más munkára a könyvtár egyetlen altisztjét, mert a következő sürgős munkákat kell elvégezniük: a romok eltakarítását, a megrongált könyvek szétválogatását a meglévő ablakok felrakását, az íróasztalokból kiszórt könyvtári iratok rendezését, az anyagi károk megállapítását, a szétszórt folyóiratok rendbetételét s végül a könyvkölcsönzés megindítását.¹⁸ Amikor ezt a munkaprogramot megfogalmazta, az egyetemen még rettenetes állapotok uralkodtak, Szentpéteri Kun Béla fent említett jelentéséből idézem: „A felsőbb részek [emeleti részek] mind erősen sérültek, ajtó és ablak nélkül átjárva a naponként növekvő hidegtől. A bútorokat felforgatták, nagyrészt el is hordták, vagy megrongálták; esős időben a padló, sőt a bútorok is erősen vizesek lettek részint az ablaknyílásokon, ... részint a tetőzeten át befolyó csapadéktól. A központi fűtőkészülékek működtetésére gondolni sem lehetett, egy pár helyiséget lehetett fűteni az ablakokon át kidugott csővel felszerelt kályhával. A vízvezeték nem működése folytán az illemhelyek mocska az épületben leölt állatok maradványainak bűzével együtt fertőzte a levegőt.”¹⁹

A könyvtár alagsori helyiségeit disznóólnak használták. Szabó György 1945 februárjában a pincehelyiség rendbetételéhez kérte a rektori hivatal segítségét. Nincs adat arra, hogy kapott volna segítséget, mint ahogyan a könyvtári munkához sem kapott semmiféle támogatást.²⁰ A február elején szolgálatételre jelentkező Benedek András nem az egyetemi könyvtár tevékenységébe kapcsolódott be, hanem az elmenekült egyetemi tanárok magánkönyvtárainak megmentésére kapott megbízást, ugyancsak ezzel foglalkozott kezdetben Kondor Imre is. Március végén, áprilisban jelentkeztek szolgálatételre az elmenekült könyvtárosok, de az igazoló eljárások miatt sem Nyireő István igazgató, sem Szele György alkönyvtárnok nem állhatott munkába.

Április első napjaiban a munkára jelentkező Csűry István és Várady-Szabó László rövidesen fizetéstelen gyakornoki kinevezést kaptak a rektortól. Április 21-én munkába állhatott dr. Lakner Ilona majd Tankó

Béláné. Időközben visszakerült a Könyvtárhoz Novotny József altiszt és Lévay Károly kisegítő szolgálata is.²¹

Tavaszig azonban még nehéz heteket, hónapokat kellett átvészelnie a könyvtárnak és annak a néhány áldozatos könyvtárosnak, akik folyamatosan szolgálatban maradtak. A munkahelyi körülmények sem az egyetemen, sem a könyvtárban nem javultak. Az egyetlen hivatalos helyiség, amelyet a könyvtárosok az olvasókkal megosztva használtak, naponta fél 9-től délután 2 óráig volt nyitva, fűtéséhez az egyetem körüli parkerdőben vágták a tűzifát. A könyvtár javadalmazása hónapokig szünetelt. Bozóky Ferenc prorektor 1944. november 30-i átirata szerint az egyetem pénzforrásai bezárultak, ezért a dolgozókhöz fordult, hogy ki-ki kölcsönrel segítse az egyetemet.²² A fizetőeszközként forgalomba került rubelt sem a Gazdasági Hivatal, sem a könyvtár nem fogadta bizalommal, ilyen körülmények között a gyarapító tevékenység lehetetlenné vált, a korábbi megrendelések, kötetési számlák kifizetetlenül maradtak. 1944 utolsó hónapjaiban az olvasóforgalom minimálisra csökkent, gyakran érkeztek viszont könyvkérések a Debrecenben működő Ideiglenes Nemzeti Kormány egyes minisztériumaitól és a szovjet katonai parancsnokság különböző egységeitől.

Az 1944/45-ös tanévről szóló könyvtári jelentésben Szabó György említést tett arról, hogy 1945 tavaszán megkezdték az állományrevíziós munkát. Nemcsak a könyvtárosoknak volt szívügye a károk felmérése, hanem a minisztérium is erre ösztönözte a közgyűjteményeket. A veszteségekkel kapcsolatban jellemző adalék Szabó György 1945. január 22-én kelt levele gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszterhez:

Miniszter Úr!

Január hó 10-én Miniszter Úrtól azt a szóbeli felhívást kaptam, hogy a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Könyvtárát ért károkról írásban tegyek jelentést. Kértem a jelentéstétel elhalasztását, mivel a károk megállapítása hosszú időt és megfelelő munkaerőt igényel. A kért jelentést megtenni még most sem tudom, s csupán az alábbi esetet tartom kötelességemnek sürgősen, a rektori hivatal megkerülésével bejelenteni. 1945. január hó 21-én, vasárnap délelőtt 11 és 12 óra között, midőn a Könyvtárban senki sem tartózkodott, orosz katonák a könyvtári bejárat egyik ablakát betörték és azon át behatoltak a Könyvtár helyiségeibe és ott alapos kutatót végeztek. Annak idején esetleges bombakár csökkentése végett könyvtárunk bizonyos anyagát, felszerelési tárgyainak egy részét és számsoros alapkatalógusát ládába csomagoltuk, azért, hogy ezeket biztosabb helyen, az

épület alagsorában helyezzük el. A ládák azonban fent, a hivatali helyiségekben maradtak.

A hivatalban lévő ládák egy részét már kicsomagoltuk, s tartalmukat eredeti helyére visszahelyeztük. Néhány azonban még kicsomagolatlan volt, ... Ezek részben könyveket, részben a betűsoros katalógus lapjait tartalmazták, két ládában pedig talán 7 db ... kifogástalan írógép volt. Szóban már jelentettem, hogy 1944. október 25-én két írógépet már elvittek tőlünk. A jelzett napon felbontották ezt a két ládát és a bennük elcsomagolt írógépeket a II. számú tanári lakásba vitték. Hogy mit jelent az írógép teljes hiánya a mi könyvtárunknál, melyben az adminisztrációs ügyek mellett az összes katalóguslapokat írógépen írták, fejtegetnem szükségtelen!

A többi veszteségekre, melyeket pontosan megállapítani lehetetlen is, nem térek ki, csupán azt említem meg, hogy a hivatali helyiségekben és a raktárakban mindent felforgattak, a kölcsönadott könyvek térítvényeit összerázták, a felbontott ládák tartalmát szétszórták, írószközeink maradványait magukkal vitték.

Mivel fenti esettel szemben teljesen tehetetlenül és tanácstalanul állok, mély tisztelettel kérem a Miniszter úr intézkedését és utasításait.²³

A dolgok újbóli rendbetételét ismét ugyanazok a könyvtárosok végezték, akik nem menekültek el; szinte emberfeletti erőfeszítést kívánt tőlük a könyvtári szolgálat. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Szabó György ekkor már idős ember volt, betegségekkel küszködve vállalta a könyvtár irányítását és a mindennapi teendőket ezek között a rendkívül nehéz viszonyok között. Érthető örömmel fogadta a Kassáról érkező dr. Kondor Imre könyvtári szolgálattételre jelentkezését 1944. febr. 5-én.²⁴ Március elején dr. Nyireő István igazgató is visszatért, ezt követően kérte Szabó György dr. Bodnár János rektorhoz írt levelében az igazgatói teendők alóli felmentését. Levele szép példája annak a magasrendű erkölcsi tartásnak, amit Várady-Szabó László mindig tisztelettel emlegett, s melyről egy írásában Csúry István is nagy elismeréssel szólt.²⁵ A legnehezebb időkben végzett munkájáról szerényen csak úgy írt, hogy Nyireő István távozása után, „mint rangban legidősebb tisztviselő, szükségyszerűen és bármely felettes hatóságom megbízása nélkül én láttam el az Egyetemi Könyvtár vezetését”, majd azzal folytatta, hogy értesülése szerint 1945. március 13-án Nyireő István a rektornál szolgálattételre jelentkezett, s szolgálatának az igazolás előtti megkezdhetését kérte; erre tekintettel „mély tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy az Egyetemi Könyvtár vezetése alól engem felmenteni, s egyidejűleg a vezetéssel dr. Nyireő Istvánt, vagy bölcs belátása szerint bárki másat megbízni szíveskedjék”.²⁶ Kérésére válasz nem érkezett, megrendült egészségi állapot-

ban folytatta a munkát, még betegszabadságra sem tudott menni.²⁷ Közben Nyireő István igazolási ügye negatív fordulatot vett, egyre valószínűbbé vált, hogy nem térhet vissza a könyvtárhoz igazgatónak.

A már folyamatban lévő kárfelmérő, állományrevíziós munka végzése közben érkezett a könyvtárhoz – a rektor közvetítésével – az 530/1945. ME.sz./március 17./ rendelet a fasiszta szellemű sajtótermékek beszolgáltatásáról.²⁸ A rendelkezéssel kapcsolatban március 20-án Szabó György a rektorhoz fordult észrevételeivel, melyeknek indítékát a tudományos kutatás és az állományvédelem szempontjai adták. Levelében arra hivatkozott, hogy

„A rendelet általában fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékekről szól, konkrétan nem határozza meg, hogy mely sajtótermékek megsemmisítését, illetőleg beszolgáltatását rendeli el. Az Egyetemi Könyvtár több, mint 400.000 kötetre rúgó anyagából tehát a rendeletben érintett sajtótermékek kiválogatása megközelítő pontossággal sem lehetséges határozott utasítások (szerző, cím) nélkül.

A könyvtár személyzetének jelenlegi létszáma mellett a könyvtár egész anyagának belső tartalmi revíziója amúgy sem volna záros határidőn belül (15 nap!) végrehajtható.

Megemlítem viszont, hogy az egyetemi könyvtárak, mint egyetemes könyvtárak a múltban is mindig mentesültek az efajta politikai okokból tilalmazott sajtótermékek beszolgáltatásától, s csupán azoknak a használat elől való elzárására voltak kényszerítve.”²⁹

Nem Szabó Györgyön múlt, hogy mire Moravék Endre miniszteri tanácsos rendelete távirati úton 1945. augusztus 21-én megérkezett,³⁰ addigra a debreceni politikai rendőrség elszállította a kiválogatott 1517 kötetnyi könyvet, 543 folyóirat-évfolyamot valamint 170 egyéb kisnyomtatványt.³¹

A mostoha munkahelyi körülmények között végzett megfeszített munkában, a háborús és háború utáni nélkülözések, nyomorúságos létfeltételek miatt megrendült egészségére és korára hivatkozó újabb kérésére a rektor elfogadta Szabó György lemondását, s 1945. március 28-án dr. Kondor Imrének adott megbízást a könyvtár igazgatói teendőinek ellátására.³²

Ez a változás a könyvtár állapotára, helyzetére vonatkozóan nem sok hatással volt. Az igazolások nem folytak zökkenőmentesen, a fiatalok alkalmazása, díjazása nehézségekbe ütközött, a könyvtár javadalmazása elmaradt, és az újjászervezett Könyvtári Bizottság sem tudott lényeges eredményeket elérni.

Az irattári dokumentumok arról tanúskodnak, hogy továbbra is Szabó György végezte mindazokat a teendőket, amelyeket korábban; számtalan autográf levél- és ügyirat impuruma őrzi kezevonását, az éves jelentéseket is ő készítette. Szóhagyományból tudom, hogy a könyvtár szakmai tevékenységének továbbra is ő maradt a motorja, ő foglalkozott a fiatalokkal is. „Sokan és hálásan emlékszünk még erre a kitűnően képzett, vérbeli könyvtárosra, puritán, plebejus egyéniségére. Tudjuk, hogy annak, ami szakmailag jó és időtálló ... nagy része az ő nevéhez fűződik.

Nemcsak a könyvtárosság szakmai részleteiben volt otthonos, hanem arra is képes volt, hogy a könyvtár működését, feladatait elvi magaslatról, társadalmi összefüggéseiben ítélje meg” – írta róla Csúry István.³³

Az 1944/45-ös időszak vázlatos ismertetésével nemcsak az volt a célunk, hogy intézményünk történetének legnehezebb hónapjairól, eseményeiről adjunk képet, hanem az is, hogy egy áldozatkész, kiváló könyvtáros, nemes egyszerűségében is „szürke eminenciásnak” tekinthető kolléga emlékét felidézzük. Szabó György, aki közel három évtizedet töltött a Debreceni Egyetemi Könyvtár szolgálatában 1947 májusában történt nyugalomba vonulásáig, példaképe volt az őt követő egyetemi könyvtárosoknak. Mellette, az ő irányításával indult Csúry István pályája, s abban, ahogyan a későbbiek során Csúry István a könyvtárat vezette, benne volt Szabó György szelleme is.

JEGYZETEK

1. MÓDIS László: Az Egyetemi Könyvtári Bizottság szerepe és munkája (1914–1944) = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1954. – Debrecen, 1955. 259–300.
CSÚRY István: Visszapillantás könyvtárunk múltjára. Eredmények és hiányosságok. = A Debreceni Egyetemi Könyvtár útja a szocialista tudományos könyvtár megvalósítása felé. – [Debrecen, 1956.] 10–26.
2. Dr. Várady-Szabó László (Debrecen, 1922–1995) jogász, közgazdász, 1944–1984-ig a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársa. Visszaemlékezéseit sajnos csak egy alkalommal, 1983. jún. 1-jén rögzítettük hangszalagra. A felvétel megtalálható a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattári különgyűjteményében.
A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Irattárának 1944/45-ös és 1945/46-os tan évekről szóló irataira való hivatkozás a továbbiakban: DENK Irattár, egykorú iratjelzet, iktatószám.
3. Hivatalos igazolvány Csúry István és Várady-Szabó László könyvtári alkalmazásáról. DENK Irattár, 281/1944. Eksz.
4. Körösvény a Könyvtár használatáról. DENK Irattár, 129/1944. Eksz.
5. A kölcsönzés módjának megváltoztatásáról. DENK Irattár, 905/1944. Eksz.
6. Légitámadások következtében várható ablakkárok csökkentéséről. DENK Irattár, 137/1944. Eksz.
7. VKM-től hadművelleti kiürítés elrendelése. DENK Irattár, 138/1944. Eksz.
8. A háború okozta károkról szóló jelentések, DENK Irattár, 159/1944. és 191/1944. Eksz.
9. Kimutatás a Könyvtár tisztviselőiről és alkalmazottairól... 1944. júl. 11. DENK Irattár, 229/1944. Eksz.
10. Nyireő István levele Szabó T. Attilához, 1944. ápr. 17. DENK Irattár, 955/1944.
11. Országos Magyar Eszperantó Szövetség levele a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatóságához, 1944. ápr. 24. DENK Irattár, 734/1944.
12. Nyireő István levele Vikár Bélához, 1944. júl. 23. DENK Irattár, 935/1944.
13. Rádió és foto kellékek beszerzéséről. DENK Irattár, 350/1944 és 357/1944.

14. Szentpéteri Kun Béla: Jog- és Államtudományi Kar dékánjának jelentése az 1944/45-ös tanévről. – Évkönyv a m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1944/45-ös tanévről. – Debrecen, 1945. Kéziratban. DENK Kézirattár, Ms. 7/5.
15. Kivonat a ... Bölcsészettudományi Kar 1945. április 19-én tartott III. rendes ülésének jegyzőkönyvéből. = Évkönyv a m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1944/45-ös tanévről. – Debrecen, 1945. Kéziratban. DENK Kézirattár, Ms. 7/5.
16. Szabó György: A Könyvtár jelentése. = Évkönyv a m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1944/45-ös tanévről. – Debrecen, 1945. Kéziratban. DENK Kézirattár, Ms. 7/5.
17. Szabó György kérése a debreceni Rendőrkapitánysághoz az egyetemi könyvtárban dolgozók közmunka alóli mentesítése tárgyában, 1944. dec. 20. DENK Irattár, 28/1944.
18. Szabó György beadványa Bodnár János rektorhoz, 1944. december 13. DENK Irattár, 27/1944.
19. Szentpéteri Kun Béla idézett dékáni jelentéséből, 35. l.
20. Szabó György beadványa a Rektori Hivatalhoz, 1945. febr. 23. DENK Irattár, 55–1944/45.
21. Szabó György idézett könyvtári jelentéséből, 76. l.
22. Bozóky Ferenc prorektor átírata, 1944. nov. 30. DENK Irattár, 24/1944.
23. Jelentés a könyvtár háborús veszteségeiről, 1945. jan. 21. DENK Irattár, 41–1944/45.
24. Dr. Kondor Imre könyvtári szolgálatra jelentkezése, 1945. febr. 6. DENK Irattár, 50–1944/45.
25. CSÚRY István: Visszapillantás... i. m. 11. l.
26. Szabó György levele Bodnár János rektorhoz, 1945. márc. 20. DENK Irattár, 65–1944/45.
27. Szabó György levele Bodnár János rektorhoz, 1945. márc. 27. DENK Irattár, 69–1944/45.
28. Fasiszta szellemű sajtótermékek eltávolításáról rendelkező miniszteri leirat. DENK Irattár, 132–1944/45.
29. Szabó György levele a rektorhoz a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek beszolgáltatása tárgyában, 1945. márc. 20. DENK Irattár, 66–1944/45.
30. Dr. Moravek Endre miniszteri tanácsos távirata a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatójának:
„Orosz ellenőrző bizottsággal egyetértésben kiadott 22962/1945. III. sz. rendeletem szerint a fasiszta szellemű sajtótermékek az

Egyetemi Könyvtárban elkülönítve őrizendők és csak kizárólag tudományos célra, megbízható személyek által helyben használhatók. Rendeletemet pótlólag postán küldöm.” Az augusztus 18-án feladott táviratot – egykorúnak látszó feljegyzés szerint – 1945. augusztus 21-én délelőtt 11-kor kézbesítették. A kiválogatott könyvek nagy részét augusztus 16-án és 18-án elszállították! Távirat a fasiszta könyvek beszolgáltatása tárgyában. DENK Irattár 143/1944–45.

31. Szabó György: Az Egyetemi Könyvtár jelentése sz 1945/46-os tanévről. = Évkönyv a m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1945/46-os tanévről. – Debrecen, 1946. Kéziratban. 97. l. DENK Kézirattár, Ms. 7/6.
32. Dr. Kondor Imre megbízása a Könyvtár ideiglenes vezetésével, 1945. március 28. DENK Irattár, 70–1944/45.
33. CSÚRY István: Visszapillantás ... i. m. 11. l.

Maria Korompai

SCHWERE ZEITEN IM LEBEN DER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK

(Daten zur Geschichte der Jahre 1944–1945)

Zusammenfassung

Die im Jahre 1916 gegründete Universitätsbibliothek zog 1932 in das für die Bibliothek geplante Gebäudeteil der Universität um. Die Jahre der langsamen Entwicklung wurden durch den II. Weltkrieg unterbrochen, der den Mitarbeitern der Bibliothek eine ausserordentliche Aufgabe stellte. Wegen der angelsächsischen Bombardierungen, später wegen der deutschen Besetzung konnte die Funktion der Bibliothek in beschränkter Masse gesichert werden. Ihre Tätigkeit bestand vor allem aus dem Schutz des Bestandes.

Bis zum Einzug der sowjetischen Truppen entstanden sowohl im Gebäude als auch in der Sammlung kleinere Schäden. Die Mehrheit der Mitarbeiter flüchtete sich vor der Front, die in Debrecen gebliebenen versuchten schon im Winter 1944/45 die Kriegsschäden wiederherzustellen. Es brachte in den unklaren Verhältnissen nicht viel Erfolg.

Die in Debrecen fungierende Provisorische Regierung und das Militärkommando erhoben auf die Dienstleistungen der Bibliothek Anspruch, konnten aber praktisch keine Unterstützung gewähren. In dieser schweren Periode sicherte die opferbereite Arbeit György Szabós, des rangältesten Bibliothekars und einiger Mitarbeiter die Kontinuität der Tätigkeit in der Universitätsbibliothek.

Koltay Klára – Lévy Botondné

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁRÁNAK FEJLESZTÉSI TÖREKVÉSEI

Laudatio

A KLTE Könyvtárának van, szellemében jelenleg is érvényes távlati fejlesztési terve: Csúry István készítette el az 1976–2000 közötti időszakra vonatkozóan (megjelent 1977. november 30-i dátummal 25 oldalon, 5 melléklettel és 2 ábrával).

25 év könyvtári fejlesztésének tervét, annak születését jubiláló 20. esztendőben, Csúry István kivételes felkészültségének, határozott jövőképeinek, a folyamatok pontos felismerését s a feladatokat meghatározó képességének köszönhetjük. Tisztelet illesse Őt ezen alkalommal is, abban az évben, amikor 75 évesen még mindnyájunk örömeire és a szakma hasznára közöttünk lehetne. 16 éve ment el, de súlyos kórral küzdve is a Könyvtár jövőjével foglalkozott és irányt mutatott a következő generációknak. Terveinek továbbgondolását, a körülmények által adott megvalósítását nagyra becsült munkatársa s utóda, Gomba Szabolcsné dr. vezetésével végezte el a Könyvtár.

Bevezető

Csúry István könyvtári fejlesztési tervezete konkrét, gyakorlati útmutatót adott a debreceni Egyetemi Könyvtár 1976–2000 közötti fejlesztésére.

A hosszútávú tennivalókat két irányú determináltságban jelölte meg: az országos mozgásokra és a Kossuth Lajos Tudományegyetem fejlődésére egyaránt rezonál terve. E két irányba figyelni különösen aktuális napjainkban, mikor a magyarországi könyvtárakat elérte a hagyomá-

nyos könyvtári feladatokat átrendező elektronikus dokumentumok adta kihívás, a számítógép-hálózatok kínálta nagy lehetőség a nemzeti és nemzetközi könyvtári együttműködésre, szinte egy időben az egyetemek integrációs törekvéseivel, melyek kisebb-nagyobb mértékben bizonyosan érintik az egyetemek ágas-bogas könyvtári szervezetét.

A szóban forgó negyedszázados időszak vége felé, szembesülve a talán minden eddiginél erősebb újítási kényszerrel, adjunk számot a terv megvalósult elemeiről, amelyek csírájában – azt reméljük – már láttatják egy megújult struktúrájú, hagyományt és elektronizációt integráló, egyetemet kiszolgáló könyvtár képét.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára a modernizáció sodrásában

„Korlátja a tervezésnek, hogy az általános fejlődés 20-25 év távlatában nem prognosztizálható, új folyamatokat hozhat mozgásba” – figyelmeztet bennünket Csúry István –, mindazonáltal nemigen tévedhetünk előrejelzésünkben, ha azt gondoljuk, az ország tudományos-technikai fejlődése feltételezi a szakirodalmi információk iránti igény növekedését, a nemzet életbentartásának feltétele a kultúra megerősödése, következésképpen a könyvtár jelentőségének növekedésével kell számolnunk. És pedig a technika fejlődésének felgyorsulása magával hozza az önálló irodalomhasználat gyakorlatát, az ezt segítő képzés tömegessé válását, s ezáltal a könyvtárhasználat kiszélesedését az Egyetemi Könyvtárban.

A hagyományos és elektronikus hordozók közvetítette információk áradata megnöveli a könyvtárnak mint információs szervezetnek szerepét, és nagyfokú szervezeti, technikai és munkamódszerbeli korszerűsítésre kényszeríti.

Elkerülhetetlen a könyvtári erőik szétaprózásának megszüntetése, nagyobb, integrált egységek létrehozása, s az országos és nemzetközi rendszerbe való hatékonyabb bekapcsolásuk.

A könyvtáros információs tevékenységének előtérbe kerülése megnöveli a hivatás tudományos és oktatási súlyát.

Az információnak nemzetközi együttműködés keretében szerveződő gyűjtése és feldolgozása lehetővé teszi a könyvtár számára, hogy a nemzetközi szakirodalom egészében gondolkodva gondoskodjék az olvasók információ-ellátásáról.

A fenti célok konkrét tennivalókat írnak elő a könyvtárak számára: online elérésű központi vagy közös felületen kereshető, távlataiban minden dokumentumtípust felölelő katalógusokat kell létrehozniuk, amelyeknek feltöltésében, az osztott katalogizálás ilyen vagy olyan formájában együtt kell működniük. Az Internet kínálta lehetőségeket kihasználva elérhetővé kell tenniük az egyes szakterületek fontos adatbázisait, folyóiratok tartalomjegyzékét és tartalmi összefoglalóit; ki kell építeniük az elektronikus szövegközvetítésre alapozott könyvtárközi kölcsönzést hazai és nemzetközi viszonylatban, a mindenkori anyagi lehetőségekhez mérten hálózatban használható CD-ROM-ok széles választékát kell kínálniuk, és nem utolsósorban ki kell alakítaniuk a fenti, sok elemet integráló, egységes információs rendszert, amely az olvasót épp olyan magától értetődően igazítja el a fellelhető információk között, miként azt néhány évtizede a betűrendes könyvkatalógusok tették egy jóval egynek-műbb könyvtári környezetben.

Természetéből adódóan egy ilyen típusú modernizáció, még ha minden könyvtárnak magának kell is megküzdenie az első lépésekkel, nem lehet egy-egy intézmény saját ügye. Tudnunk kell mások törekvéseiről, a Magyar Elektronikus Könyvtártól a SwetScan folyóirat-tartalomjegyzék szolgáltatáson át a nemzeti könyv- és folyóirattermést feltáró bibliográfiákig, alkalmasint a kapcsolódás igényével figyelve rájuk.

Elektronikus könyvtári katalógusok (közös építés, közös lekérdezés)

Az egyre több könyvtárban megjelenő számítógépes rendszerek, épülő bibliográfiai adatbázisok kettős ígéretet hordoznak: az Interneten is elérhető katalógusok távoli olvasókat tájékoztatnak arról, hogy egy-egy könyvtár milyen dokumentumokat őriz, másfelől azzal kecsegtetik a katalogizáló könyvtárosokat, hogy az elektronikusan rögzített bibliográfiai információkat egymás között cserélve csökkenthetik a leírandó dokumentumok számát. A lehetőség kézenfekvő, a megvalósulásig hosszú az út.

Az Internetbe kapcsolt könyvtárak elérik egymás katalógusát¹, de ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy adott könyv hol található meg, egyenként kell belépniük az egyes könyvtárak katalógusaiba, míg rá nem bukkanunk a keresett műre. Mennyivel egyszerűbb lenne, ha egy kereséssel végigpásztázhatnánk az összes katalógust! Ennek megoldásával

kísérletezik az azonos könyvtári rendszereknek közös katalógusait, a támogatott Közelkat nevű NIIF² projekt³, valamint az egy ország által közösen használható virtuális könyvtár anyagát és katalógusát kínáló Magyar Elektronikus Könyvtár.⁴

Még hosszabb az út az olyan közös katalógusokig, amelyek nemcsak megmutatják távoli adatbázisok tartalmát, hanem a bennük szereplő bibliográfiai adatok átvételét is lehetővé teszik, hiszen ennek előfeltételei a szigorúan azonos, vagy azzá konvertálható adatformátum és az egymással szabványosan kommunikálni tudó rendszerek. Az Aleph könyvtári rendszert használók „OSZKÁR”-ja, a Voyager rendszer távoli bibliográfiai letöltést lehetővé tevő WEBPAC modulja ebbe az irányba mutat. Egy teljesebb osztott katalogizálási modell kidolgozását és megvalósítását tűzte ki célul 15 könyvtár a Soros Alapítvány támogatásával.⁵

A debreceni Universitas könyvtáraiban 1992-ben indult az az úttörő munka, melynek során a KLTE, DOTE, DATE, RTA, ATOMKI könyvtárai együtt választották ki a Voyager integrált könyvtári rendszert,⁶ melynek a magyar könyvtári környezethez igazítása, nyelvi fordítása az Egyetemi Könyvtár munkatársainak közreműködésével történt, kik a fejlesztést a forráskód birtokában lévő Dataware Kft. vezetésével folyamatosan végzik. Az Universitas könyvtárai a rendszer installálásától kezdve célul tűzték ki egy közös katalogizálást lehetővé tevő „Union Catalogue” létrehozását; ezért a rendszer kínálta és számos külföldi adatbázis által használt USMARC bibliográfiai rekordformátumot⁷ azonos elvek alapján, a szigorú szabványosság betartásával használják.

A KLTE Könyvtárában az online katalógus folyamatosan épül. Ebben a formában jelenleg csak itt kereshetők az 1994-től könyvtárunkba érkező művek, ezen kívül bekerült a katalógusba az 1986 után kiadott könyvek nagy része. Folyamatosan bővül a még korábbi impresszumú könyvek köréből, elsősorban a kölcsönzésben forgó dokumentumokból és egyre több, a közelmúltban megjelent kotta és hangdokumentum leírásával, a folyóiratok közül pedig a Magyarországon kiadottak bibliográfiai és állományadataival. Mindez jelenleg összesen 113.000 bibliográfiai leírás, körülbelül 250.000, a gépi kölcsönzés számára információkat hordozó példányrekorddal. Együtt találjuk egyrészt a könyvek, folyóiratok, kották, CD lemezek, CD-ROM-ok leírását, másrészt a központi és tanszéki könyvtárak adatait.

Az adatbázisépítéshez a könyvtár kezdettől fogva felhasználta a Magyar Nemzeti Bibliográfia rekordjait, és a közös formátum lehetőségét kihasználva, rekordcsere-kapcsolatot épített ki az amerikai nemzeti könyvtárral, a washingtoni Kongresszusi Könyvtárral. A kapcsolat nem

korlátozódik bibliográfiai leírások cseréjére. A könyvtár engedélyt kapott a Kongresszusi Könyvtár több országban⁸ használt tárgyszórendszerének átvételére, és megkezdte a tárgyszavak fordítását egy magyar tárgyszórendszer alapjainak lerakása érdekében. A kezdeti együttműködés lazább formája után az Egyetemi Könyvtár meghívást kapott a Library of Congress nemzetközi kooperatív katalogizálási programjába, melynek keretein belül többek között lehetősége lesz arra, hogy javaslatokat tegyen a Library of Congress tárgyszórendszerének kibővítésére speciális magyar tematikájú tárgyszavakkal.

Az Egyetemi Könyvtár folyamatosan gyarapodó, szabványos formátumú bibliográfiai, név- és tárgyszórekordokat tartalmazó adatbázisával, a különböző rendszerek közötti kommunikációt szabályozó Z 39.50 elnevezésű szabvány támogatásával készen áll arra, hogy részt vegyen a formálódó országos osztott katalogizálási rendszerben. Addig is használja a WEBPAC kínálta távoli adatátöltési lehetőséget, dolgozik az Universitas-könyvtárak közös katalógusának létrehozásán, illetve a valamennyi magyarországi „Voyager-könyvtár” részvételével alakuló egyéges katalogizálási projektben.

Online adatbázisok, Interneten keresztül elérhető elektronikus dokumentumok

Online kapcsolódás biztosítása nagy hazai és nemzetközi tudományos szakterületi adatbázisokhoz fontos feladata napjaink könyvtárainak. A legfontosabb adatbázisok persze csak komoly anyagi megterhelést jelentő előfizetésekkel használhatók, de vannak olyan előfizetés nélkül elérhető adatbázisok, amelyek önmagukban is fontos információkat hordoznak, és a könyvtári információs rendszerbe építésükkel felkelthetjük az online adatbázisok használata iránti érdeklődést és igényt.

Az OPAC lehetőséget biztosít arra, hogy az adatbázisokat katalogizálva, használója közvetlenül elérje ezeket. Erre néhány tucat példával már szolgál is online katalógusunk (az Uncover és a SwetsScan tartalomjegyzék adatbázisok, hazai online katalógusok, a Kongresszusi Könyvtár tárgyszóadatbázisa, a Magyar Elektronikus Könyvtár, az ERCIM technikai riportok adatbázis stb.). Terveink között szerepel, hogy tudatos „Internet-gyarapító politikát” folytatva online katalógusunkban minél több hasznos „ingyenes” adatbázist kínáljunk olvasóinknak.

Ugyanakkor a távlati stratégiai tervek között kell szerepelnie annak, hogy stabil anyagi eszközöket szerezzünk fontos adatbázisok előfizetésére.

Folyóiratok az elektronizáció korában

A folyóiratok gyors változáson mennek át az elektronizáció korában. Nagy tartalomjegyzék-szolgáltató adatbázisok alakulnak, melyek 10-15 ezer tudományos folyóirat tartalomjegyzékét tartalmazzák évekre visszamenőleg. Böngészhet bennük az olvasó, és kereshet címek vagy szerzők szerint is. Ha nem sajnálja pénzét, a kikeresett cikkeket akár néhány óra leforgása alatt faxon vagy E-mailen keresztül kézhez kaphatja. Más adatbázisoktól témafigyelést kérhet, így időről időre E-mailben hívják fel figyelmét a számára fontos cikkekre. Más esetben az olykor hosszú sorbanállás után kézbevehető folyóiratokat elektronikus formában saját terminálján használhatja, kinyomtathatja, a teljes szövegükben nem elérhető folyóiratcikkek pedig tartalmi összefoglalóik alapján ismerheti meg. És vannak már olyan folyóiratok, amelyek csakis elektronikus formában érhetőek el.

Az Egyetemi Könyvtár technikailag készen áll mindezeknek a szolgáltatásoknak bevezetésére, néhány közülük kísérleti formában máris rendelkezésre áll. Kalkulációk folynak a SwetScan adatbázis használatára, összevetve a hasonlóképpen tartalomjegyzék-szolgáltatást nyújtó Uncover adatbázissal. Együttműködés kialakítása van folyamatban az Elsevier kiadóval folyóirataik tartalmi összefoglalóit összegyűjtő online adatbázisának előfizetésére, illetve a tőlük rendelt periodikáknak elektronikus formában való megrendelésére.

Olvasóink ezeket az új szolgáltatásokat az online katalógusba építve találják majd meg. Innen kiindulva érhetik el a SwetScan és az Uncover adatbázisokat, és itt jelennek meg az elektronikusan is elérhető folyóiratok és cikkek.

Más típusú, online katalógusból közvetlenül elérhető adatbázis a Magyar Elektronikus Könyvtár.⁹

Távlati terveink közé tartozik az anyagi lehetőségeknek és az egyetemi igényeknek megfelelően bevezetni, stabilizálni és bővíteni a fenti kísérleti szolgáltatásokat.

Könyvtárközi szövegközvetítés elektronikus úton hazai és nemzetközi viszonylatban

A könyvtárközi kölcsönzés új módszere a szövegközvetítés csak akkor működhet hatékonyan, ha az olvasóknak adatbázisok állnak rendelkezésükre annak eldöntésére, hogy mit és honnan kérjenek. A könyvtáraknak folyóiratokat is feltáró online katalógusai, a tartalomjegyzék-szolgáltatások, összefoglalókat közlő adatbázisok, mind elemei ennek az adatbázis-rendszernek.

Elsődleges célunk, hogy az ilyen jellegű, adott pillanatban rendelkezésünkre álló tájékoztató pontokat kézenfekvően használható rendszerbe fogva (lehetőség szerint ismét az OPAC segítségével) adjunk olvasóinknak módot a számukra fontos szakirodalom összegyűjtésére. Ez jelentős előrelépés már akkor is, ha a dokumentumszolgáltatás ma még hagyományos úton folyik. A fejlesztésnek egy következő szakaszában meg kell oldani a dokumentumok elektronikus formában történő könyvtárközi szolgáltatását.

CD-ROM adatbázisok hálózati használatának megvalósítása hazai és szomszédos országok könyvtárainak együttműködésével

A CD-ROM-oknak egyetemi hálózatban való használata technikailag megoldottnak tekinthető, adatbázisaink nyilvános terminálokra és tanszéki munkahelyeken is hozzáférhetőek. Az Egyetemi Könyvtárban rendelkezésre álló CD-ROM-okra az online katalógus hívja fel a figyelmet, utalva arra, hol használható az adatbázis¹⁰. Törekszünk arra, hogy a tanszékeken rendelkezésre álló CD-ROM adatbázisok adatai szintén bekerüljenek az OPAC-ba. További cél egy ERL szerver beállítása, amely CD-ROM adatbázisainkat is integrálhatóvá tenné a fentebb már többször említett online katalógus központú információs rendszerbe. Az egyetemi oktató- és kutatómunka CD-ROM adatbázisokkal való ellátásának sikere is elsősorban azon múlik, képesek leszünk-e áttörni a hagyományos könyvtári finanszírozás szűk keretét és biztosítani a legfontosabb adatbázisok folyamatos előfizetését.

Az egyik kitörési lehetőséget együttműködési körök szervezése jelentheti, több intézmény közös CD-ROM-használatát megengedő licen-

cek megszerzésével. Erre tett kísérletet a már 1995 óta működő Hungarian and Slovak Academic Network (HuSloNET), amely a Mellon Alapítvány támogatásával alakult. Ám az ilyen jellegű társulások is csak akkor működhetnek zökkenőmentesen, ha finanszírozásuk nem csak a fölöttébb esetleges pályázati forrásoktól függ.

Az előbbieken felsorolt eredmények, tervek a könyvtár kifelé mutatott arculatát formálják. A háttérben folyik a belső könyvtári munka folyamatos gépesítése, ami a jelen gondjait szaporítva, a jövőben hatékonyabb, pontosabb és áttekinthetőbb könyvtárat ígér. Jelentős állomás e téren, hogy – egyéves kísérleti szakaszt követően – 1996 szeptemberétől megindult a számítógépes kölcsönzés, amely gyorsabb és kulturáltabb könyvtárhasználatot teremt meg, és a későbbiekben lehetőséget nyújt a kölcsönzés nyitvatartási idejének növelésére. A gépi kölcsönzés további eredménye, hogy a régi állomány számítógépes katalogizálása a leginkább használt állományrészre terjed ki, valamint az olvasó az OPAC-on keresztül információt kap arról is, hogy a keresett példány az adott pillanatban hozzáférhető-e.

A könyvtári munka ilyen természetű korszerűsítésének feltétele a számítógépes információ specialistáinak és technikusainak foglalkoztatása az intézményben. A Fejlesztési és Informatikai Osztályon dolgozók túl több munkatársunk vált a könyvtári számítógépesítés szakemberévé, szerezte meg az informatikus-könyvtáros végzettséget. Jelenleg 11 munkatársunk tanul tovább az egyetemnek ezen a szakán.

Könyvtárunk és az egyetemi integráció

Az eljövendő, integrálódott egyetemen folyó oktató és kutatómunka hatékonysága jelentősen függ az egyetem könyvtári bázisától. Fokozottan igaz ez manapság, amikor a nagy könyvtárak nemcsak nagyságukban térnek el a nagyon értékes, egy-egy témát körüljáró tudós magánkönyvtártól, hanem olyan szolgáltatásokat is fel kell vállalniuk, amelyek eszköz-, szakismeret- és anyagi igénye meghaladja a kisebb könyvtárak lehetőségeit. Az erőteljessé váló egyetemi integráció és a vele párhuzamosan megerősödő könyvtári modernizáció kedvező lehetőséget kínál arra, hogy a jelenleg tapasztalt működési nehézségekre ésszerű megoldásokat keressünk, átgondoljuk az öt különálló felsőoktatási könyvtár és a hozzájuk szorosabb, lazább szálakkal kötődő tanszéki (intézeti, kari)

könyvtárak jövőjét a debreceni egyetemek integrációs terveiben kirajzoló rövid távú törekvések és hosszú távú tervek függvényében.

A tervezés meghatározó tényezői

Az elmúlt néhány év könyvtári történései, egyes, hosszú ideje dédelgetett tervek és az egyetemi struktúrában várható változások erőteljesen kirajzolják azokat a tendenciákat, amelyeket figyelembe kell vennünk az új könyvtári struktúra megtervezésekor.

1. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának országos feladatai

Könyvtárunk elsősorban az 1952 óta érkező köteles példányok alapján, de országos szakkönyvtárként is regionális és országos feladatokat teljesít. Értékes hungarika gyűjteményét nemcsak az 1952 óta gyűjtött és őrzött köteles példányok alkotják, hanem a század első évtizedeitől folytatott saját beszerzések, a megvásárolt magánkönyvtárak állománya, valamint az ide került jelentős régi könyvállomány. Elsősorban az egyetemi oktatás és kutatás igényeinek megfelelő külföldi szakirodalmi bázist alakított ki nyolc évtizedes fennállása alatt.

A könyvtár értékes állományát katalógusaiban feltárja, az utóbbi években online katalógusában teszi hozzáférhetővé, jelentős szerepet tölt be a könyvtárközi szolgáltatás országos rendszerében.

Állományának nagysága és a számítógépes bibliográfiai s katalógizálás terén elért eddigi eredményei alapján jelentős szerepet vállal a formálódó osztott katalógizálási rendszerekben.

2. Technikai feltételek

A Debreceni Universitas öt könyvtára 1994 óta használja üzemszerűen könyvtári rendszerét, és a legintenzívebben dolgozó Kossuth Lajos

Tudományegyetem Könyvtárában látszik, hogy az eredeti hardware konfiguráció kapacitása immár kicsinek bizonyul. Ez nemcsak az adatbázisok növekedése miatt alakult így, hanem a rendszerrel egyszerre dolgozó olvasók és könyvtárosok számának növekedése miatt is. Ráadásul a hardware-nek átlagosan három évenkénti fizikai és erkölcsi előregedése mindig újra termeli a problémát.

Az alap könyvtári rendszeren túl nagy hardware igényű a modern egyetem másik alapvető szükséglete, a CD-ROM és előfizetéses online adatbázisok hálózati működtetése.

Nem feledhető az sem, hogy a rendszer csak akkor működik zökkenőmentesen, ha megfelelő képzettségű és számú informatikai szakember gondozza állandóan.

3. Tanszéki és más kisebb létszámmal dolgozó könyvtárak

A tanszéki (intézeti) könyvtárak, melyeknek hagyományosan erőssége a szoros kapcsolat tartása oktatókkal, hallgatókkal, igényeik pontos követése, a közelség és családiasság engedélyezte személyre szabott szolgáltatások biztosítása, nehezen bírkóznak meg egyedül a CD-ROM szolgáltatással, gépi katalogizálással, számítógépes kölcsönzéssel, a hálózat kínálta új lehetőségek megvalósításával. Az a legjobb esetben két könyvtáros, aki küzd a kölcsönzésnek hagyományos módszerű számon tartásával, nem tud idejében átállni a kínált kölcsönzési software használatára, mert nem képes időt szakítani arra, hogy a tanszéki állományt gépre vigye az ehhez szükséges ismeretek elsajátítása után. Még azokban a könyvtárakban is, ahol a munka megkezdődött, a legtöbb esetben mindez a tanszék (intézet) pénzén, de külső vagy központi könyvtári munkaerővel történt, a tanszéki (intézeti) könyvtárosnak csak az előkészítő munkára jutott ideje, a katalogizálás megtanulása nélkül. Legtöbbször nehezen biztosítható ezekben a könyvtárakban a folyamatos működéshez szükséges számítógépes szakismeret.

Az Egyetemi Könyvtár gyarapítási politikájának nagy mértékben kell igazodnia az oktatók oktatási és kutatási igényeihez, melyek kielégítését biztosítja a sokfajta pénzügyi lehetőség, amely a hagyományos könyvtári költségvetésen túl is rendelkezésükre áll. Nem lehet azonban a rendelések technikai lebonyolításának gazdaságos módja az, ha minden tanszéki (intézeti) könyvtáros maga bajlódik a rendelés, sürgetés, leltározás sok

energiát lekötő munkájával akkor, amikor a központi könyvtárban működő rendszer biztosítja – akár az egyes programok számára rendelkezésre álló keretek külön kezelésével, pontos követésével – a gördülékeny rendelést. A rendelés központi lebonyolítása továbbá visszaállítaná azt az utóbbi években sajnos megszakadt hagyományt, hogy ezen könyvtárak igen értékes állománya is bekerüljön a közös katalógusba.

4. Többközpontú egyetem

Az integrálódott egyetem sok székhelyű lesz. Az egymástól távol eső karok igénye, miként az egyetem integrációs tervében rövid távon megvalósítandó feladatként meg is fogalmazódik, hogy hallgatóik, oktatóik elsősorban a campuson lévő szakkönyvtárakban találják meg a számukra szükséges irodalmat, és helyi terminálokon használhassák az egyetemi hálózatban elérhető adatbázisokat. Az új alapítású integrált könyvtárak és az önálló egyetemi könyvtárak elemei lesznek az Universitas könyvtári rendszerének.

5. Meglévő és állandóan növekvő helyhiány

A Kossuth Lajos Tudományegyetem és az Orvostudományi Egyetem központi könyvtárai komoly raktári férőhely hiánnyal küszködnek, és hasonló helyzetben van több tanszéki (intézeti) könyvtár is. Néhány éven belül feltétlenül valamilyen megoldást kell találni erre a problémára. Ennél azonban jóval összetettebb a helyhiány kérdése: feltétlenül növekednie kell ugyanis az olvasói munkahelyek, köztük a hálózatba kapcsolt terminálokkal ellátott munkahelyek számának. Mindezeket túl ug-rásszerűen megnöveli a könyvtár területigényét, ha a használt állomány zömét tekintve, át kíván térni a zárt raktározásról a szabadpolcos rendszerre.

Munkamegosztás az Universitas könyvtári rendszerén belül

Jelenleg a teljesen önálló intézményként kezelt egyetemi könyvtárak és a hozzájuk lazán kapcsolódó, de lényegében tőlük szintén független tanszéki, intézeti, kari könyvtárak – mind megannyi külön könyvtár, melyek alapján véve csak nagyságukban különböznek egymástól. Mindegyik a teljes könyvtári munkafolyamat egészét kénytelen végezni az olvasók nyilvántartásától és kiszolgálásától kezdve, a gyarapítás valamennyi munkafázisán át, saját katalógusának fenntartásáig. A külföldi folyóiratoknak és részben a külföldi könyveknek egyetemen belüli központi rendelése az egyetlen közösen végzett feladat. Jó tapasztalatok vannak a központi könyvtár és a tanszéki, intézeti könyvtárak könyveit együtt tartalmazó számítógépes katalógus építésében, bár paradox módon éppen az utóbbi időben kezd több könyvtár felhagyni azzal a régi hagyománnyal, hogy új beszerzésű könyveiket a központi katalógusban is szerepeltessék.

A fenti sok könyvtárú modell ésszerűsíthető a könyvtári feladatoknak élesen elkülönülő területei mentén: az olvasószolgálati munkának a kölcsönzéssel, a hagyományos és elektronikus könyvtári dokumentumok használatában eligazító általános tájékoztatással, a szabadpolcos állományok rendbentartásával úgy kell szerveződnie, hogy az oktatók, diákok a számukra fontos szakkönyveket, kurrens folyóiratokat egy helyen, könnyen áttekinthető formában, tanszékük, intézetük közelében ériék el. Ugyanakkor a rendelés és feldolgozás háttérmunkájának s a mind az olvasószolgálatot, mind a feldolgozást kiszolgáló számítástechnikai tennivalóknak helyszíne közömbös az olvasó számára. Kialakítható egy, az egész Universitas könyvtári rendszerét magas színvonalon kiszolgáló nagyobb látszámú gyarapító-feldolgozó, illetve számítástechnikai egység, amely minden hasonló jellegű munkától tehermentesíti a könyvtári rendszer többi tagját.

A könyvvásárlás központi lebonyolítása mellett, továbbra is elsősorban a tanszékek, intézetek határozzák meg, mit kell beszerezni. Az akár E-mailben elküldhető beszerzési javaslatoknak megfelelően kezdeményezett rendelés a könyvtári rendszer beszerzéseket adminisztráló modulja segítségével történhetne úgy, hogy a modul a különböző tanszékek rendelkezésére álló pénzkereteit egymástól elkülöníti, és az azokból történő kifizetéseket naprakészen nyilvántartja.

Hasonlóképpen fontos, hogy az Universitas könyv- és folyóiratállománya közös online adatbázisban legyen hozzáférhető, amelyben az

eligazodást közösen használt tárgyszórendszerek (a Library of Congress általános tárgyszójegyzéke, az orvosi anyag esetében a Medical Subject Heading rendszer) teszik lehetővé. Az adatbázis minőségének biztosításához, a magas fokú katalogizálási és tárgyszavazási ismeretekkel rendelkező munkaerő kiképzése és munkaerejének optimális kihasználása egyaránt könnyebb egy egész universitást kiszolgáló (közös) munkacsoport létrehozása esetén, mintha minden egységben külön-külön kellene megoldani a kérdést.

A közös számítástechnikai egység sokrétű feladatot láthat el, a hálózaton szolgáltatott adatbázisok állandó frissítésétől, a napi hálózat-karbantartási és rendszeradminisztrációs feladatokon át, az új igények kiértékeléséhez szükséges fejlesztési és programozási munkáig.

A feladat specialitásából adódóan a könyvtári rendszer elkülönülő egysége a köteles példányok őrzéséről, helyben használtatásáról, illetve a nagy részben erre épülő könyvtárközi kölcsönzésről gondoskodó csoport.

Az integrált szakkönyvtárakban helyezkedne el az állomány legfontosabb, szabadpolcos része, mely a helyszínen kialakított olvasói helyeken használható, illetve itt kölcsönözhető. Az állományban való eligazodást a nyilvános terminálok mellett segítik a minden szakkönyvtárban jelen lévő tájékoztatók, akik éppen a könyvtárak szakjellege miatt bizonyos fokig specializálódnának is. Az ő munkájukat továbbra is kiegészítenék speciális szakirányú kérdésekben a központi feldolgozásban tárgyszavazási feladatokat végző szakreferensek. (Az esetleges fizikai távolságot az elektronikus levelezés áthidalja.) Minden szakkönyvtárban lehetőség nyílik a hálózaton hozzáférhető adatbázisok használatára. Mellékesnek tűnő kérdés, de mindenképpen gondolni kell a szabadpolcos elrendezésű szakkönyvtáraknak állományvédelmi berendezésekkel való ellátására.

Az Universitas könyvtári hálózatának vázlatja

Kiindulásképpen hangsúlyozni kívánjuk, hogy bár a cikk első része a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának jelenlegi helyzetét és fejlődési tendenciáit elemzi, az alábbiakban nem a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtáráról szólnunk, hanem az előző fejezetben javasolt munkamegosztás alapján létrehozható Universitas könyvtári hálózatá-

ról, amelynek központi szolgáltatásokat végző egységei semmiképpen nem azonosak a Kossuth Egyetem Könyvtárának most hasonló feladatokat végző osztályaival. A vázlattól a terv felé vezető úton erről még pontos számítások készülnek, de például a központi gyarapítás, címléírás, szakreferensi munka a KLTE központi könyvtári jelenlegi állományának 80 – 100 %-os növelésével képzelhető el, míg a számítástechnikai feladatok esetében a növekedés akár a 200 %-ot is el kell érje. Ezeknek a szakembereknek, állásoknak egy része rendelkezésre áll a mostani Universitas könyvtárakban, ugyanakkor elengedhetetlen, hogy a tervezett infrastrukturális fejlesztések a könyvtári jellegű munkahelyek össz-Universitas szintű bővítésével párosuljanak.

A hosszú távú könyvtári tervekben szereplő, az Egyetem téren építendő könyvtárház lenne a könyvtári rendszer középpontja, mely a KLTE központi könyvtárával együtt látná el a már leírt központi szolgáltatásokat (gyarapítás, a bibliográfiai adatbázis építése, könyvtári számítógépes hálózat), tárolná, kezelné, kiszolgáltatná a magyarországi kiadású könyvek köteles példányait. Helyt adna egy központi folyóíratárnak, mely gyűjtené a köteles példányként érkező magyar folyóiratokat és mindazokat a régebbi folyóiratköteteket, amelyeknek szabad polcon tartása már nem indokolt. Hasonlóképpen zárt raktári háttérrel biztosítana a szakkönyvtárak szabadpolcra nem kerülő könyveinek és a speciális különgyűjteményeknek (Zeneműtár, Régi Könyvek Tára, Ausztria Gyűjtemény stb.). Itt létesülhetne az egyetem központi épületében folyó bölcsészképzést szolgáló szabadpolcos integrált Bölcsészettudományi Szakkönyvtár, a jelenlegi tanszéki könyvtárak, és a KLTE központi könyvtárának anyagából. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a tanszékeken továbbra is megmaradna egy, az oktatókat közvetlenül szolgáló kézi-könyvtár jellegű gyűjtemény.

A fenti funkciók területi elhelyezkedésének megtervezésekor több lehetőséget érdemes végiggondolni. A megadott alapterületek 15–20 éves gyarapodásnak adnának teret.

1. Az első látásra legideálisabbnak tűnő megoldás, ha minden funkciót egy helyre, az új könyvtárházba kívánunk költöztetni, ehhez körülbelül 33.000 m²-re van szükség.
2. A második, kisebb alapterületű könyvtárházzal számoló megoldás a jelenlegi főépületben helyezné el a köteles példányok gyűjteményét, melynek használatát a jelenlegi nagy olvasóterem szolgálná. Itt maradna a régi könyvek gyűjteménye a jelenlegi speciálisan

védett raktártérben, és használatukra egy kutatóterem. Szintén helyben maradna az Ausztria Gyűjtemény. A köteles példányok gyarapodásának hosszú távon helyet biztosíthatna egy 3.200 m²-es mélyraktár, melynek előzetes tervei már elkészültek. Egy újonnan építendő könyvtárház összesen kb. 25.000 m²-en helyt adna egy kb. 6.700 m² zárt raktárnak, mely minden Universitas szakkönyvtár szabadpolcos, vagy közvetlen hozzáférésű állománya feletti részét tárolná. Itt dolgozna majd az egész Universitást kiszolgáló gyarapító, dokumentumfeldolgozó, a fejlesztési és informatikai osztály. A szabadpolcos bölcsészettudományi szakkönyvtár körülbelül 5–600 ezres induló állománnyal és nagy számú olvasói munkahellyel 9.500 m²-t foglalna el. Ezen a ponton természetesen kölcsönzési szolgálatra is szükség van.

3. Ha a templom épülete újra hitéleti célokat szolgálna, a zeneműtár és a folyóirattár a központi épületbe kerülhetne. Ebben az esetben a mélyraktárra készült terveknek az 5.850 m²-rel számoló változatát kellene megvalósítani, vagy a könyvtárház alapterületét megnövelni ennyivel. A könyvtárház funkciói az előbbieket szerint alakulnának.
4. A negyedik verzió egy kisebb, körülbelül 13.000 m²-es könyvtárházzal számol. A köteles gyűjtemény kerülne ide egy nagyobb olvasóteremmel, és itt működne a központi gyarapítás, feldolgozás és informatikai osztály, itt helyezkedne el a közös zárt raktár. A főépületben lenne a bölcsészettudományi szakkönyvtár, körülbelül 200 ezer, szabadpolcon és 4–500 ezer, zárt raktárban elhelyezett kötettel és kölcsönzéssel, valamint a különgyűjtemények. Ez esetben is szükség lesz a mélyraktárak megépítésére, 5.850 m²-rel, ha a zeneműtár és folyóirattár a főépületbe költözik.

Az Universitas szintű könyvtári funkciónak és a Bölcsészettudományi Szakkönyvtárnak helyet adó épület(ek) mellett az Egyetem téri campuson működne az Élettudományi Szakkönyvtár, a jelenlegi Kenézy Könyvtár és DOTE-s s néhány KLTE-s tanszéki könyvtár folytatásaként, a Matematikai Szakkönyvtár, amely a jelenlegi Matematikai Intézet Könyvtárának kibővítésével alakulna esetleg a KLTE központi könyvtár idevágó anyagával együtt, valamint a Kémia Szakkönyvtár, melynek magja a jelenleg is működő könyvtár lenne. A Fizikai Szakkönyvtár a Bem téren épül majd, amelyhez lazább, szorosabb szálakkal feltehetőleg csatlakozik a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézetének könyvtára.

A jelenleg nagy hagyományokkal működő könyvtárak természetes módon elemei az Universitas könyvtári hálózatának. A teológiai szakirodalom a Református Teológiai Akadémia Könyvtárában és az Egyházkerületi Nagykönyvtárban található a Kálvin téren, míg a Böszörményi úti campus a DATE Könyvtára szolgálja ki. A Műszaki Főiskolai Kar is elsősorban saját könyvtárával válik a szakkönyvtári rendszer részévé.

A Kassai úti campuson új alapítású szakkönyvtárak szolgálják majd a képzést: a Jogi és Közgazdasági Szakkönyvtár, valamint az Egészségtudományi Szakkönyvtár.

Arról, hogy ideális esetben mi lehet egy szakkönyvtár feladata az universitas egységes könyvtári hálózatában, a korábbiakban már szöveltünk. Egy ilyen struktúra természetesen csak hosszabb idő alatt alakítható ki, az infrastrukturális, hálózati és személyi feltételek függvényében. Különösen igaz ez a hosszabb ideje önállóan működő könyvtárak esetében. Fontosnak tartjuk azonban, hogy megvitassuk ezt az elképzelt fejlesztési irányt, kidolgozzuk az ebbe az irányba vezető lépéseket, s az új alapítású könyvtárak tervezésekor fokozottan gondoljunk rá.

JEGYZETEK

1. A magyarországi online katalógusok jegyzéke: <http://pernix.bke.hu/opac.html>
2. NIIF = Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program; <http://www.iif.hu/>
3. Közelkat kísérleti verziója megtekinthető: <http://www.lib.klte.hu/cgi-bin/broker.cgi>
Balázs László: Könyvtári katalógusok központi lekérdezése = Informatika a felsőoktatásban, Networkshop '96, Debrecen, 1996. aug. 27–30. p. 1059–1062.
4. Magyar Elektornikus Könyvtár: <http://www.mek.iif.hu/>
5. A KLTE WEBPAC katalógusa: <http://www.lib.klte.hu/index.html>
– a JATE WEBPAC katalógusa: <http://castor.bibl.u-szeged.hu/voyager/wpac.cgi>
6. Gomba Szabolcsné: A debreceni Universitas számítógépes könyvtári rendszere = Tudományos és műszaki tájékoztatás. 41. 1994. 7–8. 276–282. p.
7. USMARC szabványok: <http://www.loc.gov/marc/bibliographic> – <http://www.loc.gov/marc/authority> – <http://www.loc.gov/marc/holdings>
8. Library of Congress tárgyszavakat használnak az amerikai és kanadai könyvtárak, több angliai és francia könyvtár, köztük nemzeti könyvtárak, valamint belga és lengyel könyvtárak.
9. A Magyar Elektronikus Könyvtár teljes katalógusa és teljes állománya háttéradatbázisból érhető el; a jelenleg katalogizált Internet erőforrások és elektronikus folyóiratok a KLTE bibliográfiai adatbázisában a Parancskeresés ablakban a „find loca IR” paranccsal gyűjthetők össze.
10. A teljes CD-ROM állományt az alábbi keresőkérdésekkel találhatjuk meg: cím-kulcsszó keresés „számítógépfájl” illetve „interaktív multi-média”.

Klára Koltay – Irén Lévy

**DEVELOPMENT PLAN OF THE NATIONAL AND
UNIVERSITY LIBRARY OF LAJOS KOSSUTH
UNIVERSITY**

Recent tendencies in the library development set the Library of the Lajos Kossuth University to many-sided tasks from providing on-line and CD-ROM databases to reorganise its workflow automating many of its activities. The library has taken the first steps and intends to proceed in nearly all of the above fields: operates the Voyager integrated library system, using it for cataloguing, circulation, acquisition, builds its on-line catalogue, has introduced some of the most important CD-ROM databases, investigates the possibilities electronic serials could provide the university community and takes part in co-operative projects from Debrecen Universitas to international level.

The library as a leading member of the present decentralised library system of Debrecen Universitas faces a lot of structural changes, which will result in an efficient information system providing the Universitas with a chain of research libraries while much of background library work is carried out centrally by highly qualified professionals.

Debreczeni Attila

CSOKONAI ÉS KAZINCZY KAPCSOLATA

Csokonai és Kazinczy viszonyáról igen sokat írtak már.¹ Ez a gazdag szakirodalmi anyag jobbára abban a kérdéskörben mozgott, hogy miként értékelhető Kazinczynak Debrecenhez fűződő viszonya. Az értelmezések – kimondva vagy kimondatlanul, finoman vagy vulgárisan – szinte kivétel nélkül „pártosak”, hol Kazinczy, hol Debrecen igazát kívánják bizonyítani, az egyik fél érvrendszerével azonosulva. Csokonai szinte elvész ebben a „csatazajban”, noha kapcsolatuk adatainak egy bizonyos köre szinte kötelező penzumként ismétlődik a tanulmányokban.

Kazinczynak az élő Csokonaihoz való viszonyát nem a halott Csokonaihoz való viszonya felől kell szemlélnünk. A halott Csokonai már a Kazinczy kontra Debrecen pör argumentuma, kisajátítandó terület a másik féllal szemben, napi igények szerint torzító értelmezések tárgya. Lehet beszélni erről a pőről, de akkor tudjuk, hogy nem Csokonairól beszélünk, s nem Csokonai és Kazinczy viszonyáról. Mert jól nyomon követhető, ahogy a közvetlenül Csokonai halála után megszólaló értő és empatikus Kazinczy a viták tüzeiben elidegenedik Csokonai örökségétől s egyúttal személyétől is. Későbbi megnyilatkozásai így nem vetíthetők vissza érvényesen a korábbi időszakra.

A jelen dolgozatban irodalmunk e két nagy alakjának kapcsolatát kívánjuk végigkövetni, Csokonai haláláig. Nem vállalkozunk irodalomfelfogásuk, munkásságuk értékelő szembesítésére, ez szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket. A teljesség igényével szeretnénk viszont feltárni mindazon adatokat, amelyek kapcsolatuk történetéből rendelkezésünkre állnak, alapot teremtve így a további, értékelő-elemző kutatásoknak, amelyeknek persze már most is komoly eredményei vannak.² E filológiai mélyfúrás elsősorban Csokonai és Kazinczy levelezésére épít, bepillantást nyújtva egyben a kritikai kiadás levelezés-kötetének műhelyébe. Épp ezért s a könnyebb áttekinthetőség végett, bevezetőül közöljük e levelezés teljes listáját, beleépítve az elveszett levelek adatait is ([]-ben a kikövetkeztetett dátumok állnak, az elveszett leveleket Elv. jelöléssel különböztetjük meg).

Csokonai

Debrecen, 1792. június–július (Elv.)

Debrecen, 1793. április előtt (Elv.)

Debrecen, 1793. július 29. előtt (Elv.)

Szikszó, 1793 ősze (Elv., 3 db.)
[Szikszó, 1793 ősze]

Bagamér, 1802. december 26.

Debrecen, 1803. február 5.

Debrecen, 1803. február 20.

Debrecen, 1803. február 23.

Debrecen, 1803. február 23–26. (Elv.)

[Debrecen, 1803. február 28. – március 1.]

Debrecen, 1803. március 15.

Debrecen, 1803. június körül (Elv.)

Debrecen, 1804. február 7. (Elv.)

Debrecen, 1804. február 14.

Debrecen, 1804. június 12.

Debrecen, 1804. június 14.

Kazinczy

Regmec, 1792. [augusztus 6. előtt]

[Regmec, 1793. április]

Regmec, 1793. július 29.

Regmec, 1794. február 15. előtt (Elv.)

Érsemjén, 1802. november 27.

Regmec, 1802. december 12.

Érsemjén, 1803. február 21.
(Nagy Gábor soraival)

Érsemjén, 1803. február 27. (Elv.)

Érsemjén, 1803. március 2.

Érsemjén, 1804. február 12. (Elv.)

Érsemjén, 1804. február 24.

Érsemjén, 1804. április 4. (Elv.)

[Debrecen, 1804. november 1–2.]

1792–1794

Mester és tanítvány

Csokonai és Kazinczy kapcsolatának első éveiből mindössze négy levél maradt fenn, további hét létéről tudomásunk van, de ezek elkallódtak. E fennmaradt levelek közül mindössze egy a pontosan keltezett, a többi keletkezésének időpontjai és körülményei körül homályos mozzanatokkal találkozunk, továbbá ezek közül kettő töredékes, egyiküknek pedig még a hitelét is kétségbe vonták korábban. Az első évek áttekintésekor tehát először az e levelek által felvetett filológiai problémák tisztázását kell megkísérelnünk.

(1) Első fennmaradt emlékünkhöz egy válaszlevél töredéke, amelyben Kazinczy a neki küldött versekre reagál. Csokonainak a kéziratra tett feljegyzése szerint a levél 1792-ben íródott. Ferenczi Zoltán egész pontosan augusztus 26-ra keltezi³, aminek a forrása az lehet, hogy kapcsolatot teremtett e levél és a Kazinczy által Csokonainak küldött Kleist-kötet között. (E kelteztést átvette Szauder József is.⁴) Kazinczy 1793. július 27-én többek között ezt írta Kis Jánosnak Csokonairól: „Ennek minden munkáimon kívül egy Kleistot's Bürgert küldöttem”; Csokonai pedig 1803-ban, mikor kézhez veszi a Kazinczy által neki ajándékozott Sulzer-könyvet, így köszöni meg: „A' Sulzer kedvesebb ajándék nálam mindennél, a' mit csak adni szoktak az emberek. Az alatta lévő Datum olly becses monumentummá teszi azt nálam, mint a' millyen a' 6a Aug. 1792. küldött Kleist.” (1803. március 15.) A Kleist-kötetet tehát augusztus 6-án (és nem 26-án) ajándékozta Kazinczy Csokonainak; kérdés azonban, hogy ez a levéltöredék is akkori-e. Annyi a fennmaradt részlet tartalma alapján is bizonyosnak látszik, hogy Kazinczy és Csokonai első levélváltásának emlékéiről van szó, különösen az utolsó bekezdés utal erre nyilvánvalóan. Ebben az esetben viszont nem keletkezhetett később augusztus 6-nál, vagyis a Kleist-kötet elküldésének időpontjánál, csak előtte vagy legfeljebb azzal egy időben. Hogy e két lehetőség közül valójában melyik realizálódott, nem tudjuk.

(2) A másik levéltöredéket első kiadói kézirat alapján közölték, és sorolták be a Csokonaihoz szóló levelek közé.⁵ A későbbi kiadások – az időközben elveszett kézirat hiányában – ezt követték. Újabb azonban Vargha Balázs megkérdőjelezte, hogy valóban Csokonaihoz szól-e a levél. Ezt ő is lehetségesnek tartja, „bár – mint írja – nem tudjuk elég erős okát adni, hogy miért írja le Kazinczy Csokonai számára az ő versét. Esetleg azt tehetjük fel, hogy Csokonainak az volt az egyetlen példánya, amit Kazinczyknak küldött, ezért visszakérte, Kazinczy viszont eltette

gyűjteményébe a kéziratot, s másolatban küldte vissza. A levél további fennmaradt részében semmi sem mutat arra, hogy Csokonai a címzett, csupa semleges irodalmi újdonságról számol be Kazinczy. Azt viszont megint bajos lenne feltenni, hogy Csokonai verseit másvalakinek küldi el, anélkül, hogy szerzőjükről bármit is írna. A két verset nem címével, hanem a Csokonai adta nótajelzéssel jelöli meg – ezt sem írná így, ha a levél idegennek szólna.⁶ Jóllehet valóban nem tudjuk, miért küldte a levélben Kazinczy a Csokonai-verseket (a *Felvidúlást* és az *Egy kesergő magyart*) Csokonainak, ezt mégsem látjuk elégséges indoknak arra nézve, hogy kétségbe vonjuk Bajza és Toldy kiadásának hitelét. A levélben közölt irodalmi információk leginkább egy frissen tájékozódni kezdő ember kérdéseire adott válaszoknak tűnnek, s hasonlítanak az 1793. július 29-i levél híreire. A kassai Magyar Museum ügyében pedig még valamiféle folytonosságot is felfedezhetünk a levelek között: 1792-es levéltöredékében maga Kazinczy említi, majd itt közli, hogy mennyi jelent meg belőle, júliusban pedig már a példányokat kérő Csokonainak válaszolja, hogy a betiltás miatt nem lehet hozzájutni egyhez sem. Csokonai kérdései egyébként az Orpheus I. kötetében, az 1. és 4. számban (80–89., 441–442.) közölt Literátori Tudósításokra vonatkozhattak, az ott említett szerzők és művek sorrendje megegyezik Kazinczy válaszáinak sorrendjével.

További probléma a keletkezés pontos idejének meghatározása. Bajza és Toldy megállapítja: „A’ levél azon helye, melly Horváth Ádám Holmiáról és Aszalay’ Lessingjéről szól, azt 1793. költnek bizonyítja.”⁷ Ezzel egyetértve további pontosításra vállalkozhatunk. A Magyar Museum 8., utolsó száma 1793 januárjában jelent meg⁸, következő levelében (1793. július 29.) Kazinczy már a betiltásról, zárlat alá vételről számol be, tehát e töredék mindenképpen a júliusi levél előtt keletkezett. Ezt erősíti meg a Verseghyre történő utalás, aki – mint a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1792. december 7-én jelentette⁹ – „bizonyos okokra nézve” abbahagyta Millot-fordítását; nem szól a levél azonban a mintegy félévvel későbbi elítéléséről¹⁰. A levél tehát 1793 első felében keletkezett, még hozzá legvalószínűbben áprilisban, amint az egy másik utalásból kikövetkeztethető. Kazinczy ekkoriban adta ki Herder *Paramythionokjának* fordítását, egy kötetbe kötve Aszalay (Szabó) János (megh. 1796.) Lessing-fordításával, Bécsben, Hummel Dávid nyomdájában¹¹. Mint levelezéséből kiderül, január elején még a korrektúrával van elfoglalva¹², július 29-i levelében pedig már azt írja Csokonainak, hogy Nagy Gáborral küldött egy példányt belőle. Közben azonban Aranka Györgynek írott, április 4-i keltezésű levelében arról számol be, hogy „Hummel is leküldi

Herdert. Ma újra írok neki, hogy igyekezzen a' Debr. Vásárra (ápr. 24-dikére) leküldeni."¹³ Ezzel teljesen egybevág az az állapot, amelyet e levél megfelelő részéből kivehetünk: „Az Aszalay Lesszing Meséit Bécsi nyomtatóm elkészítette, de még le nem jött a' munka.” A töredékben fennmaradt levél keltét ezek alapján nagy biztonsággal 1793 áprilisára tehetjük, annak is inkább az első felére.

Az egyetlen pontosan dátumozott levél ebben az időszakban 1793. július 29-én kelt. Válasz Csokonai elveszett levelére, amelyet Nagy Gábor vitt Kazinczyhoz. E látogatás, illetve az esetleg szóban elmondottak is motiválhatták Kazinczy válaszát.

(3) Csokonai egyetlen Kazinczyhoz szóló korabeli levele nagyobb részében a *Trocheus lábakon* című episztolát tartalmazza, ehhez fűzött sietősen néhány sornyi üzenetet a költő az elküldés előtt. Első kiadói – különösebb indoklás nélkül, de nyilván Csokonai ismert utazásaira gondolva – 1801–1803 körülre teszik e verses levél keletkezését, noha már Haraszi¹⁴ az 1793-as év eseményeinél tárgyalta. Kardos Albert¹⁵ filológiai bizonyítékok alapján ez utóbbi keltezését erősítette meg. A bizonyítás lényege az, hogy a levélben felsorolt személyekről (Nagy Gábor, Nagy Sámuel, Teleky Sámuel, Szikszay József¹⁶) kimutatja, csak 1793-ban viseltek olyan tisztségeket, amiket Csokonai említ a levélben. Szilágyi Ferenc mindehhez hozzáteszi, hogy Martinovics álnéven írott röpirata, a Goráni-levél is 1793-ban keletkezett, s éppen ez év nyarán terjedt el az országban, Debrecenben különösen sok volt belőle¹⁷. Az az idő, amikor Kazinczy még nem ismerte, valószínűleg a röpirat terjedésének kezdeti szakaszában lehetett. Továbbá megemlíti Szilágyi Ferenc, hogy az olasz tanulására vonatkozó kitétel is az 1793-as évre utal. Ehhez hozzátehetjük még, hogy a levél szerint az akkoriban írott *Tempesői* és *Békaegérhartz* mellett latin fordításait szánta Kazinczy kezébe, márpedig 1793-tól kezdődően előbb nagy számban olasz, majd francia és német fordításokat készített – ha későbbi a levél, nyilván már ezeket említette volna¹⁸.

A pontosabb keletkezési idő meghatározásához a támpontot Kazinczy 1793. július 29-i levele jelenti: ekkor még nem ismerte Csokonait, viszont a jelen levél 74–75. soraiban már egy közös ebédéről tesz említést („Szikszay Uram, a' kinek Kúnyhójába vólt szerentsém ebédelni az Ural, itt vólt Szikszón mint Collegium Gazdája, és tiszteli az Urat, az otthonn maradott Teleky Sámuel és Nagy Gábor Uraimékkal egygyütt.”). Szilágyi Ferenc – követve Kardos Albert vélekedését – augusztusra teszi a debreceni megismerkedést, majd nem sokkal későbbre a levélben leírt Miskolc–Onga–Szikszó-utat, mivel a vers 32. sorában „le tördeltt tengerek”-et emleget a költő. Az egy hónapos szikszói várakozást is beleszá-

mítva így szeptember végére keltezi a verset¹⁹, hogy miért várakozott tétlenül egy hónapig Szikszón, nem egészen világos (a levél alapján sem).

Vártam itt: Miskoltzra írtam három ízbe, egy fiú
Vitte arra el Levélkém', 's hát reményem mind hiú!
Itten egy hónapja telt el, míg szerentsémet lesém;
Messze Regmetz – senki sem vólt – rajta ekkép' túl esém.

A nevezett három levelet nem ismerjük, és Kazinczy 1794 decemberi elfogatásáig már csak annyit tudunk (azt is mindössze egy utalás alapján) kapcsolatukról, hogy Kazinczy írt egy levelet Csokonainak, 1794. február 15-e előtt (ld. Nagy Sámuel levelét Kazinczynak, 1794. febr. 15.²⁰).

(4) A levelek filológiai háttérének tisztázása során fentebb említett tényeken kívül Csokonai és Kazinczy ezidőbeli kapcsolatáról kevés ismeretünk van. Szilágyi Ferenc Csokonai egy 8 soros kis versét, a [*Nézd el...*] címűt tartalma alapján Kazinczy köszöntéseként értelmezi.²¹ Az első versszak „kedves fiait segíti / Majd ki repíti” sorait mintegy válasznak tekinti Kazinczy első, 1792-es levelében tett ajánlatára („engedje-meg hogy a' Világ elébe én vezessem az Urat”), és – verstani érvei mellett – ez alapján keltezi a verset. Annyi mindenesetre bizton megállapítható, hogy Csokonai számára a Kazinczyval kialakítandó kapcsolat volt a legfontosabb, nemcsak a kezdő költőnek nélkülözhetetlen gyakorlati támogatás miatt (versei megjelentetésében), de – legalább ilyen mértékben – a Kazinczy által fémjelzett ízlésirány élesztő-termékenyítő hatása által is.

Ebből a szempontból nagyon fontosak Kazinczynak azon sokat idézett mondatai, amelyekben Csokonainak küldött üzenete lényegét foglalja össze, s amelyek Kis Jánosnak szóló levelében találhatóak: „Debrecen két barátot ada nekem. Az egyik Csokonay Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró Ifjú, ki mind virtusiban, mind hibáiban is! – második Horváth Ádám lessz. Ennek minden munkáimon kívül egy Kleistot 's Bürgert küldöttem, 's kértem hogy ezeknek példájok szerint ne névnapki köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit. Még eddig kevés jelét adta megtérésének.” (1793. július 27.²²) Ha Csokonai nem is vált egy ízlés kizárólagos követőjévé és képviselőjévé, az nem tagadható, hogy ekkori költészetében s munkássága egészében meghatározóvá vált a Kazinczy képviselte tematika és hangnem, az érzékeny költészet világa.

A másik debreceni barát Nagy Sámuel; együtt említi őket két nappal későbbi, július 29-i levelében is Kazinczy, s együtt szerepeltek a Magyar Hírmondó 1794. március 8-i tudósításában, amelyről Szauder József épp az említett levéllel való hasonlósága miatt feltételezte, hogy Kazinczy műve; utóbb ezt Vargha Balázs és Szilágyi Ferenc cáfolták, de megengedve, hogy a szerző kapcsolatban lehetett Kazinczyval.²³

Kevés adattal dokumentálhatjuk tehát kapcsolatukat, de a köztük lévő viszony talán így is jól érzékelhető. Főleg erre az időszakra áll az az általában hangsúlyozott megállapítás, mely szerint Csokonai meleg szeretettel, ragaszkodással kötődik Kazinczyhoz, míg az csak elfogadja ezt.²⁴ Kettejük kapcsolatában azonban lényegileg ekkor sem az érzelmi momentum a legfontosabb: a mester és a tanítvány viszonyát figyelhetjük meg, ami több is, kevesebb is az érzelmi kapcsolatnál. Csokonai persze nem azért lett azzá, ami, mert Kazinczy tanította, vezette, hanem inkább az eredendő indíttatás találkozott össze szerencsésen az élesztő-termékenyítő útmutatással. Emellett azonban az is igaz, hogy a mester-tanítvány viszonyt mindketten egyértelműen felvállalták, sőt kapcsolatuk újramegződésekor, 1801-ben Csokonai éppen ennek megújítását jelentette be üdvözlő versében.

1801

A kapcsolat megújítása

Mikor Kazinczy hat és fél éves fogsága után, 1801 nyarán kiszabadul a börtönből, Csokonai ott akarja folytatni kapcsolatukat, ahol az abba maradt. Köszöntőverset ír, nem is akármilyet: Kazinczy szabadkőműves nevét használja kihívóan, s kapcsolatuk lényegét megragadva magát „a’ tanítván”-ként jeleníti meg. (A fogság alatt is született egy Csokonai-vers, a *Bácsmegyey’ Leveleire*, amely a Lilla-ciklusban talált utóbb helyet.) Kazinczy ezt írta *A’ Magyar Orpheushoz* című vers kéziratára: „Regmeczre hozta a’ Pataki examenről Júl. 13d. 1801. vissza nyert szabadságomnak 16d. napján.”²⁵ Ekkor többször is találkoztak, az első találkozást, amelynek hatása alatt a vers is született, Csokonai így írja le: „Patakról Puky úrral által mentem Regmecre, s ebéden, és szembe voltam – kivel? – Kazinczy Ferenc úrral. Ő az előtt két héttel szabadult ki több szenvedő társaival Munkácsról. Semmit sem változott; teste, elméje s kedve azon fris, azon ép, mint volt fogsága előtt. – egyedül azt vettem észre benne,

hogy beszédét nem teszi olly folytába; de ezt a töredezését ki csudálhatja és fél esztendő t tartott magánossága után? Szívesen látott, és más nap Patakra bejővén (hol elsőben Vay consiliáriusnak, azután más uraknak adott visitát, s az examenbe is a publicum előtt megjelent) két ízben engem is meglátogatott, Regmecen pedig minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antique módra készült 30 fontos urnával, mellyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és a mellyet a museumába való beléptekor az író asztaláról felvévén azonnal megcsókolt. Elbeszélte rabságába történt dolgait rövidesenn; megsiratta D. Földit; tudta, és magamtól is kérdezte Szilágyi Gáborral esett dolgaimat; tudta a Nagy Gábor, Nagy Sámuel és Teleki urakét, s ezt vetette befejezésül utána: »kár hogy Debrecenben a genieket elnyomni gyönyörködnek«. Otthon többet, én pedig eljöttemkor a következő verset nyomtam neki kezébe:

Hogy Orpheus, kit az halál fiának,
S az őrebtől felfaltnak gondolának,
Barlangjaikba jajgatának
 Hebrus szelíd leányai,
 S a bérci echók hangjai;
Véletlen a kies Haemus hegyére,
 A poklok félelmes torkából,
 Plutónak zordon országából
Mennybéli lantjával kiére:
 Örültek a folyamatok,
 Örült minden part és sziget,
 Örült hegy, völgy, mező, liget,
 Örültek a vad állatok;
Főként Eumolpus* a tanítván
Bús húrjait fel igazítván,
Zengette őtet énekén –
 És úgy örült: mint néked Én!

A Kazinczynál tett látogatásról Kazinczy is megemlékezik a *Pályám emlékezetében*: „Puky István úr a pataki examen alatt megtudá itthonlétemet, s a nála sok holnapok olta lakó Csokonaival július 14-én kijöve

* Eumolpus Museus Fija, Orfeus Tanítványa. Ovid. Metam.” (Csokonai jegyzete) (Csokonai Vitéz Józsefnének, 1801. július 19.).

hozzám.”²⁶ A *Pályám emlékezetében* azonban e tényközlést követően hosszasan beszél Csokonairól, igen elmarasztalólag. Ez a sokat idézett rész viszont nem a találkozásról szól, hanem jóval későbbi reflexió, amely a találkozás tényének megemlézésekor szövődik az emlékiratba. Nyilván nem véletlen, hogy a naplójegyzetek között csak a találkozás ténye szerepel. A Csokonait elmarasztaló vélemény így nem vonatkozatható kapcsolatuk ezen szakaszára, nem Kazinczy korabeli vélekedése ez, hanem a Csokonai halála utáni vitákban kicsiszolódott álláspontja. Mindazonáltal hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a mester–tanítvány viszony a sok év elteltével már nem tartható fenn változatlan formában, bizonyos nézetkülönbségek irodalmi kérdésekben egyre világosabban kiütköztek. A személyes viszony megértésre törekvő, szívélyes jellege azonban, úgy látszik, nem sérült meg mindeközben.

1802 (és 1804)

Nézeteltérés, tiszteletadás (és félreértés?)

Csokonai és Kazinczy kapcsolatáról 1801. júliusi találkozásuk után egészen 1802 elejéig nincs adatunk. Ekkor egy nézeteltérés kapcsán látjuk összefutni útjaikat. Csokonai 1802 januárjában verseket (*Dr. Földi sírhalma felett, Virág Benedek Úrhoz*) közöl a Magyar Hírmondóban (1802. január 16., Tóldalék, 81–84.). Erre reagálván, február 20-i keltezéssel, Kazinczy bíráló megjegyzéseket tartalmazó cikket tesz közzé a Magyar Kurirban (1802. március 19., 367.).²⁷ Kifogásolja a *babér* szó használatát a *laurus* megfelelőjeként a költői hírnév szimbolizálására, s helyette a *borostyánt* ajánlja (egyébként tévesen írja, hogy e szó a Földiről szóló ódában szerepel: abban éppen *borostyán* áll, az utána következő, Virág Benedekhez írott ódában viszont kétszer is előfordul). A cikk hatásáról maga Kazinczy számol be egy később, Csokonai halála után írott levelében: „Cs: öszvejövén velem, nagy nehezteléssel szólla az újságok azon articulusa felől, a’ mellyben az ő *babérja* attackiroztatott. Azt hitte, hogy a’ *pipaczé*hben készült az az articulus. Elhallgathattam volna, hogy én írtam: de midőn a’ Publicumnak mondok valamit, kivált barátom felől, akkor bizonyosan nem mondok olytat tudva, a’ miért pirulnom kelljen. Kimondám tehát néki minden megszeppenés nélkül, hogy azt én írtam. Cs. nem goutírozta a’ mit én a’ *babér* ellen írtam. Ha neki van igaza, győzzön ő: ha nekem van igazam: úgy minden apologiája mellett, enyém a’ győzedelem. Ki részén van az Igazság a’ *babér* dolgában, az nem lehet

kérdés, csak hogy azok légyenek a' processusban a' Bírák, a' kiket a' Bíróság illet."²⁸ Ekkoriban tehát személyesen is találkoztak, s a vitatott kérdésben nem jutottak egyetértésre. Kazinczy a továbbiakban is gyakran hangoztatta véleményét leveleiben, epigrammaiban²⁹, Csokonai pedig nyilvánosan szándékozott válaszolni a bírálatra egy tervezett munkája előszavában³⁰.

Legközelebb – tudomásunk szerint – 1802 májusában találkoztak, a Nagyvárad melletti Félix-fürdőn. Akkor és ott készült az Anacreoni Dalok ajánlása: „Egy csoport kálvinista prédikátor, kik közt Bod, a létai és a bihari ... Csokonaival a ferdőbe. Ekkor nap és itt írta Csokonai az ő Anacreoni darabjai előtt álló ajánlást: *Kazinczy, Földi, kik belőlem stb.* – Kijövének a cigány muzsikuskok Váradról. Csokonai ezekkel vonatta el Szulyovszkynak Kossovicsnak azt a muzsikai kompozícióját, melyben az, ki a Szulyovszky elfogattatásakor Szulyovszky házánál, Rákócson, kisasszonyait muzsikára tanította, Szulyovszkynak elfogattatását kesergette. Ezen muzsikális kompozícióra írta Csokonai a *Földiekkel játszó stb. énekét*” – emlékszik vissza Kazinczy naplójának május 10-i feljegyzésében.³¹

Ez a közös időtöltés más szempontból is fontossá vált. Kultsár István augusztus 4-i levelében, reagálva Csokonai beszámolójára, amely azonban nem maradt fenn, azt írja, hogy irigyli a „Váradai társaság”-ot³². 1803. április 16-án³³ hosszabban és konkrétan ír, mikor a „váradai fürdést olly kellemetessé” tevő hölgy után érdeklődik Csokonainál („Talán Széphalmi Vinczénk őlébe készül az a szép Kegy?”). Itt, Félix-fürdőn kezdődött ugyanis Kazinczynak mintegy két éven át tartott, vonzásokkal majd egyre inkább taszításokkal teljes kapcsolata Sárosy Andrásné Ilosvay Krisztinával, aki november 20-án megözvegyült.³⁴ Vargha Balázs azonban felvetette, hogy Csokonait is gyengéd érzelmekre lobbantotta Ilosvay Krisztina.³⁵ Nagy Gábor feljegyzése szerint két Lilla-vers (*A bátortalan szerelmes, Az éjnek istenihez*) ez év őszén egy bizonyos Eurydicéhez készült.³⁶ „Maga a név: Eurydice – nyomra vezet. Mert ő a mitológiában Orpheus párja. Márpedig Kazinczynak Orpheus volt az írói (szabadkőműves) neve. [...] A két vers tehát olyan hölgyhöz szól, aki Kazinczyhoz tartozik, s ezért kapta Csokonaitól ezt a mitológiai nevet. Ez a hölgy csak Ilosvay Krisztina lehet” – írja Vargha Balázs.³⁷

Csokonai neve még kétszer, két vonatkozásban merül fel az ügy kapcsán. Cserey Farkashoz szóló, 1807. március 12-i levelében Kazinczy így emlékezett vissza Ilosvay Krisztinával való viszonyára: „Meggzúnni valakit szeretni nem vétek: az sem vétek, hogy a' nyújtott jobb el nem fogadtatik: de bosszúra vetemedni, 's olyyakat cselekedni mint a' Csoko-

nayval való kocsizásban cselekedtünk, már az ollyas dolog, hogy a' ki azt el tudja követni, a' Missverstandniss-ben nem kereshet vigasztalást."³⁸ Szentgyörgyi Józsefnek pedig, még 1806-ban így írt: „a' NAGY Bacványinak elárul [ti. Ilosvay Krisztina] 's VELE visszázkodásba hoz, úgy hogy neked magadnak is Csokonaihoz kelle menned 's őtet instruálnod."³⁹ Lehet egyébként, hogy erre az esetre utal egy másik, szintén Szentgyörgyihez szóló levelében is: „Te még mindég térítgetél a' szép Asszony dolgában. – Kívánhatom e én azt, hogy Te a' vélem elkövetettekét olly világosan hagyd emlékezeted előtt lebegni mint azok az én emlékezetem előtt lebeghetnek? Hagyjuk-meg az egymás érzéseit a magok' szabadságokban, 's túrjuk ollyaknak egymást, a' millyenek vagyunk. Te most vagy *ollyforma* mint én *voltam*, én pedig ollyformán, mint Te *voltál*, midőn gratuláltál Heilbarkeitomhoz 's vallottad hogy megtévedtem volt, 's midőn Csokonaihoz mentél volt el, most *vagyok*.”⁴⁰

A fenti szövegrészek, valamint *Az utolsó szerencsétlenség* (először: *Végbútsú Rózsitól*) című, 1803 elején keletkezett vers alapján Vargha Balázs feltételezte, hogy „a »bátortalan szerelmes« sikeres szerelmissé lépett elő. A bizonyítéka ennek nem perrendtartásszerű, de nyomozásunk során elfogadható: a még mindig féltékeny Kazinczy pletykája 1807-ből. [...] Ami történt, az Kazinczy felől nézve bosszú, s Csokonai a bosszú-hím. Csokonai felől nézve azonban gyönyörű elégtétel egész hátralévő rövid életére. Hogy Kazinczy, aki kezdettől fogva atyai fölényvel kezelte őt, feddette, oktatta, s aki Félix-fürdőn úgy elébe vágott – Kazinczy ez egyszer vesztes maradt.”⁴¹ Z. Szabó László kétségeit fejezi ki a történet hitelét illetően⁴², Szilágyi Ferenc viszont elfogadja azt,⁴³ ahogy már Váczy János Kazinczy-életrajza is ilyen értelmű utalást tartalmaz.⁴⁴

Kazinczy emlékezései azonban ma már olyannyira homályosak, hogy valódi értelmüket, utalásaikat nem fejthetjük fel, bizonyítékként még „nem perrendtartásszerű” voltukban sem fogadhatóak el, nem is beszélve *Az utolsó szerencsétlenség* című vers idekapcsolásáról („Rózsai Krisztinával azonos”⁴⁵). Az egyébként rendkívül szellemes és ötletgazdag rekonstrukciót áthatja a Kazinczynak Csokonaival szembeni ellen-szenvéről szóló előítélet, ami azonban a *költő életének időszakában* nem-hogy nem igazolható, hanem egyenesen az ellenkezője az igaz. A rendelkezésre álló adatok hézagossága sokféle rekonstrukciót tesz lehetővé a Kazinczy emlékezéseiből felsejülő történetet illetően, lényegében azonosan alacsony valószínűsíthetőségi fokkal.

A történetnek egy vonatkozásával, még pedig Batsányi János szerepével így is érdemes foglalkoznunk, mert ezen a nyomon haladva vala-

melyes fényt vethetünk Batsányi és Csokonai kapcsolatára. Kazinczynak Batsányival való „visszálkodása”, s Csokonai eziránti „instruálása” nyilván Batsányi magyarországi, még hozzá debreceni, vagy Debrecen környéki tartózkodása idején történhetett. Annyit meg tudunk állapítani, hogy Batsányi 1804 októberében Debrecenben tartózkodott, s találkozott Csokonaival (ez persze nem jelenti egyben azt, hogy a „visszálkodás” ugyanekkor esett meg, mindössze csak valószínűsíti ezt). Batsányi „Debrecenben létében (1804) a Herder Adrasteájának egyik kötetét hordta zsebjében ’s Csokonaitól azt kívánta, hogy adná ítéletét egy abba nyomtatott német ódája felől” – írja Kazinczy utóbb egy levelében,⁴⁶ majd másutt ugyanezt az esetet mondja el, csak 1803-as dátummal.⁴⁷ Ez utóbbi azonban téves, mert az emlegetett verset (a *Der Kampf* töredékét) csak 1803. december 25-én kelt levelében tudta Batsányi eljuttatni az időközben meghalt Herder fiaihoz, akik végül kiadták az Adrastea című folyóirat posztumusz kötetében.⁴⁸ Ezt mutogatta Batsányi Debrecenben. Időben ez nem lehetett 1803-ban, csak egy évvel később (1802-ben pedig, mint maga Batsányi írja, még nem is ismerte Csokonait⁴⁹). Közelebbit tudhatunk meg, ha figyelembe vesszük *A rab és a madár* című Batsányi-vers kéziratán található, Kazinczytól származó feljegyzést: „B. ezt az allegóriát magához vette a debreceni vásárkor 180[!] októberben, bálba menvén; nyilván oly szándékkal, hogy azt valakinek mutathassa. Az a valaki nem jelent meg a bálban, és így, hogy rajta ne vesszen, az én markomba nyomá.”⁵⁰ Más forrásból is tudjuk egyébként, hogy Kazinczy ekkor, 1804 októberében Debrecenben tartózkodott, itt írta levelét 31-én a rézmetsző diákokhoz.⁵¹ A Batsányi-vers sajtó alá rendezői, Keresztury Dezső és Tarnai Andor is 1804-et helyettesítették be a hiányos évszám esetében, s a „valaki”-t Ilosvay Krisztinával azonosították. Ilosvay Krisztina egyébként 1803 eleje óta Debrecenben lakott, nyilván többször találkozott Csokonaival, egy alkalomról tudunk is, 1803 novemberében ő vitte meg Kazinczy betegségének hírét az ugyancsak beteg költőnek. Csokonai szerepe persze így sem világosabb a Batsányi–Kazinczy–Ilosvay Krisztina háromszögben, de hát mindössze ennyi, amit filológiailag hitelesen mondhatunk.

1803

Dayka „hagyományai”

Kazinczy 1802. november 27-i levelével megkezdődik Csokonaihoz fűződő kapcsolatának újabb jelentős szakasza, a Dayka Gábor műveinek átdolgozása körüli együttműködés és csendes vita. Kazinczy e levélbéli, majd december 12-én megismételt kérését követően igen gyorsan, egy hónapon belül elkészül Csokonai „egy futó recenzió”-val, és Bagamérban várakozik, hogy személyesen beszéljék meg az ügyet (l. Csokonai december 26-i levelét). Minthogy erre nem adódik alkalom, 1803. február 5-én megfogalmaz egy kísérőlevelet az összerendezett anyaghoz, 20-án letisztázza, de ezt majd csak egy másik levéllel együtt küldi el. A kelteztelen levél keletkezésének meghatározása így nem lényegtelen kérdés.

Az eddigi kiadásokban közvetlenül a Dayka-recenziót tartalmazó február 20-i levél mellett szerepel. A levél első sorában található utalás („A’ Lakostól fordított Arabs Poéma fejedelmi.”) alapján azonban módosítanunk kell ezen az implicit keltezésen. Lakos János versfordítását Kazinczy már február 21-i levelében ígérte Csokonainak, de csak február 27-én küldte el, nem közvetlenül a költőnek, hanem Nagy Gábornak szóló leveléhez csatolva: „Közlöm ezen *Menyegzői dalt* az Urral és Csokonaival. Maga ez a’ dal a’ Dr. Sz. györgyi Úré. Emlékezet van benne a’ levélben, és így el ne vesszen.”⁵² Az itt emlegetett Szentgyörgyi Józsefhez szóló, ugyancsak február 27-én kelt, s az előbbihez csatolt levélben valóban ott áll, hogy: „Nagy Gábor Úrnak küldöm a’ Lakos János által fordított *Menyegzői Dalt*.”⁵³ Szentgyörgyi február 28-i válaszában nyugtázza a közlést: „A’ dallt még nem vettem: mivel elébb Nagy Gábor Úr szándékozik el olvasni.”⁵⁴ De nemcsak Nagy Gábor olvasta, hanem a másik címzett, Csokonai is – ezt nyugtázza jelen levelünk. A fentiek értelmében tehát e levél nem keletkezhetett február 28-ánál korábban (hacsaknem 27-én este). De március elseje után sem (legfeljebb 2-án reggel), mert Kazinczy válasza március 2-án kelt. Csokonai a levelet tehát február 28-án vagy március elsején írta, s ennek kíséretében (csak ekkor!) küldte el a február 20-án letisztázott Dayka-recenziót is.

Csokonai, Kazinczy és Nagy Gábor 1803 februárjában és márciusában történt levélváltásai némiképp szövevényesek, ezért az alábbiakban célszerűnek látszik összefoglalóan áttekinteni ezeket, annál is inkább, mert így bepillantást nyerhetünk kapcsolatuk egy rendkívül intenzív szakaszának részletes történéseibe.

február 5., szombat: Csokonai – Kazinczynak (benne a Dayka-recenzió fogalmazványa, nem küldte el);

február 20., vasárnap: Csokonai – Kazinczynak (benne a Dayka-recenzió, csak 28-án vagy március 1-jén küldi el);

február 21., hétfő: Kazinczy – Csokonainak;

február 22., kedd: Nagy Gábor – Csokonainak (az előző levélre írott üzenet);

február 23., szerda: Csokonai – Kazinczynak (válasz a 21-i levélre);

február 25., péntek: Csokonai – Nagy Gábornak (válasz a 22-i üzenetre);

február 23–26. szerda–szombat: Csokonai – Kazinczynak (küldi a kért könyveket, írás nem maradt fenn, a körülmények nem tisztázhatóak pontosan);

február 27., vasárnap: Kazinczy – Nagy Gábornak (köszöni a Csokonaitól kapott könyveket, küldi Lakos versét);

február 28.–március 1., hétfő–kedd: Csokonai – Kazinczynak (reagál a Lakos-versre, mellékelten küldi a Dayka-recenziót tartalmazó február 20-i levelet);

március 2., szerda: Kazinczy – Csokonainak (válasz a kapott két levélre, de csak egy nap múlva küldi el, ajándékkul mellékeli a Sulzer-lexikont, amely ma is megvan a kollégiumi könyvtárban, Kazinczy bejegyzéseivel);

március 3., csütörtök: Kazinczy – Nagy Gábor (mellékelten küldi Csokonainak szóló válaszát, különböző könyvek kíséretében);

március 15., kedd: Csokonai – Kazinczynak (válasz a március 2-i levélre).

Kazinczy tehát március 2-án válaszolt a Dayka-recenziót tartalmazó levélre, s már ekkor világos, hogy kettőjük között elvi jellegű nézetkülönbség van a hagyaték kezelését, kiadását illetően. „Az Aestheticai Jegyzések közöttül egynehánynak hasznát veszem a’ könyv’ hátúlján az Úrnak szavaival és személyében: de nékem leginkább a’ csorbák’ kifenésére vagon szükségem” – írja itt Kazinczy, mintegy válaszul Csokonai udvariánosan, de határozottan jelzett fenntartásaira az átdolgozást illetően: „Ezen Recenzióm mellett is, megmaradok elébbi ítéletemben, hogy Diplomatica hűségből hadd jöjjenek ki az Alexandrinussai *Dayka Gábornak*. – Én mihelyest válaszát vehetem a’ Tekintetes Úrnak: azonnal a’ magunk között tejendő egyezésnek pontjai szerint mindent elkövetek *Dayka’* maradványin, valamit jónak, és rám nézve lehetségesnek találандunk.”

Az átdolgozás elvégzését ettől kezdve folyamatosan ígéreti Csokonai. Március 15-i levele után egy nyári végi találkozásukról tudunk,⁵⁵ s ekkoriban Kazinczy még bízni látszik a munka elkészültében. Anyjának írja augusztus 27-i levelében, amely egyben Csokonai és Kazinczy kapcsolatához is fontos adalék: „Nékem nagyon fájt, édes Asszonyám, azt

látni, hogy Asszonyám, mihelyt Bécsből jöven, a' szekérről leszállék, mindjárt azzal a' szóval ád kezembe egy levelet, hogy az valami *haszontalan ember* levele. Pedig azt az embert Csóka János Uram nem tartja alábbvaló embernek magánál, a' világ pedig külömbbnek tartja. Ne vegye Asszonyám tiszteletlenségnek, vakmerőségnek, ha én azt állítom, hogy bírok annyi ésszel, hogy az embereimet megválaszthatom. Csokonainak vannak igen szép oldalai, mellyért őtet nem én, de a' legnagyobbak is distingválják. Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatomra az ő barátsága, mellynek ő most egy szép jelét adja, és a' melly engemet háladatosságra kötelez, ha némely ember nevet is talán rajta. Én tudván az Asszonyám idegenségét ő eránta (melly csak onnan eshetik, mivel ő testvére egy falusi nótáriusnak), őtet ide soha nem hoztam; sőt négy embert kértem levelem által, hogy ide ne jöjjön, félvén, hogy Asszonyám velek éreztetni fogja, hogy nem úgy nézi őket, mint én. De most kéntelen vagyok Csokonait vagy harmad napra ide hívni, dolgozni. Azért nékem pénzt adnak.⁵⁶ A munka azonban így sem készült el, bár Csokonai ígérte még 1804. február 14-i és június 14-i leveleiben is.

1804. február–március A Lilla-kötet története (I.)

Kapcsolatukról a következő adatok 1804 elejéről valók; februárban kétszer is levelet váltanak, az elsőről csak a második utalásaiból tudunk. Ekkor kapcsolódik be Kazinczy a Lilla-dalok kiadásának viszontagságos történetébe. Csokonai 1804. február 14-i levelében Kazinczy segítségét kéri: „óhajtánám, ha a' Tekintetes Úr' tanácsát 's hathatós Közbenjárását a' következő dologban minél előbb kinyerhetném. – Én a' *Lilla* név alatt egybeszedett Lyricumjaimat a' nyomtatás végett még 1802. 15 Aug. felküldöttem Kassára Landererhez, ki levelében ázt fogadta, hogy azon esztendőbe Octoberi Debretzeni Vásárra kinyomtatja. Erről a' Novemberi Pestire, innen az 1803. Debretzeni Vízkeresztire, 's így tovább tovább hazudozott, és még a' mostani 1804. eszt. is semmi sints a' dolgából, a' mi nékem káromra is kisebbségemre is szolgál. Leveleimre soha sem válaszol; Követjeim elől (minden két hétben rá bízom a' Salétrom-tisztekre, kik Kassára járnak) elbúvik. – Kassán nem lévén semmi esmérőöm, a' ki által ezt a' dolgot sürgethessem; instálom a' Tekintetes

Urat, méltóztasson valami jó tanácsot adni, hogy Kézírásomat, melyből még csak egy árkus jött ki, kezemhez vehessem, és *Budán* minél előbb kiadhassam, minthogy csak ugyan ott ment által a' Fes. Consiliumnál lévő Censurán. – Inkább megfizetem annak a' hitvány embernek azért az egy árkusért esendő taxát."

Csokonai, mint írja, már 1802. augusztus 15-én, előfizetési felhívásának megírásakor, elküldte Landerernek Kassára a *Lilla* kéziratát. (Ez még egy korai változat lehetett, és kérdéses, milyen viszonyban volt az ekkoriban készített kötettervekkel s a ma ismert cenzúrai kéziratpéldánnyal.) Annyit tudunk bizonyosan, hogy a kassai cenzor, Sáfár Imre 1802. november 26-án kifogásait fogalmazta meg Br. Sahlhausen tanulmányi főigazgatóhoz címzett felterjesztésében: „Amikor felterjesztem Vitéz Mihály úr csókokkal és más szerelmi ömlengésekkel telítődött kéziratát, címe: *Lilla, érzékeny Dallok három könyvben*, amely bizony hemzseg az illetlen kifejezésektől, pl. a 92., 93., 94. lapon, azért küldöm el Nagyságodnak, hogy továbbítsa Ő Kir. Fenségéhez és a Főmélt. Htt-hoz felsőbb megítélés és döntés végett. Félek ugyanis, hogy ha nyomdába engedem, annak kellemetlen következményei lesznek.”⁵⁷ A felterjesztés nyomán a kézirat december 14-én a budai Könyvvizsgáló Hivatalba került, ahol Madarassi Ferenc cenzor 1803. február 17-én véleményezte: „1802. dec. 14-i, 26 904. sz. a. kegyes rendeletükre, hogy Vitéz Mihály: *Lilla, érzékeny Dallok, három könyvben* c. művét, amelyet a kassai helyi cenzor egynémely kifejezés előfordulása miatt el akart a kinyomtatástól tiltani, vizsgáljam felül és mondjak róla véleményt, a kéziratot a következő alázatos jelentéssel küldöm vissza: Néhány kifejezés elhagyásával – ezeket részben a kassai revizor jelölte meg gondosan, részben a jelen ellenőrzés törölte – a többi, szerelemről szóló és arra felhívó fordulat eléggé ártatlan, kinyomtatható. Fenntartva természetesen a legfelsőbb döntés jogát...” 1803. március 27-én kiadták az engedélyt a nyomtatásra, bizonyos törlések előírása mellett.⁵⁸ A tavasz folyamán Csokonai befejezte előbeszédét is, valamint két további verssel kiegészítette a kötetet, május 19-én pedig (előző évi levele után ismét) Erdődy Zsigmondnéhoz fordult támogatásért.⁵⁹

Kazinczy Csokonainak közbenjárást kérő levelére tanáccsal válaszolt február 24-én. Nem sokkal később azonban egy levelet írt Kassára, s könnyen elképzelhető (de nem bizonyítható, mert nem maradt fenn), hogy ezügyben. Március 1-én azt írja Nagy Gábornak: „Kérje az Úr Kis Urat, hogy a' Kassára szülő levelemet ajánlja annak az Úrnak, a' ki oda (a' Csokonay barátunk' levele szerint) minden holnapba kétszer megyen-

fel.⁶⁰ Nagy Gábor másnap jelzi Kazinczy kérésének teljesítését.⁶¹ Az ügy egészen őszig elhúzódik.

Ebben az időszakban további üzenetek érkeztek Kazinczytól Csokonaihoz Nagy Gáboron keresztül. Küldi Lakos János „egy mennyei szépségű Poemácskáját”, amely azonban a következő mondat szerint „rossz, a’ magyarság darabos, az értelem homályos”. Ezért a következőket kéri Nagy Gábortól: „Közölje az Úr Csokonay Úrral, ’s ha lehet, végye reá, hogy engedje magát ennek tüzetől felmelegedni, ’s öntse érthető és tiszta magyarságba. Az Alexandrinus vers-nem is untató, hát ez, melly 3 syllabával hosszabb amannál! – Bizony ez szint úgy megérdemli, mint a’ Somsich ódája, hogy által öntessék.” Ezt követően még egy vers megküldéséhez fűz instrukciókat: „Küldök ezen felyül egy más verset is. De kérem az Urat, hogy Csokonay ’s Kis Imre Urakon kívül senki ne lássa. A’ Poéta neheztelni találta érte, hogy ollyaknak mutatám, a’ kik őtet nem ismerik.”⁶² E március 9-i levelet másnap még megtoldja: „A Levél vivő csak ma indul: és így időt nyertem még valamit írni. Imhol küldöm Verseghinek még egy dalát. Nagy szépségekkel bir a’ darab, és nagy fogyatkozásokkal. Homályos, erőltetett, és az a’ *Sógorom* dalba nem illik. A’ *Lied* nem olyan bérekesztést kíván, ha csintalan is, mint az Epigramma. – Ezt közölheti az Úr, a’ kivel tetszik. Közölheti a’ Lakos versét is, ’s leirathatja, ha kívánják. De a’ *Kalán* csak Csokonay és Kis Imre Uraknak való.”⁶³ Verseghy Ferenc dalát (*A Válogató*) Virág Benedek küldte meg Kazinczynak 1803. decembre 31-i levelében,⁶⁴ Lakos versét nem ismerjük. A harmadik, meg nem nevezett költő ugyancsak Verseghy Ferenc, erre már mintha a március 10-i levél eleje is utalna („Imhol küldöm Verseghinek még egy dalát”, saját kiemelésünk). A *Kalán* megnevezés alapján Verseghy *A’ kanál* című, életében meg nem jelent hexameteres mitológiai történetével azonosíthatjuk a kérdéses verset.⁶⁵ Ezt követően április 4-én Kazinczy Nagy Gábor útján küldött üzenetet Csokonainak („Csokonay Úrnak pedig ezt a’ czedulát adassa által”⁶⁶), ez azonban nem maradt fenn. A következő napokban Rhédey Lajosné temetése alkalmával futnak össze útjaik.

1804. április–június

A nagyváradi temetés, a Halotti versek és a Dorottya

A temetés egészének részletes történetét egy korabeli hírlapbéli tudósításból ismerjük (Magyar Kurir I., 39. sz., május 15., 607–612.).⁶⁷ A templomi eseményekre nézve ebben a következőket olvashatjuk: „Vasárnap Április 15-dikén harmadfél órától fogva, három óráig adtak ismét jelt minden harangok a’ Temetési pompára, és a’ nép a’ Templomhoz felgyülekezvén ne hogy a’ nagyobb rendű Uraságok ki szorítottassanak 1 strása mester, 2 káplár, ’s 24 Granatérosok formáltak a’ templom előtt Spallért. – ’S így lassan lassan a’ teméntelen nép közzül elébb az Uraságok, azután a’ tiszteletesebbek a’ templomba béverekeedvén; a karban a’ Debreczeni Kántor deákok, az éneket el kezdték: ’s ő utánok ismét a’ muzsikusok keserves Ariái következtek, ’s ennek vége lévén fel ment a’ Katedrába Tiszt. Földvári József Ur, és ezen alkalmatossághoz intézett prédikátziót mondott: melynek mikor vége lett ismét a karbann az énekesek, és muzsikusok egymást felváltó szomorú zengedezéseik hallattak. Ezek után fel ment a’ Katedrába Próf. Budai Ésaías Ur, és egy halotti orátziót mondott el, melyet újra az énekek, és muzsika váltottak fel. Végtére Hazánk esmeretes Poétája T. Csokonai Vitéz Mihály Ur mondott bútsúztató verseket, ’s azombann ezen halotti Czeremóniának tartása alatt, a’ Férjfiak között, egy koporsó kőre való Deák irás (Lapidaris Stylus) melyet Vármegyénk Exactora T. Hatvani István Ur szerzett osztatott ki nyomtatásban. Majd ismét, mind a’ Férjfiak mind az Asszonyok közt két nyomtatott gyász versek osztattak ki mellyek közzül egyiket tsak ugyan az említett T. Hatvani Ur; a’ másikat Héczei Gábor, Debreczeni deák készítette.”

Kazinczy maga többször szól a temetésről: a *Halotti verseket* is kifaragó *Jövendölés* című epigrammája⁶⁸ mellett Nagy Gáborhoz írott 1812-es levele sem túlzottan elnéző, mikor hasonlatként azt írja, hogy „épen ugy pirulok, mint mikor az az istentelen Csokonay a’ Kácsándy Teréz temetésekor az egész Publicum szemeit Földvárj és Budai Urakra fordította, és istentelenségből egy pausát teve, hogy nézzék a’ kiket ő néz.”⁶⁹ E késői megnyilatkozásokat azonban nem lehet fenntartás nélkül az akkori eseményekre alkalmazni. Akkori naplói tényszerűbben rögzítik a történetet, s az itt is érezhető rosszálló felhang már inkább megfontolásra érdemes: „Rendes bosszút álla Budain, ki a Csokonai társaságától eltiltotta a deákokat; mert midőn verseiben az a sor fordult elő, amelyben ez áll: »ezt előttetek már elmondá a két orátor«, akkor Csokonai Földvári és

Budai felé fordult, kezével oda mutatva, s sokáig megállott, úgyhogy Földvári és Budai szégyenszékben látszának ülni.⁷⁰ Az a sor, amire Kazinczy utal, a *Halotti versek* VI. részének a végén következik:

És ti, tisztelt karok! tőlem tán várjátok,
 Hogy e boldogúlnak életét halljátok;
 De minek írfam azt, amit tudtok nagyon?
 Minek írfam, ami tiszteletben vagyon,
 S amit már tinéktek jobban lerajzoltak
 Ama két tudósok, kik előttem szólltak?
 Én hát csak lantommal fogom fel szózatját,
 Hogy itt kirebegjem végső indulatját.

Ez önmagában, beleértve a megelőzőeket, nem megszegyenítő. Kétségtelen azonban, hogy bizonyos hangsúllyal, bizonyos gesztusokkal azzá lehet, de legalábbis félreérthetővé válhat. Leginkább ez utóbbira gondolhatunk, mert Budai Ézsiással tudomásunk szerint jó volt a kapcsolata Csokonainak ekkoriban is, szépen emlékezik róla az *Anakreoni Dalok* jegyzeteiben is.⁷¹ Színpadias előadásmódja azonban félreértésekre adhatott okot.

Ez az előadásmód egyébként általában is kifogásolható lehetett egy temetésen. Kazinczy 1817-es *Muzárium*beli cikkében⁷² igen rosszállóan írja, milyen kardcsörtetéssel lépett fel Csokonai a templomban a szószékre, s hogyan kezdte nagy hangon szavalni az első sor hamleti kérdését. Naplójában röviden summázza benyomását: „Debreceni prédikátor Földvári predikációt, Budai Ézsaiás orációt monda, Csokonai pedig katedrából olvasá fel verseit. Elragadtatva e megtiszteltetés szerencsésén, hisztrióhoz illett akciója.”⁷³ Emlékezéseit – ellenkező hangsúlyokkal – megerősíti Dobby Márton, aki a kollégiumban elmondott búcsúbeszédet hasonlítja itteni szerepléséhez: „Én még igazán tüzes és rettenetes akciót a teátrumon kívül csak ezt az egyet láttam. Szemével, szájával, haja szálaival, karjainak s tagjainak minden mozdulattal beszélt, indított, s ontotta ki magából a meggyült érzést. Hasonlót lehetett mondani gróf Rhédey Lajosné felett véghez vitt akciójáról is.”⁷⁴ Talán nem tévedünk nagyot ha a temetés utáni bocsánatkérés okát valahol itt, az elmondottak környékén keressük („Estve a’ temetés végével az Udvarba ismét megjelentem: Nagyságoddal személyesen beszéltem: történhetett hibáimról magánosan a’ Szalába bocsánatot kértem”; Csokonai levele Rhédey Lajoshoz, 1804. november). Ehhez járulhatott aztán a társaságtól való – betegsége miatti kényszerű – elvonultsága, ami mindenféle szóbeszéd-

re is alkalmat adott az úri társaságnak. „...az Urnak innen lett el menetele előtt, – ámbár mind magam kértem, mind mások által kérettem, – magát hozzám meg alázni nem tetszett” – írja Rhédey neheztelően 1804. október 27-én, majd kifejti, többek között, hogy „az egész okos Közönség sajnálja hogy az Ur magát a’ Társaságos élet fenn tartására szükséges és szokásba lévő rendhez szabni nem kívánja”.⁷⁵ Vargha Balázs Kazinczyt véli a pletykák egyik legfőbb terjesztőjének, mégpedig annak férfiúi és költői féltékenységére hivatkozva.⁷⁶ Ez azonban leginkább a késői Kazinczy vélekedésének visszavetítése a korabeli eseményekre. A valóság az, hogy ekkoriban igen meleg, baráti volt a viszonyuk, Kazinczy kereste a természetesen szerzett tüdőgyulladásából éppen lábadozó Csokonai társaságát.

A népeösszeírás alkalmával május elején Bagoson dolgoztak Baranyi Józseffel. Mint Kazinczy írja, 3-án „Csokonait kihívtuk magunkhoz, hogy pihenő óránkban velünk légyen. Egy nap ő és én kísétálánk a közel erdő fele. – Mely gyönyörű halmocska! mondám; ha ez Görögországban volt volna, bizonyosan egy szép gömbölyeg (templom) állana rajta. – Most pedig akasztófa vagy feszület (mondá Csokonai, visszások és kacagás nélkül, s mintegy félálomban); ha Bagos pópista hely volna vagy jus glával bírna! – [...] Ezen sétálásunk alatt Csokonai kifakada valamely lutheránus magyar ellen, aki kritikáztatni szeretett anélkül, hogy a nyelvet úgy, amint azt e célra illik, ismerné. – Nem szenvedhetem, úgymond, az amphibiumokat, s ilyen a *német-magyar* s a *lutheránus*, aki sem nem pópista, sem nem kálvinista. – A később időknek azt jegyzem fel, hogy Csokonai szabad volt a vallásbéli gyűlölségtől és ami azt szülni szokta. [...] Mely balgatagság, úgymond Csokonai, pozitíva religiót az ész világa mellett akarni tanítani! Azt pópista módon kell.”⁷⁷

A bagosi időzés alkalmat adott Csokonainak arra is, hogy kidolgozza Rhédeyné felett mondott búcsúztatóját végső, kiadásra szánt formájában. Kazinczy erről kétszer is megemlékezik közvetlenül Csokonai halála után, Nagy Gáborhoz írott leveleiben. „De nagyon szeretném, ha Kis Úr a’ Rhédeiné perorált verseit kiadná a’ szerint, a’ mint azt *nem kinyomtatták*, hanem Csokonay Bagoson kidolgozta.”⁷⁸ „Kérje az Úr Kis Imre Urat, hogy juttasson-el engemet a’ Csokonay Bagoson újra dolgozott, Rhédeinét elbúcsúztató Verseinek Manuscriptumára”.⁷⁹ Ezt két szempontból igen fontos tudnunk. Részben azért, mert ebből nyilvánvaló, hogy noha Csokonai április 18-án átadott egy fogalmazványt Sándorffy Józsefnek, nem tekintette művét késznek, s csak ekkor adta meg végső formáját. Ezért is érintette olyan érzékenyen, hogy a verset tudta nélkül megjelentették, ráadásul nemcsak hogy befejezetlen állapotában, de

megcsonkítva is. Ezzel a kicsiszolt, végsőnek szánt változat megjelentetésének az esélye is elesett számára, bár a vers hatalmas kompozíciójának, gondolati ívének kidolgozásakor nyilván ez lebegett leginkább a szeme előtt. S ez a másik tanulság. Ha a *Halotti verseket*, mint alkalmi költeményt (is) akarjuk értelmezni, aminthogy nem tehetünk másképp, elsőrendűen a megjelentetést, az *alkalmi kiadványt* kell „az” alkalomnak tekintenünk a *fennmaradt végső szövegre nézve*.⁸⁰ Azt ugyanis, hogy mi hangzott el, ma már nem tudjuk rekonstruálni.

Ugyancsak a népességösszeíráshoz kapcsolódik legközelebbi kapcsolatfelvételük. Kazinczy június elején Derecskén dolgozott. Csokonai Obernyik József révén tudott erről, aki hívta is oda, de Csokonai június 2-i, Kazinczyhoz írott levelében kimentette magát. E levélben küldte ki a *Dorottya* egy példányát. Két nap múlva újra tollat fog, de már Kazinczy-nak a *Dorottya*ra vonatkozó véleménye ismeretében. Udvariasan, de határozottan elhárítja a bírálatot: „A’ Dorottyaról tett ítéletre akárki is rá esmér, hogy annak fő okát, nem én bennem, hanem a’ Tekintetes Úrban kell feltalálni. Mégis köszönöm; mert, ha én azt egész mivoltában nem hihetem is, bátorságot ad nékem, ’s talán ezen a’ háránték úton hasznomra válik.” Nézeteltérésük egyik tényezője bizonyosan a *Dorottya* előbeszédének ez a kitétele volt: „jobban szeretek középszerű Original lenni, mint első rangú Fordító.” Kazinczy fülében még sokáig visszhangzik e mondat: „jó munkát jól fordítani jobb, mint középszerű Originált írni” – jegyzi meg Kozma Gergelynek szóló 1805. március 1-i levelében,⁸¹ s majdnem változatlan formában megismétli ezt Cserey Farkasnak 1805. március 31-i programlevelében.⁸² Levelében Csokonai gyorsan túllépett e nézeteltérésen, s a továbbiakban részletesen beszámolt nyomtatási terveiről, munkáinak állásáról. Végül, akárcsak az előző levélben, a mielőbbi találkozást készítette elő valamelyik összeírásra kerülő Debrecen környéki faluban, ahol barátai vannak, akik vendégül láthatják. Sor került-e erre, nem tudjuk.

1804. szeptember–november A Lilla-kötet története (II.)

A június 14-i levélben, a nyomtatások állásáról szóló beszámolóok sorában szerepel a következő mondat: „Most Szombatra várom a’ Salétrom Tisztet, Kassai Szenátor Fülöp Úrtól, a’ *Lillám* felől való válasszal.

Nem tudom, mi jön.” Vagyis ebben az ügyben nem történt előrelépés az év eleje óta. Majd csak az év végén történik érdemi haladás, Kazinczy közreműködése által. Minderről Kazinczy egy keltezetlen leveléből értesülünk („Én megyek, 's az Ur dolgát elvégzem a' hogy lehet, 's Kassáról meg írom, mit végzettem.”). Ennek első közléséhez a kiadók, Bajza József és Toldy Ferenc a következő jegyzetet csatolták: „Kelet nélkül, de kétség kívül novemb. 1794; mert a Dayka Propemtionja 1794. januárban készült, s Kazinczy elfogatása 1794. dec. 14. történt, s így más évi Mártonnap nem lehetett érdekelve.”⁸³ Váczy János és Vargha Balázs átvették ezt a keltezetést,⁸⁴ Szilágyi Ferenc azonban kimutatta, hogy a levél keletkezésének éve csak 1804 lehet.⁸⁵ Fő érve az, hogy a „levélben említett Márton napi 11 óra kétségkívül 1804. nov. 11-re, Kazinczy esküvőjének időpontjára vonatkozik”. Ezt az egyébként önmagában is elégséges érvet kiegészíthetjük azzal, hogy a levélben említettek kiválóan illeszkednek a korabeli történéseknek más adatokból ismert összefüggéseibe, melyek egyben a közelebbi időpont meghatározásában is segítenek.

Csokonai és Kazinczy kapcsolatáról a júniusi levelek után csak közvetett adataink vannak. Augusztus 16-án Kazinczy Mikepércsről Nagy Gáborral üzen Csokonainak (éppen indulóban van, hogy megkérje Török Sophie kezét): „Ezen 30 ftből 20 az Úré [ti. Nagy Gáboré], 10 a' mi Csokonayné. Elfelejtém tegnap oda adni. Ajánlom magamat barátságába. – Csokonay Urat tisztelem egész barátsággal. Szeretném ha itt együtt mulathattunk volna.”⁸⁶ A sikeres leánykérés után visszatérőben szeptember 2–7. között Debrecenben tartózkodik,⁸⁷ szeptember 26-án pedig megint Nagy Gáborral üzen Csokonainak: „Csokonait köszöntse az Úr és mondja, hogy tartok tőle, hogy valamit tartalékból hallgat el.”⁸⁸ Októberben a vásár alkalmával minden bizonnyal megint találkoztak, erre utal legalábbis Kazinczy üzenete Csokonainak, mely a rézmetsző diákoknak szóló levélkéjében található, mikor azok az *Oskolai új atlaszt* küldték neki: „Holnap reggel elvárom az exemplárt Csokonay Úrnak levelével Váradi József Úrnak házához a' Fehérlő szomszédjában. 31. 8br. 1804. – K. F.”⁸⁹ A „Fejérlő” debreceni fogadó volt, ennek szomszédságában írta e pár sort Kazinczy október 31-én, valamilyen szóban már megbeszélt dologra utalva. (A bálban futottak össze útjaik egyébként Batsányival is, mint erről fentebb már szó esett.)

November 6-án ismét üzenet érkezik Nagy Gábor közvetítésével, ezúttal Kassáról: „Tegnap bejöttem. Holnap kész lesz a' szekerem, 8dban kimegyek Kázmérba, 's 11dben megesketnek. [...] Csokonay Úrnak mondja-meg az Úr, hogy Landerernek elvittem a' levelet. Meg sem olvasta.”⁹⁰ Tehát Csokonai megírta azt a bizonyos levelet, márpedig a

Lilla ügyében. Kazinczy Csokonaihoz szóló keltezetlen levelének ezt követően kellett keletkeznie, mintegy válaszul arra, hogy vette Csokonai Kassára továbbítandó levelét, s még Debrecenben, ahogy erre az első szavak („*Én mégyek*”) utalnak. Ez nem lehetett máskor, mint november 1-én vagy 2-án, hiszen 5-én már Kassára ért Kazinczy.

Kazinczy el is vitte Kassára Csokonai levelét, de annak nem sok foganatja volt. Nagy Gáborhoz írott beszámolóját így folytatja Kazinczy: „Azt mondja [ti. Landerer, a nyomdász], hogy a' salétromos által megküldötte a' kívánt árkusokat. Látni akartam, mennyi van hátra és hanyadik árkusban dolgozik a' betűszedő. A' 3dik sincs egészen kirakva. De az csakugyan igaz, hogy a' Lilla Msptje van kiszúrva a' szedő asztalra. Azonban gyanús előttem, hogy a' Mspt nem alól a' typographiában, hanem az ó lakó szobájának szomszédjában az első emeleten, az az Debreczenisen szállván, a 2dik ablak sorjában, áll. Ott vannak a' betűk ládáji. És én azt javaslanám, hogy Csokonai Úr az Úrral tétessen-fel egygy formális judiciaria admonitiót, hogy ha két holnap alatt el nem készül a' munka, az Úr másnak adja, és ötet inhibeálja a' munka nyomtatásától. Mert bizony ezen az emberen sem Filep Úr, sem a' Magistratus nem fog semmit venni. Nekem azt mondta, hogy 4 ftot fizet a' Rakónak, és még sem megy a' munka. Igen, mondom, mert egyebet dolgozik. – Nem. – Hogy nem? hisz egy nap alatt egyg árkust kirakhat? Erre vállat vonít, és úgy tesz, mint a' kitől adósságot kérnek és nem fizethet. – Csokonai Úrnak szívére kötöm a' nekem való dalt. Már tudja, millyet óhajtok. Az én Sophiem az Urat is, Cs.-t is, Kis Imrét is barátjának fogja nézni. Adieu.” A beszámoló ugyan nem közvetlenül Csokonainak ment, hanem Nagy Gábornak, de megérkezett a címzetthez. Nagy Gábor ugyanis feljegyezte a levélre: „Vettem Nov. 12-kén, 1804. Válasz nem szükséges. Csokonay Úrral közlöttem Nov. 12-kén.”⁹¹

A hónap második felében ismét közbelépett Kazinczy, ezúttal határozottabban. „Csokonainak Lilláját ez a' fertelmes *Landerer* Kassán három esztendő olta tartóztatta, azon oknál fogva, hogy olcsón alkudta meg a' nyomtatását. Csokonai azolta mindég sürgeti majd levelek, majd közbenjárók által. Végre én felkerestem Landerert, 's vevén észre min múlik, azt az ajánlást tettem neki, hogy a' lenyomtatott 3. árkus bérét kifizetem, 's vissza veszem a' Mst. Erre L. igen is kész volt. 28 ftomba került a' munka kiváltása, de legalább Cs.-nak örömet szerzek” – összegezte a történeteket Kis Jánosnak írott levelében 1805 januárjának végén.⁹² Kazinczy házasságkötése után november 20–23. között tartózkodott ismét Kassán,⁹³ s ekkor válthatta ki Landerertől a kéziratot és a kinyomtatott íveket: „Csokonay Úrnak mondjad, hogy Bácsmegyeire írt versecskéje a'

Lillában igen édes érzésekre fakasztott, 's szidtam a' Censort hogy belőle nevetem kitörlötte. Éppen ma hozza ki Kassáról szekerem a' lenyomtatott árkusok' pakkját. Semlyénbe érvén, első dolgom lesz az exemplárt és ezt a' pakkot nékie beküldeni" – számol be Szentgyörgyi Józsefnek december 5-én.⁹⁴ A szekér megérkezett,⁹⁵ Kazinczy pedig 1805. január 12-én azt írja Nagy Gábornak: „Csokonay barátunknak Semlyénbe lement szekereim vitték le a' Landerernél elakadt nyomtatás csomóját a' Manuscriptummal együtt. Dr. Szentgyörgyi Úrnál hagytam letenni.”⁹⁶ A küldemény azonban mégsem érkezett meg: „nyomtatott csomója itt marada az embereim megtévedések miatt” – írta Szentgyörgyi Józsefnek Érsemjénből 1805. február 10-én.⁹⁷ Mindez azonban már Csokonai január 28-án bekövetkezett halála után történt. A hír eljutott az éppen Böszörményben tartózkodó Kazinczyhoz, aki így részt vett Csokonai temetésén: „28d. [...] Meghal Csokonai Mihály. – 29. Debrecen. Temetik Csokonait. Jelen valék temetésén.”⁹⁸

Áttekintvén Csokonai és Kazinczy kapcsolatának általunk ismert összes tényét és vonatkozását, meg kell fogalmaznunk az ezekből levonható következtetéseket viszonyuk egészére nézve. Csokonai mindvégig őrzi tanítványi alapállását, amely kapcsolatuk első éveit oly erősen meghatározta. Ezt jelenti be *A Magyar Orpheushoz* című versében éppúgy, mint az *Anakreoni Dalok Ajánlásában* és a hozzá fűzött jegyzetben, valamint Szentgyörgyi Józsefhez írott, 1803. november 30-i levelében. Kapcsolatuk mindvégig kiegyensúlyozott, szívélyes, baráti volt, minden jelentős s egyre nyilvánvalóbbá váló nézetkülönbség ellenére. Nem volt szoros ez a barátság: soha nem tegeződtek, Kazinczy naplóiban Csokonai csak más események résztvevőjeként jelenik meg, önmagában, önmagáért alig-alig. Más körben éltek és mozogtak, más volt társadalmi helyzetük és irodalmi rangjuk. Kazinczy anyjának írott, már idézett levelében világosan megragadja kapcsolatuk jellegét, saját szemszögéből: „Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatomra az ő barátsága”. S ez a nem túl szoros barátság, a kimerően szívélyes hangnem éppen Csokonai életének legutolsó éveire melegszi meg kissé, pontosan akkorra, mikor egyre világosabban kiütkeznek elvi nézeteltéréseik. Kazinczynak Csokonai költészetével szemben kezdetektől meglévő fenntartásai személyes viszonyukba nem szövődnek bele rombolóan: ezt jól viseli ez a lazább, távolságtartóan baráti viszony, amelyben mindketten az ellentétek elsimítására, s nem élezésére törekedtek (talán egy alkalmat, a babér ügyét kivéve). Pedig a fogság után már több szempontból széttartanak útjaik, s ez fokozatosan tudatosodik is bennük, különösen a Dayka-hagyatékhoz való viszonyuk kapcsán, majd

még egyértelműbb megfogalmazást nyerve a *Dorottya* megítélésében. Viszont Kazinczy ekkor kezdi Csokonai *Lillájának* ügyét szervezni, s ekkor szól hozzá minden addiginál közvetlenebb hangon, mint például 1804. novemberi levelében. Kettejük különös, vonzásokkal és taszításokkal átszőtt, mélyen emberi viszonyát mi sem érzékelteti szebben, mint a túlélő tisztelgése a halott emléke előtt: „Mit vesztett a hazai literatúra Csokonainak korai halála által, kevés ember érzi inkább nálamnál; kevés sajnálja ezt jobban nálamnál, hacsak úgy tekintem is mint embert. Ismerem én a szeretetreméltó, noha nem hibátlan ifjúnak egész becsét, s szerettem is szívesen. De némely tisztelője csak azt tartja igazságos becsülőjének, aki őtet vakon csudálja. Eszméljünk fel butaságunkból; nincs kínosabb érzés, mint amit a pirító magasztalás okoz. Minden inkorrekciónak mellett elég becsülni valót találunk mi az ő munkáiban. Egy igen szerencsés eszű s zseniális szökdelésű poéta, egy igen szép érzésű, s midőn tisztelt barátjai között ült, minden irritabilitása mellett képzelhetetlenül nyájas modesztiájú ember, a legszebb mizantrópiájú fiatal bölcs – az az ifjú, akit a halál dicsőségének fele útjában kapott ki közülünk, minden emberségei mellett érdemes arra, hogy emlékezetét fenntartsuk; amint-hogy neki, kinek gyönyörködve hallgatánk kedves zengéseit, míg élt, kenyeret nem adtunk, adjunk most, midőn már nem él, követ.”⁹⁹

JEGYZETEK

Jegyzeteinkben több forráskiadvány rendszeresen ismétlődik, ezekre rövidítéssel hivatkozunk, a rövidítések feloldását itt, előljáróban adjuk meg. Csokonai és Kazinczy egymáshoz szóló leveleit a megjelenésre előkészített kritikai kiadás szövegéből idézzük.

CsEml. = *Csokonai emlékek*, összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs, Bp. 1960. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai. 1.)

Cs/ÖM. I., II., III., IV. = *Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények*, I., II., III., IV., sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta Szilágyi Ferenc, Bp. 1975., 1988., 1992., 1994.

Cs/Széppr. = *Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Szépprózai művek*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Debreczeni Attila, Bp. 1990.

Kazinczy: Napló. = *Kazinczy Ferenc, Az én életem*, kiad. Szilágyi Ferenc, Bp. 1987.

KazLev. = *Kazinczy Ferenc levelezése*, I–XXI., közléteszi Váczy János, Bp. 1890–1911.; XXII. (I. pótkötet) Bp. 1927.; XXIII. (II. pótkötet) Bp. 1960.

KazMűv. = *Kazinczy Ferenc művei I–II.*, sajtó alá rendezte Szauder Mária, Bp. 1979.

KFEM. = *Kazinczy Ferenc eredeti munkái*, összeszedte Bajza József és Schedel Ferenc Második osztály, Levelek, Harmadik kötet, Pest 1845.

1. Váczy János, *Az Árpádiai pör*, ItK 1896., 129–175; Bodnár Zsigmond, *A Csokonai vita*, Bp. 1904.; Kardos Albert, *Csokonai és Kazinczy*, Debreceni Képes Kalendárium 1925., 33–41.; Kardos Albert, *Csokonai és az Árkádia-pör*, It 1933., 97–99.; Zimándi Pius, *Kazinczy véleménye kora irodalmáról*, Bp. 1936.; Dorogi-Ortutay Gyula, *Csokonai utóélete*, Bp. 1936.; Ember Ernő, *Kazinczy és Debrecen*, Debrecen, 1938.; Sinkó Ervin, *Az Árkádia pör*, Híd 1961., 739–744.; Muzsnay Árpád, *Az „Árkádia-per”*, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1971/1., 65–79.
2. Szilágyi Ferenc, *„A fentebb stíl” és a „köznépi” stílus*, *Magyar Nyelvőr* 1973., 429–442.; *uő.*, *Útban a Helikonra. Csokonai 1793-i kötetterve és irodalmi színrelépésének kezdetei*, in: *uő.*, *Csokonai művei nyomában*, Bp., 1981., 476–499.; Wéber Antal, *Kazinczy és Csokonai*, It 1981., 747–753.; Csetri Lajos, *Egység vagy különbözőség? (Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában)*, Bp. 1990.

3. Ferenczi Zoltán, *Csokonai*, Bp. 1907., 26.
4. Szauder József, „Az Estve” és „Az Álom” keletkezése, in: uő., *Az éj és a csillagok*, Bp. 1980., 275.; v. ö. *KazMűv. II.* 58. és 764.
5. *KFEM.* 379–381.
6. *CsEml.* 468.
7. *KFEM.* 379.
8. *A magyar sajtó története I. (1705–1848)*, szerk. Kókay György, Bp. 1979., 216–217.
9. Kókay György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*, Bp. 1970., 370.
10. V. ö. Császár Elemér, *Versegly Ferenc élete és művei*, Bp. 1903., 85–110., különösen: 96–101.
11. V. ö. Cs/Széppr. 196–197.
12. 1793. január 5, *KazLev. II.* 286.
13. *KazLev. II.* 290.
14. Haraszti Gyula, *Csokonai Vitéz Mihály*, Bp. 1880., 33.
15. *Csokonai és Kazinczy*, Debreceni Képes Kalendárium 1925., 35–36. és főleg: *Mikor járt Csokonai „trocheus lábakon”?*, Debreceni Szemle 1940., 198–200.
16. A levélben szereplő *Szikszay Uramat* Kardos Albert Szikszai Józseffel azonosítja, aki – mint mondja – 1785–1795 között a kollégium diákja, ebben az időben „gazdája”, vagyis oconomusa, ami magas diáktiszttség volt. Ekkoriban valóban tanult egy Szikszai József a Kollégiumban, a későbbi szénior, aki nem azonos Szikszai György debreceni lelkész József nevű fiával, aki 1789-ben már elhagyta a Kollégiumot. Nem bizonyos azonban, hogy a másik Szikszai Józsefet kell itt értenünk, ugyanis Szikszai György kisebb fia, Benjámín (1772–1828) ebben az időben volt a Kollégium diákja, magas diáktiszttségeket viselt, s adatunk van arra, hogy neki bizonyosan volt „kunyhó”-ja. A kollégium északi részén több kunyhó (tuguriola) állott, amely a tehetősebb tógátusoknak biztosított napközben nyugodtabb tanulási lehetőséget (v. ö. *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. Barcza József, Debrecen 1988., 368.). Egy 1798-as tűzkár-jegyzőkönyv alapján bizonyítható, hogy Szikszai Benjámín bérelt egy kunyhót (ld. *Múzeumi Kurír* 18. sz., Debrecen 1975., 24–27.). Szikszai 1788-ban subscribált, 1794-ben és 1796-ban praceptor, 1798-ban a köztanítók praesense, közben volt könyvtáros is, 1799-ben hagyta el a Kollégiumot, kabai lelkész lett (ifj. Dr. Szabó Aladár, *Szikszai György élete és munkássága*, *Theológiai Szemle* 1927., 278–280.). Elképzelhető tehát, hogy Csokonai majdani préceptor társa a kérdéses időben (1793-ban) is rendelke-

- zett kunyhóval, s ekkoriban is viselt diáktisztséget (oeconomus), noha Nagy Sándor szerint (*A debreceni ref. kollégium*, Hajdúhadház 1933., 31–32.), az oeconomus 1792-től kezdve nem a diákok közül került ki (a levél szövege azonban egyértelműen egy kunyhóval bíró, tehát diák „gazdára” utal).
17. Cs/ÖM. II. 683.
 18. Cs/Széppr. 234.
 19. Cs/ÖM. II. 685.
 20. KazLev. II. 331.
 21. Cs/ÖM. II. 474–477.
 22. Kazlev. II. 297.
 23. Szauder József, *Csokonai, Kazinczy és a Magyar Hírmondó 1794. III. 8-i levele*, It 1959., 469–472., v. ö. CsEml. 583–584. és Szilágyi Ferenc, *Csokonai művei nyomában*, i. m. 133–134.
 24. V. ö. Kardos Albert, *Csokonai és Kazinczy*, i. m. 40.; Muzsnay Árpád, *Az Árkádia-per*, i. m. 66.
 25. KazLev. II. 434.
 26. KazMűv. I. 388.; ld. majdnem ugyanebben a megfogalmazásban: Kazinczy: Napló. 202.
 27. Ld. CsEml. 199.; v. ö. minderről Kardos Albert, *Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán*, Debreceni Szemle 1930., 481.
 28. KazLev. IV. 217.
 29. V. ö. KazLev. IV. 137., 152., valamint a *Fonákság* című epigramma és jegyzete a *Tövisek és virágokban*, továbbá a *Jövendölés* című csúfoló epigramma, ld. CsEml. 526.
 30. Ld. erről Cs/Széppr. 470., 472.
 31. Kazinczy: Napló. 234.
 32. CsEml. 113.
 33. CsEml. 140.
 34. Ld. Sárosy András gyászjelentése, MTAK. 2-r 2. Studiumok. I. 14.; v. ö. minderről részletesen Kazinczy idézett naplóját.
 35. *Eurydice*, Új Írás 1975., 3. szám, 61–72. l., újra megjelent a szerző tanulmánykötetében: *Jelek, jelképek, jellemek* Bp. 1984., 324–349.
 36. Ld. CsEml. 387.
 37. *Jelek...*, i. m. 332.
 38. KazLev. IV. 516.
 39. KazLev. IV. 151.
 40. KazLev. IV. 216.
 41. *Jelek...*, i. m. 340.
 42. *Kazinczy Ferenc*, Bp. 1984., 170–172.

43. *Csokonai művei nyomában*, i. m. 40., 192., 221., 291., 327., 339.
44. *Kazinczy Ferenc és kora I.*, Bp. 1915., 568.
45. *Jelek...*, i. m. 339.
46. *KazLev.* V. 67.
47. *KazLev.* V. 95.
48. *Batsányi János összes művei*, kiad. Keresztury Dezső és Tarnai Andor, Bp. 1953., I. 517–518. és kiad. Zsindely Endre. Bp. 1967., IV. 142–145.
49. V. ö. levelét Kazinczyhoz, 1802. június 16, *KazLev.* XXIII. 52.
50. *Batsányi János összes művei* i. m. I. 385.
51. *KazLev.* XXII. 82.
52. *KazLev.* III. 27.
53. *KazLev.* III. 28.
54. *KazLev.* III. 32.
55. *KazLev.* III. 95.
56. *KazLev.* III. 87–88. Csetri Lajos a Dayka-hagyaték körüli együttműködést illetően inkább az egyetértés mozzanatait helyezi előtérbe, kiemelve, hogy Csokonai *egyáltalán* hajlandónak mutatkozott az átdolgozásra (*Egység vagy különbözőség?*, i. m. 181–183.).
57. Minderről levéltári források alapján ld. *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, kiad. Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985., 155, az idézetek is innen vannak.
58. *Cs/ÖM.* I. 269.
59. V. ö. még Vargha Balázs, *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 24–25. A Lilla-kötet kialakulásáról és történetéről összefoglalóan ld. Csokonai Vitéz Mihály, *Lilla*, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta Debreczeni Attila, Bp. 1996., (Matúra Klasszikusok 24.), különösen: 31–34. és 49–50.
60. *KazLev.* III. 178.
61. *KazLev.* III. 181.
62. *KazLev.* III. 185.
63. *KazLev.* III. 186.
64. *KazLev.* III. 143.
65. Ld. *Verseghy Ferenc kisebb költeményei*, kiad. Császár Elemér és Madarász Flóris, Bp. 1910., 143–146.
66. *KazLev.* III. 191.
67. Ismerteti Takács Béla, *Csokonai Vitéz Mihály Rhédey Lajosné temetésén*, Református Egyház 1976., 7, 152–153.
68. *CsEml.* 526.
69. *KazLev.* IX. 354–355.
70. *Kazinczy: Napló.* 335–336.

71. Csokonai és Budai Ézsiás kapcsolatáról ld. Borzsák István, *Budai Ézsiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955., 123–128.
72. CsEml. 334.
73. Kazinczy: Napló. 335.; másutt „pajkos” verseket említ: uo. 345.
74. *Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái*, Domby Márton által. Pesten, 1817., 39.
75. CsEml. 165.
76. Vargha Balázs, *Csokonai Vitéz Mihály*, Bp. 1974., 340.
77. Kazinczy: Napló. 345–346.
78. KazLev. III. 278.
79. KazLev. III. 348.
80. V. ö. Debreczeni Attila, *Csokonai, az újrakezdések költője*, Csokonai Könyvtár 1., Debrecen 1993., 199–231., különösen 203–205.
81. KazLev. III. 275.
82. KazLev. III. 304.
83. KFEM. 385.
84. KazLev. II. 390., CsEml. 469.
85. *Csokonai művei nyomában*, i. m. 496, 499.
86. KazLev. III. 211.
87. Kazinczy: Napló. 351.
88. Kazlev. III. 215.
89. KazLev. XXII. 82.
90. Kazlev. III. 222–223.
91. KazLev. III. 533.
92. KazLev. III. 257.
93. Kazinczy: Napló. 354.
94. KazLev. III. 234.
95. Kazinczy: Napló. 354.
96. KazLev. III. 249.
97. KazLev. III. 260. A kötet további sorsa tele van kérdőjelekkel, minderre nézve v. ö. Vargha Balázs, *Csokonai verseinek első kiadásai*. i. m., 23–32.; Cs/ÖM. I. 276–279.
98. Kazinczy: Napló. 358.
99. KazMűv. I. 732.

Attila Debreczeni

**RELATIONSHIP OF MIHÁLY CSOKONAI VITÉZ
AND FERENC KAZINCZY**

Ferenc Kazinczy (1759–1831) and Mihály Csokonai Vitéz (1773–1805) are famous poets and writers of the Hungarian Age of Enlightenment. This paper strives to describe the complete history of their relationship, mostly with philological method and on the basis of their correspondence. In the first period, Kazinczy was the „Master” and the young Csokonai seemed to be the „disciple”. This relation was basically unchanging until the death of Csokonai, but later on some difference appeared between them in the approach to literature. It is important that their personal connection was not broken by this development, on the contrary, it became closer and warmer than before. There are many results in this paper, mostly in the field of philology (e. g. in dating some letters, in clarifying obscure details about their connection), which can promote the further investigation of Kazinczy’s and Csokonai’s oeuvre and the literary approach to the Enlightened Literature in Hungary.

KÖZLEMÉNYEK

Ojtozi Eszter

**POSSESSORI BEJEGYZÉSEK A DEBRECENI
EGYETEMI KÖNYVTÁR 17. SZÁZADI KÜLFÖLDI
KÖNYVEIBEN (ÉRTELMISÉGIEK ÉS DIÁKOK
KÖNYVEI)**

Közleményemben az 1601–1650 közötti könyvek provenienciájáról teszek közzé adatokat, a kézírásos bejegyzéseken kívül számbavettem az exlibriseket is. Kronológiai sorrendet követek; függelékként tárgyalom három külföldi tudós könyveit is.

A 17–20. században birtokolt könyveket az alábbi szkéma szerint ismertetem:

A possessor neve és életrajzi adatai.

A könyv rövid címléírása; utalás ritka voltára, a hatjegyű arabs számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés szövege. A kiolvashatatlan szavakat, illetve a kétes olvasatokat (?) jelöli.

Az exlibris leírása.

KALNÁSY János

(17. század vége – 18. század eleje)

BERNEGGERUS Mathias (!): Ex C.[aii] Cornelii Taciti Germania et Agricola quaestiones miscellaneae. Strassburg, 1640, ny. n. /753.283/

„Kalnásy János”

A possessor egy Munkácsról 1709. május 28-án kelt magánlevelére jegyzett fel egy költeményt¹, a levelet az Országos Levéltár őrzi.

Ján VALAŠÍK
(1720–1768)

Concilium Tridentinum. Canones et decreta. Köln, 1602, ny. n.
/753.577/

„Ioannij Valassik Anno 1743”

A possessor szlovák egyházi író, fordító; hungarus. Nagyszombatban tanult. Illyés András „Szentek élete” című munkáját szlovákra fordította.²

FUKER Frigyes Jakab
(1749–1805)

Concilium Tridentinum; Canones et decreta. Köln, 1644, Cornelius Egmond et socii. /752.207/

Historiae Romanae scriptores latini veteres. Genéve, 1623, vidua et haeredes Petri de la Roviére. /796.158/

Mindkét könyvben növényi ornamentikával díszített, nyolcszegletű exlibris található;

„Ex Bibliotheca Fvkeriana Cassoviae” felirattal. Az általam áttekintett magyar exlibris katalógusok nem jegyzik. Ritka!

Fuker Kassán született, Nagyszombatban végezte az egyetemet, orvosdoktori címet szerzett, 1773-tól szülővárosában és Tállyán praktizált. Műveinek jegyzékéből kitűnik, hogy az orvostudományon kívül a földrajz, az egyháztörténet és a neveléstudomány tárgyköréből is publikált Magyarországon és Ausztriában.³

Disszertációjáról: „Generalia medicinae” Tyrnaviae 1773. Horányi ad tartalmi ismertetést.⁴

KRONFELD Barnabas
(18. század második fele, 1760-tól Magyarországon)

POLITI Adriano: Dittionario toscano. Compendio del vocabolario della [Accademia] Crusca. Venezia, 1615, Guarigli–Bolzetta. /764.045/

„Fr.[ater] Barnabas Cronfeld (?) 1777. a Bene.[ficio] Budensi”. A possessor 1760-ban tanár Vukovárott (Szerém).⁵

A „frater” megjelölés szerint szerzetes lehetett, talán a város ferences kolostorában.

PERGHOLD Pál Lukács
(?–1792)

MILLER Jakab Ferdinánd
(1749–1823)

BODINUS Johannes: De republica librorum breviarium. Amsterdam, 1645, Janssonius. /753.665/

„Comp.[aravi] in auctione publica librorum Cl.[arissimi] Lucae Perghold Juris Doct.[oris] et in Lib.[era] Reg.[ia] Civi.[tate] Pestiensis Senatoris. Pestini (?) J.[acobus] Ferdinand.[us] de Miller”. Kézírásos bejegyzés.

„Ex Bibliotheca Iacobi Ferdinan.[di] R.[egni] Hvng.[ariae] Nobilis de Miller”. Exlibris; téglalapolakú, díszítetlen címke.

Perghold Pál Lukács krajnai származású jogtudós, 1757-től élt Magyarországon⁶, első műve ebben az évben jelent meg; jogelméleti munkákat tett közzé.⁷

Miller Jakab Ferdinánd életútját és műveit Szinnyi részletesen ismerteti⁸, itt csak a könyvtári és könyves adatokra térek ki. Nevezett 1802-ben lett a Magyar Nemzeti Múzeum könyvgyűjteményének őre, erre az állásra Csokonai Vitéz Mihály is pályázott. Miller javára szólt három évi könyvtári szolgálata (Pozsonyban és Bécsben), filozófiai doktorátusa és katolikus volta.⁹

1812-től a múzeum igazgatói állását töltötte be. V. Windisch Éva szerint Miller jelentős magánkönyvtárat birtokolt. Címeres exlibrist is készített. Halála után özvegye kijelentette, hogy férje könyvei egy részét a múzeum könyvtárának ajándékozta, a másik részt 1822-ben eladta, hogy adósságait kifizethesse. A díszítetlen címke-exlibrisről Windisch nem tesz említést.¹⁰ Újabb kutatások eredményeképpen tudjuk, hogy Miller 1788-ban írt egy magyar nyomdatörténetet „Exercitatio academica de primis lineamentis artis typographicae apud Hungaros” címmel; a mű

kéziratban maradt az esztergomi bibliotéka Batthyhány-gyűjteményében őrzik.¹¹

SEGESVÁRI István
(1762–1826)¹²

ARISTOPHANES: Komediai 11. Comoediae undecim. Leyden, 1625, Maire-Wourdanus. /751.961/

„Ex Bibliotheca Stephani Segesvári Medicinae Doctoris”. Növényi ornamentikával díszített, ovális exlibris. Nyireő István 1803-ra teszi keletkezését¹³, Nagy József szerint a debreceni rézmetsző diákok munkája.¹⁴ Szinnyei – jószerevel életrajzi adatok nélkül – pár sort közöl Segesvári életéről és műveiről.¹⁵ Azóta néhány új adattal és egyik írásának elemzésével gyarapodtak róla való ismereteink. 1779-ben subscribál a II. classisba a debreceni Református Kollégiumban,¹⁶ 1782-ben lép a felső akadémiai tagozatba.¹⁷ Orvosi tanulmányairól annyi tudható, hogy azokat Bécsben végezte. Ott tette közzé William Derham könyvének fordítását¹⁸, melynek függelékeként annotált bibliográfiát állított össze a fiziko-teológiai irodalomról.¹⁹

Legnehezebben követhető az orvosdoktori cím megszerzése, és Debrecenbe való visszatérése utáni pályája.

Két adat található Szentgyörgyi József (1765–1832) orvosdoktor – 1799 óta a város első physicus – naplójában, mely szerint a városi tanács 1803-ban Segesvárit alkalmazza az ő segítségéül, s 1814-ben együtt adtak be kérvényt salláriumuk ügyében szintén a városi tanácshoz.²⁰

Folytatott-e magánpraxist Segesvári, látott-e el tisztiorvosi teendőket – megannyi kérdőjel! A debreceni orvoslás történetéről szóló számtalan tanulmány és cikk vagy hallgat Segesváriról, vagy egymásnak ellentmondó tényeket közöl – forrásmegjelölés nélkül.

HORVÁT István
(1784–1846)

ENS Gaspar: Rerum Hungaricarum historia, novem libris comprehensa. Köln, 1604, ny. n. /752.272/

„Horvát István Könyvtárából”.

További possessori nyomok: A M.[agyar] N.[emzeti] Múzeum Könyvtárából.

Országos Széchényi Könyvtár átengedett fölüpéldány.

Horvát István történész, nyelvész, egyetemi tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre; élete és munkássága a szakirodalomból jól ismert.²¹

Tízezres nagyságrendű könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeumé lett, József nádor tette meg az első intézkedést ez ügyben 1845-ben, a végleges vételi szerződést 1852-ben kötötték meg az örökösökkel, 60.000 forintot fizettek nekik.²²

PERLAKY Dávid (III.)
(1786–1857)

BARBAROSSA M. Christophorus: Ciceronis redivivi, vel phraseologiae, ex Cicerone et aliis probatis authoribus tanta perspicuitate et dexteritate ad ordinem alphabeticum Germanici idiomatis collectae. Goslar, 1611, Vogdius. /720.255/

„David Perlaky 1806”

A possessor kiadta a Perlakyak egyházi beszédeit (Pest, 1852)²³. Superintendentialis főjegyzői és győri evangélikus esperesi tisztet töltött be.²⁴

FÁY András
(1786–1864)

ENS Gaspar: Rerum Hungaricarum historia, novem libris comprehensa Köln, 1604, ny. n. /720.290/

„Andr.[eae] Fáy 1851”

Fáy Andrásról az íróról, politikusról, a Magyar Tudományos Akadémia tagjáról és műveiről bőven rendelkezünk adatokkal.²⁵

Bibliofil hajlamáról, olvasmányairól, könyvbeszerzési forrásairól 1890-ben megjelent életrajzából lehet tájékozódni.²⁶ Eszerint olvassa a német klasszikusokat és a német esztétikai irodalmat; szintűgy az ókori aucto-

rokat. Utóbbiakat gyűjti is. Kapcsolatban áll Burián Pál antikváriussal,²⁷ kitől részint készpénzért, részint saját munkái fejében folyamatosan vásárol könyveket. 1832–1833-ban Buriánnak írt leveleiben 19 latin szerző műveit kéri; kommentált kiadásokat – pontosan megjelölve a kommentátorokat, például Gronoviust, Gruterust. Burián a legtöbb könyvet meg is küldi. Fáy egy ritka Livius kötetért 100 ezüstforintot fizetett. Ezekből a könyvekből és a korabeli irodalom (különösen a német) mindenirányú termékeiből ritka gazdag könyvtárat gyűjtött össze. Fáy halála után a könyvtár nagyobbik részét Zichy Antal vette meg, és lajstromot készített róla.

DEZSŐ Elek, krizbai
(19. század eleje)

SMETIUS Henricus: Prosodia quae syllabarum quantitatis sola veterum poëtarum auctoritate demonstrat. Amsterdam, 1630, Cloppenburg–Wachter. /762.667/

„Est Alexii Desó Krizbai. Comp.[aravit] Claudio.[poli] 16. febr. 1811.”

A possessor a 19. század első felében fejtett ki irodalmi tevékenységet. Megjelent munkája: „Tisztesség temploma”. Kolozsvár, 1805.²⁸

BALLAGI Mór
(1815–1891)

SYLLBURGIUS Fridericus – REVIUS Jacobus: Belgicarum ecclesiarum doctrina et ordo. Harderwijk, 1627, Wieringen. /753.600/
Liber rarus!

Kézírásos bejegyzés: „Ballagi Mór”.

Ballagi – a teológus, nyelvész, szótáríró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja – pályafutásáról és életművéről számos forrásból lehet tájékozódni.²⁹ A református egyházban betöltött tisztségeit, valamint teológiai tárgyú műveit Zoványi Jenő foglalta össze.³⁰ Ballagi 1838 óta gyűjtött könyveket, különösen korabeli nyelvészeti és teológiai munkákat, valamint szótárakat. Könyvtára – fiának: Aladárnak gyűjteményével egyesítve – Budapesten a legnagyobb magánkönyvtárak közé tartozott, 20.000 kötetet számlált.³¹

NAGY Iván
(1824–1898)

GUARINI Giovanni Battista: Il pastor fido. Venezia, 1605, Ciotti.
/762.665/

A címlap rektóján kézzel: „Ioan.[nes] Nagy”. A verzón Nagy Iván ovális bélyegzőjének lenyomata.

Történész, heraldikus, genealógus a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Fő művét a „Nagyivánt”, nemzedékek sora forgatta, és forgatjuk ma is. Életéről és munkásságáról számos adattal rendelkezünk.³² Nagy Iván 1878-ban költözött Horpácsra (Nógrád megye). Könyvtára megtöltötte háza szobáit, 1888 táján már 10.000 könyve volt, köztük több ősnymtatvány, editio princeps, 112 hártya és papír kódex, számos röplap. Pontos betűrendes lajstrom tette használhatóvá a gyűjteményt. Az értékesebb műveket maga Nagy Iván kötötte be.³³

LEHOCZKY Tivadar
(1830–1915)

[BARCLAY John]: Euphormionis Lusinini Satyricon. H. ny. n. 1616.
/720.284/

„Lehoczky Tivadaré”

Előző possessori nyom: „Sum Andreae Ochsis anno 1644”.
Lehoczky Kassán végzett jogot, uradalmi főügyészként dolgozott Munkácson. Népdalgyűjtő, történész, amatőr régész, a Kisfaludy Társaság alapító tagja. Több külföldi tanulmányutat tett. 1876-ban az illetékes miniszter a magyarországi műemlékek bizottságának kültagjává nevezte ki.³⁴

Leopold PFAFF
(1837–1914)

PASSERIBUS Nicolaus de: Conciliatio Cunctarum legum, quae in toto corpore iuris civilis, invicem quasi ex diametro sibi contrariari videbantur. Köln, 1618, Crithius. /753.285/

„Pfaff Lipót Könyvtára” (Ovális bélyegző lenyomata).

A possessor nagyszebeni születésű, erdélyi szász. Bécsben 1860-ban szerzett jogi doktorátust. Rövid hazai tanárkodás után 1869-ben az innsbrucki egyetemen lett professzor, 1872-ben a bécsi egyetem tanárává nevezték ki, 1896-ban a birodalmi törvényszék tagja lett. Termékeny szakirodalmi munkásságát Ausztriában fejtette ki.³⁵

Pfaff könyvei a Vallás és Közoktatási Minisztérium jóvoltából kerültek a debreceni tudományegyetem könyvtárának állományába, az 1910-es évek végén. 3472 műért (5179 kötet) a minisztérium 10.000 koronát fizetett.³⁶

Az állomány főként 19. századi osztrák és német jogi műveket tartalmaz, azonban vannak benne filozófiai és társadalomtudományi könyvek is. E sorok írója részt vett Pfaff könyvtárának rekatalogizálásában, ismereteit innen merítette.

A „Pfaff Lipót Könyvtára” szövegű bélyegzőt minden valószínűség szerint Debrecenben készítették, az állomány átvétele után; maga az érintett nem használta keresztnevét magyar formában.

GÉRESI Kálmán
(1841–1921)

Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae. H. ny. n. 1648. /114.886/

„Révész Imrének hagyta örökbe Géresi Kálmán 1921. január”. /Kézzel/

A korábbi possessori nyomokat: Heinrich Wirz svájci és Balogh Péter debreceni polgárok bejegyzéseit már ismertettem előző közleményemben.³⁷

Géresi református teológiát és tudományegyetemet végzett, 1874-ben nevezték ki a debreceni Református Kollégium tanárává és a Nagykönyvtár igazgatójává. Szakirodalmi munkásságot a magyar történelem és a protestáns egyháztörténet tárgykörében fejtett ki. 1873-ban és 1894-ben Oroszországban volt tanulmányúton.³⁸

MAGYARY KOSSA Sámuel
(1849–1921)

PISCATOR Johannes: Commentarii in omnes libros Novi Testamenti: antehac separatim editi: nunc vero in unum volumen collecti. Herborn, 1613, Corvinus. /781.282/ Liber rarissimus!

A könyvet korábban egy debreceni kollégiumi diák birtokolta, az ő bejegyzését közleményem más helyén ismertetem.

„Magyary Kossa Sámuel Könyvtára”.

Nevezett földbirtokos, ügyvéd, szenvedélyes bibliofil, 1879-ben telepedt le Tápió-Szentmártonban. Tanulmányozza a genealógiát, költeményei jelennek meg pesti lapokban, szerkesztői tevékenységet folytat, de főként 16.000 kötetnyi könyvtárának szenteli idejét.³⁹ A könyvtár alapításáról, gyarapodásáról és állományának összetételéről az 1885. évi összeírásból lehet tájékozódni.⁴⁰

PEKÁR Gyula
(1867–1937)

CLAUDIANUS Cl.[audius]: Opera quae extant. Leyden, 1607, Plantinus. /753.316/

„Julius Paecarus A.[nno] D.[omini] 1885 15/VII Lutetiae Parisiorum”

IOANNES CHRYSOSTOMOS: Contra Iudaeos homiliae VI. Augsburg, 1602, Praetorius. /753.307/

„Julius Pekarus A.[nno] D.[omini] 1895. avr.[il] Lutet.[iae] Par.[isiorum]”.

A bejegyzésekből kitűnik, hogy Pekár kedvelte a latinizálást.

SCULTETUS Abrahamus: Medulla theologiae patrum: qui a temporibus apostolorum ad Concilium usq; Nicenum floruerunt. Cum praefatione Davidis Parei. 1–2. Amberg, 160–1604. Forsterianus. /753.190/

„Pekár Gyula 1896”

A possessor a középiskolát Debrecenben, Budapesten és Bostonban végezte; a berlini és a pesti egyetemeken folytatott politikai és jogi tanulmányokat. Bejárta Európát, három évig tanult a Sorbonne-on. 1901-től tagja a Kisfaludy és a Petőfi Társaságnak. 1911-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 34 éven át parlamenti képviselő, 1919–1921 között kultuszállamtitkár és tárcanélküli miniszter.⁴¹

A róla szóló emlékbeszéd szerzője kiemeli, hogy gazdag könyvtára volt, szinte az egész lakását betöltötte. Széleskörű nyelvtudással rendelkezett, különösen jól bírta az angol, a francia és az olasz nyelvet.⁴²

Pekár Gyula könyvtárának egy része a debreceni Egyetemi Könyvtárba került.⁴³

A gyarapodási napló folyószáma 1939. 36–55. E számok alatt összesen 2000 tételt (nem könyvet!)⁴⁴ leltároztak. A megjegyzés rovatban közlik a Pekár-féle könyvjegyzék számait. Néhány – igen kevés esetben – meg tudható, hogy a könyvet milyen raktári számra tették.

A leltározás nagyjából a művek nyelve szerint történt; a döntő többség angol, francia és olasz nyelven íródott, de Pekárnak voltak spanyol, orosz, német, magyar, latin, görög és héber könyvei is.

A gyarapodási napló a könyvtárba kerülés módját (vétel?, ajándék?) nem említi.

Felületes tájékozódás alapján megállapítható, hogy a Pekár-gyűjtemény révén főként szépirodalmi, irodalomtudományi, jogi, történelmi, filozófiai és vallási témájú művekkel gazdagodott az Egyetemi Könyvtár. A szerzeményezett könyvek a maguk tárgykörében értékesek, magas olvasói igényről tanúskodnak.

JÁRDÁNYI PAULOVICS István (1892–1952)

PLINIUS Secundus C.[aius]: *Historiae mundi libri XXXVII. A Sigismundo Gelenio diligenter castigatus. Genéve, 1601. Stoer. /751.017/*

„Járdányi Paulovics István Könyvtára” (bélyegzőlenyomat).

A régész, ókortörténész possessor – 1940-től a debreceni egyetem nyilvános rendes tanára. Több római tábornok ásatását, nevéhez fűződik a szombathelyi Quirinus bazilika feltárása is. Cikkei, tanulmányai felölelik a római régészet csaknem valamennyi területét.⁴⁵ Gyűjtötte a latin auctorum 17–18. századi kiadásait.

Daniel ERASMI
(?–1634)

HESIODOS: Ta heuriskomena hapanta. Opera quae reperiuntur omnia. Lyon, 1613, Mallet. /720.339/ Liber rarissimus!⁴⁶

„Ex Libris et proventu Danielis Erasmi scribebam.”

Daniel Erasmi 1610-ben lett orvosdoktor az oderai Frankfurt egyetemén, doktori téziseit – a melankóliáról – görögül tette közzé.⁴⁷ Rövidesen az egyetem rektora lett, valamint udvari orvos Gusztáv Adolf király szolgálatában.⁴⁸

Megemlítendő, hogy családneve „Erasmi”, s ez esetben nem az „Erasmus” genivitusa, hanem önálló, ragozhatatlan forma. A 17. századból két másik Erasmi vezetéknévű szerzőt ismerünk.⁴⁹ A Hesiodos kötet Magyarországra kerüléséről nem lehet semmit sem tudni; más possessorri nyom nincsen benne.

Christoph FORSTNER
(1598–1667)

GUILLIMANUS Franciscus: Habsburgiaca sive de antiqua, et vera origine Domus Austriae. Milano, 1605, Pandolphus-Malatesta. /746.093/

„Christophorus Forstner 1628”.

Későbbi possessorri nyom: „Domus Professa Soc.[ietatis] Jesu Viennae” (?)”.

Forstner Felső-Ausztriában született, Tübingenben és Bécsben látogatta az egyetemet, Itáliában és Franciaországban tett tanulmányutakat. Különböző országokban (Ausztriában, német földön, Franciaországban) töltött be közhivatalt, Krisztina svéd királynő szolgálatában is állott. Résztvett a weszfáliai békét előkészítő tárgyalásokon. Latin nyelvű filológiai, történelmi és politikaelméleti műveket tett közzé.⁵⁰

Nicolas HEINSIUS
(1620–1681)

ALLATIUS Leo: De templis Graecorum recentioribus. Köln, 1645, Kalco-
vius. /764.063/

„Ex Bibl.[iotheca] Nicolai Heinsii comparavit Fr.[ater] Ben.[edictus] (?)
Caprov. (?) 1683. Mart.[ius] [Lugd.]uni Batavorum”.

Kilencven évvel későbbi bejegyzés:

„Inscriptus Catalogo Libr.[orum] V.[enerabilis] Monasterij M.[aria] Pó-
csensis Or.[dinis] S.[ancti] Basilij M.[agni] Comp.[aratus] Viennae 1773.”

Heinsius Leydenben született. Tizenhét éves korában már klasszika-filológiai kutatásokat végez, latin szerzők műveinek kézírataival foglalkozik. Tanulmányúton volt Angliában, Itáliában, 1648-ban kiadja az „Itali-ca” című elégiagyűjteményt. Kapcsolatba kerül Krisztina svéd királynővel, 1650-ben Stockholmba költözik, és az uralkodónő szolgálataiba áll. További utazásainak története igen bonyolult; rövid ideig marad egy helyen, szülőföldjére többször visszatér. 13.000 kötetes könyvtára volt.

Maradandót alkotott mint textológus, klasszika-filológiai művek kritikus. Saját versei az újkori latin költészet legkiválóbb alkotásai közé tartoznak.⁵¹

Az Allatius kötet possessori bejegyzései arról tanúskodnak, hogy Heinsius könyveiből – halála után szülővárosában lehetett vásárolni. Fontos tény, hogy az ismeretlen úton Bécsbe került művet, ott vette meg a máriapócsi bazilita monostor megbízottja.

Possessori kutatásaim során többször találkoztam olyan adatokkal, melyek arról tanúskodnak, hogy Bécs volt a kulturális javaknak Magyarországra való közvetítője.

*A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM DIÁKJAINAK
POSSESSORI BEJEGYZÉSEI*

SZOMODY Máté – MUNKÁTSI István.

CALVINUS Johannes: *Institutio christianae religionis*. Genève, 1606, Le Preux. /758.669/

„Comparo Debrecias (!) inter tunc accola Musas Matthaeus Szomodj Anno Domini 1683”

„Stephani Munkátsi”.

Szomody 1677-ben *praeceptor syntaxistarum*.⁵²
Munkátsi 1783-ban *diákoskodik*.⁵³

SÁRAY H. Pál

A Magyary Kossa Sámuel tulajdonában volt és már leírt Piscator mű korábbi bejegyzése:

„Paulj H. Sáray Anno 1688 Debr.[ecini] Comparatus”, Sáray 1686-ban volt diák a kollégiumban.⁵⁴

GYŐRI Péter

RAVANELLUS Petrus: *Bibliotheca sacra, seu thesaurus scripturae canonicae amplissimus*. Genève, 1650, ny. n. /748.142/

„Petri Győri 1784”.

Nevezett 1772-ben tanult a kollégiumban.⁵⁵

VECSEY Gábor

Respublica et Status Regni Hungariae. Leyden, 1634, Elzevirius. /752.201/

„Gabr.[ielis] Vetsey Halae Magd.[eburgicae] 1782”.

Vetsey is 1772-ben koptatta a kollégium padját, a könyvet későbbi utazása során vehette.⁵⁶

TÓTH György
(17–18. század fordulója)

Kolligátumkötet:

IUSTINIANUS: Institutionum libri IV. Frankfurt am Main, 1610, Saurius, /763.996/ 1/

Tituli tractatusque iuris civilis, studio in primis necessarii. Frankfurt am Main, 1610, Saurius. /763.996/2/

„Geor.[gius] Totth H.[ungarus] Pannonius (?) 1703 Wittebergae”.

A possessort nem jegyzi sem Bartholomaeides, sem Asztalos Miklós, sem a wittenbergi Album Academicum.⁵⁷

Katolikus pozsonyi diák

MARJAY Albert Sándor
(1806–?)

PALINGENIUS Marcellus: Zodiacus vitae. Basel, 1621, König. /752.620/

„Alberti Alexandri Mariay 1830”

Marjay református prédikátor családjában született. Mezőtúron majd Debrecenben tanult. Esztergomba kerülve áttért a római katolikus vallásra. A pozsonyi akadémián volt joghallgató. További sorsa ismeretlen. Latin és magyar költeményeket írt.⁵⁸

Jelen közleménnyel lezártam a debreceni Egyetemi Könyvtár 1601–1650 közötti külföldi könyveinek possessorairól szóló adatok közzétételét.

JEGYZETEK

1. SZINNYEI V. 883. (l. a rövidítésjegyzéket).
2. Enciklopédia Slovenska. Bratislava, 1977–1982. VI. 235. RMSZ 428. (l. a rövidítésjegyzéket). A szlovákra fordított mű: Petrik V. 216.
3. SZINNYEI III. 848.
4. HORÁNYI Alexius: Memoria Hungarorum et provincialium. Viennae, 1775. I. 740–741.
5. RMSZ 210.
6. RMSZ 293.
7. SZINNYEI X. 779–780.
8. SZINNYEI VIII. 1415–1425.
9. BERLÁSZ Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története. Bp., 1981. 64.
10. V. WINDISCH Éva: Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. Bp. 1960. 349–366.
11. V. KOVÁCS Sándor: Miller Jakab Ferdinánd magyar nyomdatörténete. (A magyar szaktudományi irodalom kezdeteihez) In: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Bp. 1987. 515–535.
12. Segesvári István életrajzi adatait és pályafutásának főbb mozzanatait Tóth Béla kutatta fel levéltári és anyakönyvi forrásokból: V.ö. Első magyar nyelvű „irodalomtörténetünk” szerzője: Segesvári István. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. X. (1983) 189–197. Az Új Magyar Irodalmi Lexikon nem vett tudomást Tóth eredményeiről.
13. NYIREŐ István: Régi magyar exlibrisek 1521–1800. Leíró katalógus Bp., 1970. 80.
14. Debrecen könyvjegyművészete. Magyar Exlibris I. 1935. 7.
15. SZINNYEI XII. 867–868.
16. THURY Etele: Iskolatörténeti adattár Pápa, 1906–1908. II. 345.
17. ÚMIL III. 1793. (l. a rövidítésjegyzéket).
18. DERMÁN Viliám: Physico-theologia az az Isten ' létének és tulajdonágának a teremtés munkáiból való megmutattasága. Magyar nyelvre fordította Segesvári István. Bécs, 1793. Trattner Tamás.
19. SZAUDER József: Az estve és az álom keletkezése. ItK. 1969. (LXXIII) 3.

20. HALMY Márta: Szentgyörgyi József orvosi levelei Kazinczy Ferenchez. Debrecen, 1993. (Klny. a Déri múzeum 1991 évi Évkönyvéből). 335, 341. A közleményre Kun András hívta fel figyelmemet.
21. SZINNYEI IV. 1211–1221. MÉL I. 742. (l. a rövidítésjegyzéket) ÚMIL II. 828.
22. BERLÁSZ Jenő: i. m. 278–280.
23. SZINNYEI X. 790–791.
24. NAGY IX. 242–243. (l. a rövidítésjegyzéket)
25. SZINNYEI III. 205–216. MÉL I. 474. ÚMIL I. 561–562.
26. BADICS Ferenc: Fáy András életrajza. Bp., 1890. 212–214.
27. Burián Pál (1790–1860) tudós antikvárius. 1811-ben nyitott üzletet Budán, 1819-ben Kolozsvárra költözött és ott nyitott antikváriumot. Levelezésben állt Kazinczy Ferencsel és Fáy Andrással. Könyvtörténeti cikkeket írt. V.ö. SZINNYEI I. 1422.
28. SZINNYEI II. 852–853.
29. SZINNYEI I. 438–443., MÉL I. 94., ÚMIL I. 114.
30. ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyházi lexikon. Bp., 1977. 40–41.
31. GYÖRGY Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp., 1886. 65–67.
32. SZINNYEI IX. 620–629., MÉL II. 270, ÚMIL II. 1442–1443.
33. MÁRKI Sándor: Emlékbeszéd Nagy Iván r. tag felett Bp., 1900. 14–16.
34. SZINNYEI VII. 977–985.
35. SCHULLER Friedrich: Schriftsteller-Lexikon der siebenbürger Deutschen. Hermanstadt, 1902. IV. 335–339. SZINNYEI X. 1106–1108.
36. GOTTESMANN Dóra: A debreceni Egyetemi Könyvtár gyűjtőpolitikája az alapítástól 1919-ig. Könyv és Könyvtár IV. (1964) 237.
37. Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben. IV. (Nemesek és polgárok könyvei) MKSZ. 1996. 508–514.
38. SZINNYEI III. 1151–1153. GULYÁS X. 730–731. (l. a rövidítésjegyzéket).
39. SZINNYEI VIII. 312–314.
40. GYÖRGY Aladár: i. m. 78.
41. SZINNYEI X. 705–708. ÚMIL III. 1600.
42. Pekár Gyula emlékezete. A Magyar Külügyi Társaság 1938. március 22-én lefolyt arcképleleplező ünnepélye. Bp., 1938. 9–18. (Paikert Alajos beszéde).
43. Debreceni M.[agyar] Kir.[ályi] Tisza István Tudományegyetemi Könyvtár. Gyarapodási napló VII. 1938–1940.

44. Egy tételszám alatt a következő megjegyzést találtam: „50 darab különböző nyomtatvány”.
45. MÉL II. 375.
46. Hét régi könyv katalógust néztem át – felsorolásuktól eltekintek – egyik sem jegyzi.
47. BMCPB LXII. 907. (l. a rövidítésjegyzéket).
48. JÖCHER Christian Gottlieb: Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Leipzig, 1750–1751. II. 370.
49. JÖCHER Christian Gottlieb: Fortsetzung und Ergänzungen zu – – s. Allgemeinem Gelehrten-Lexicon. Anfangen von Johann Christoph ADELUNG. Hildesheim, 1960–1961. III. 907.
50. ADB. VII. 191–192. (l. a rövidítésjegyzéket).
51. ADB XI. 656–660.
52. THURY i.m. II. 151.
53. THURY i.m. II. 380.
54. THURY i.m. II. 164.
55. THURY i.m. II. 380.
56. THURY i.m. II. 308.
57. JUNTKE Fritz: Album Academiae Vitebergensis. II. Teil (1660–1710) Halle, 1952.
58. SZINNYEI VIII. 599.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

ADB = Allgemeine Deutsche Biographie. I–LVI. Leipzig, 1875–1912.

BMCPB = British Museum General Catalogue of Printed Books. I–CCLXIII. London, 1965–1966.

GULYÁS = GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. I–XVI. Bp., 1939–1995.

MÉL = Magyar Életrajzi Lexikon I–III. Bp., 1967–1981.

NAGY = NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865.

RMSZ = Régi magyarországi szerzők. Az 1801 előtti nyomtatványok hungarus szerzőinek névjegyzéke. Összeáll. Pintér Gábor. Bp., 1989.

SZINNYEI = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.

ÚMIL = Új Magyar Irodalmi Lexikon. I–III. Bp., 1994.

Juha Enikő

A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR LEGRÉGIBB MAGYAR VONATKOZÁSÚ ŐSNYOMTATVÁNYÁRÓL

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára régi könyvek gyűjteményének egyik legősibb darabja Thuróczy János: „Chronica Hungarorum”¹ című műve, mely méltán sorolható a könyvtár állományának értékes gyöngyszemei közé.

Thuróczy János krónikájának kézírata nem maradt ránk, de a mű mindjárt elkészülte után három kiadásban is napvilágot látott, s mint fametszetekkel illusztrált díszes ősnymtatvány könyvtörténeti szempontból igen jelentős. A Chronica Hungarorum első kiadása – a kötet zárószava szerint – „A legfönségesebb magyar királyok krónikája Morvaország földje nemes Brünn városában éjjel-nappali munkával nyomatva szerencsésen véget ért 1488. Március hó 20-án”. Nem telt el több mint két hónap, és a művet Augsburgban újra kibocsátják 1488 júniusában, mégpedig kétféle változatban.² Az egyik Mátyás király országai számára készült, s ebben a király mint Ausztria hercege szerepel, a másik kiadás a német olvasók számára készült, és érzékenységüket kímélve az ausztriai hódítás eseményei hiányoznak belőle. A magyar humanista történetírás számára nagy jelentőségű volt Thuróczy krónikája. Bonfini, humanista történetírásunk letéteményese lényegében Thuróczyt írja át, s a továbbiakban mintául szolgált hazaszeretetével és anekdotázó jellegével. A krónika igen népszerű volt, mi több történelmi köztudatot formált.

A brünni első kiadás kis ívrét alakban (20x29 cm-es formában) jelent meg, 168 levelet tartalmazó kötetként, egy-egy lapon 36 szép gót betűkből álló sorral. A kötetben Thuróczy krónikája a 152. lapon végződik, „Istennek hála” szavakkal, a további lapokon Rogériusnak a magyarországi tatárjárásról írt („Carmen Miserabile”) Siralmas éneke olvasható, függelékként Thuróczy krónikájához. Ezt maga Thuróczy csatolta krónikájához mint értékes történeti forrást. Ez egészíti ki a IV. Béla királyról szóló részt. Nagy Lajos király történetét nem saját feldolgozásában adja, hanem Küküllei Apród János Nagy Lajos életrajzát használja fel. A brünni Thuróczy-kiadást Stahel Konrád és Preinlein Mátyás nyomdász-mesterek készítették. A brünni nyomda alapítója a morvaországi szüle-

tésű Filipec János nagyváradai püspök³ volt, Mátyás király kancellárja és diplomatája. Morvaország ebben az időben Mátyás király fennhatósága alá tartozott, s Mátyás király a cseh ügyek intézésében és e tartomány kormányzásában Filipec szolgálataira támaszkodott. Filipec püspöknek jelentékeny szerepe volt abban, hogy Thuróczy krónikája a brünni nyomdában készült. Stahel nyomdász díszes fametszetekkel látta el a Magyarország Krónikáját. A brünni kiadás egy egész oldalt elfoglaló fametszetű képpel kezdődik. Ez a magyarok bejövetelét ábrázolja a hét, lóháton ülő, zászlót tartó vezér alakjával, akiket keleties hegyes süveggel ábrázol a metszetkészítő. A honfoglaló hét vezér maga előtt hajtja az összekötözött kezű foglyokat. A kiadványt még 41 magyar vezér és király szöveg közti arcképe díszíti – a fejezetek elején – de a képek közül több kétszer is szerepel, mert a képekhez csak 36 dúc volt. Így például Aba király képe (36b) mint I. Ulászló képeként látható másodsor (124a). Ez azzal magyarázható, hogy a nyomdász eleve számított rá, hogy az egyszerű körvonalas, kevés árnyékolással készült fametszeteket később kiszínezik, s az eltérő színezés az azonos fametszeteket felismerhetetlenségig megváltoztatja. Hogy az utólagos kifestésre mennyire számított a nyomdász, az abból is látható, hogy a Krónika szövegében az egyes fejezetek kezdőbetűjének helyét üresen hagyta, hogy utóbb díszes, színes iniciálékat lehessen a kiadványba rajzolni. A könyvnyomtatás ebben az időben – az ősnymtatványok korában – még nem függetlenítette magát a kódexek előállítási technikájától, melyek festményekkel és gazdag díszes iniciálékkal készültek. A királyarcképek természetesen képzeletbeliek.

Az első lapokon Feger Theobald budai könyvkiadó Mátyás királyhoz szóló ajánlásában arról beszél, hogy az emberek tudatlansága, írni nem tudása az oka annak, hogy a nagy uralkodók és népek történelmi tettei nem hagytak nyomot az emberiség emlékezetében.

Ezután következik Thuróczy előszava Mátyás király személynökéhez, Drági Tamáshoz, melyben ugyanezek a gondolatok ismétlődnek. Szerinte Attila és a hunok világraszóló tetteiről azért tudunk keveset, mert ezekről mindig csak a hun nép és Attila ellenségei írtak, akik irigységből elhallgatták tetteik jelentőségét. Mert elképzelhetetlen, hogy a hunok nem ismerték az írást, Thuróczy ugyanis a székely rovásírást hun írásnak tartja. Szerinte a székelyek a hunok utódai, ők az „igaz” magyarok, akik nem keveredtek, szigorúbb erkölcsűek, mint a többi magyarok. A székelyek valóban zárt patriarchális társadalomban éltek, a magyaroknál a familiáris rendszer felbomlóban volt. Thuróczy szerint nevezetes dolgokat vittek végbe a régi magyar királyok, s méltatlan dolog volna, ha ez feledésbe merülne. Ugyanez vonatkozik a jelenleg

uralkodó Mátyás király tetteire is. „Mátyás dicsőségét és hírnevét egész Európa ismeri, ezt a hírnevet a török elleni hadjárataival és szomszédos népek legyőzésével vívta ki magának. A király nagysága azonban még jobban szembetűnik, ha régi királyokkal hasonlítják össze.” A Magyarok krónikája a magyarok régebbi királyainak tetteit akarta hirdetni külföldön. A jelenlegi uralkodót nem a nyugati hadjárataival dicsőíti, hanem a keresztény világ védelmezőjeként ábrázolja a mohamedán törökökkel szemben. Ezért maradt ki Bécs elfoglalása az augsburgi kiadásból. Ezután következik a Krónika szövege.

Az első részben a szerző ír a hun, vagyis a magyar nemzet eredetéről. Thuróczy a magyarok történetét a XIII. századi feldolgozásban adja elő. E felfogás szerint a magyar nép azonos az V. században a Duna-Tisza közepén, a római kori Pannóniában megtelepedő hun néppel, amely az egész nyugati világot meghódította. A hunok megtelepedése Pannóniában a magyarok első bejövetele volt. S az Árpád vezérrel a IX. században érkező magyarok honfoglalása tulajdonképpen csak visszatérés, vagy második bejövetel Pannóniába. Ebben a részben leírja Szkítiát, a Szkítiában élő népeket, ír szokásaikról, az ott előforduló aranyról, drágakövekről. A büszke szittyaföld harcias és vad népei legyőzhetetlenek, edzett a testük, éles a szellemük. Szittya földről, vagyis Ázsiából jöttek a hun-magyarok. Ír Attila királlyá választásáról, arról, hogyan rendeli el, hogy Isten ostorának nevezzék. Beszél hódításairól: Attila mindenkit felülmúlt az ellenség rászédésében, cselvetéssel való legyőzésében, furfangos, vakmerő volt. Ír Attila fiáról, Csabáról, aki visszatért Szkítiába.

A második rész szól a magyaroknak Pannóniába való visszatéréséről, vezéreik, királyaik életéről, a hét vezérről (Árpád, Szabolcs, Gyula, Küнд, Lél, Vérbulcsu, Örs). Mesél Szent Istvánnak, a magyarok első királyának országlásáról, csatájáról Koppány vezér ellen és a szlávok elleni hadjáratáról. A krónika szól Szent László király megkoronázásáról és IV. Béla király idején a tatárok bejöveteléről, Magyarország szörnyű pusztulásáról. Nagy Lajos király életének, aki egész uralkodása alatt Lengyelországot segítette és ezért Lengyelország királyává választották, több fejezetet szentel. Zsigmond királynak a husziták elleni háborújáról, Husz János megégetéséről, az Ulászló király uralkodása alatti belviszályról is megemlékezik. Hunyadi János nándorfehérvári diadalát, valamint Mátyás királlyá választását a magyar történelem legörömtelibb eseményei közé sorolja. Mátyást Thuróczy hasonlóképpen jellemzi, mint Attilát. Mátyás természetében minden előmozdítja a királyi nagyságot. Mohamed szultán így jellemzi: „Országkormányzásban jártas, fáradalmak közt fáradhatatlan, merész, hadi dolgokban gyakorlott, egyszóval uralkodásra ter-

mett.” Thuróczy Attilája és Mátyása el vannak jegyezve a győzelemmel. Attilának és Mátyásnak az a küldetése, hogy uralkodjék. E hun-magyar párhuzam nem véletlen. Ezzel Mátyás korának ébredező nemzeti öntudatát, hazafiúi büszkeségét akarta erősíteni a szerző. Mátyás győzelmeinek korában visszatért a hunok dicsőséges kora, Attila győzelmeinek ideje. Ez a közhangulat kifejezője volt.

Thuróczy műve a reneszánsz Magyarország deákműveltségének legszebb példája. Latin nyelve nem klasszikus, de rendkívül kifejező. Mint kancelláriai⁴ tisztviselő – ítélmester – a magyar kancelláriai történetírás, köznemesség képviselője. Krónikája Hunyadi Mátyás hatalmának tetőpontján keletkezett, a Hunyadi-házhoz hű udvari hivatalnoki nemesség érdekeit tükrözi. A mű minden figyelmet megérdemel, nemcsak történeti szerepe, de irodalmi értéke miatt is. Hunyadi János és Mátyás király korának Janus Pannonius költészete mellett a legjelentékenyebb és legmagyarabb irodalmi emléke is. Hunyadi János küzdelmeiről szóló fejezetei úgy hatnak, mint egy hősköltemény. Thuróczy gondolatai a Hunyadi család dicsősége és jövője körül forognak, s a középpontban Mátyás hatalma áll. A krónikáiról 1490-ben hunyt el, akkortájt amikor Hunyadi Mátyás halálával összeomlott mindaz, ami Thuróczy Jánost lelkesítette.

IRODALOMJEGYZÉK

- Thuróczy János: *Chronica Hungarorum*. – Bp.: Helikon, 1986. (1.) – (Az Országos Széchényi Könyvtár Inc. 1143 jelzettel őrzött Thuróczy Krónika 1488-as augsburgi kiadásának hasonmása).
- Thuróczy János: *Chronica Hungarorum*. – Bp.: Akadémiai K., 1988.
- Thurocz Johannes de: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ed.: Elisabeth Galántai – Julius Kristo. – Bp.: Akadémiai K., 1985.
- Thuróczy János: Magyar krónika. – *Chronica Hungarorum*. (Ford. és jegyz. ellátta Geréb László. Bev. Kardos Tibor) Bp.: Magyar Helikon, 1957.
- Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. Horváth János. Bp.: Magyar Helikon – Európa, 1978.
- Thuroczy, Johannes: *Chronica Hungarorum*. Augsburg. Erhard Ratdolt. 1488.
- Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp.: Akadémiai K., 1967.
- Mályusz Elemér: Thuróczy János krónikája és a Corvina. Bp.: Akadémiai K., 1966.

JEGYZETEK

1. Raktári száma: 704.261.
Sajó Géza – Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Bp. 1970. I–II. (Továbbiakban: CIH) 3323 tétel. RMK III. 16. A tárgyalat példány első és f4 levele hiányzik.
2. CIH 3324. „Tres variantes editiones”. RMK III. 15.
3. Filipec Pruisz János, 1431 Prostejov – 1509 Uherské Hradiště. Magyar Életrajzi Lexikon I. Bp. 1967. 510. (Továbbiakban: MÉL).
4. Thuróczy János 1435? – 1490?. V.ö. Régi magyarországi szerzők. Összeáll. Pintér Gábor. Bp. 1989. OSZK. 399. Valamint: MÉL II. Bp. 1969. 859–860. Uo. a krónika tartalmára és kiadásaira vonatkozó alapvető szakirodalom jegyzéke.

Surányi Béla

PANNONHALMA EZER ÉVE

(*Mons Sacer 996–1996. Szerk.: Takács Imre. Társszerk.: Szovák Kornél, Monostori Martina. Pannonhalma, 1996. I–III. köt. 636, 383, 320 p.*)¹

A születendő Nyugat kultúrájának és Kelet szellemiségének határvidékére, a Kárpát-medencébe 1100 éve érkeztek a végleges hazát kereső magyar törzsek. A két kultúra közé ékelődő, utoljára érkező magyaroknak „...csatlakozni kellett az antik hagyomány és a keresztény gondolat Európájához. Ám országa (Géza, illetve Istváné) dél felől a bizánci kultúrkörrel érintkezett, a nyugati kapunál viszont egy másik világ, a latin kultúráé következett. A Duna-Tisza medence mindkét határ felé egyaránt nyitva állott... (...)...melyik utat válassza hát? A törzsek leghatalmasabbja, a rangban a fejedelem után következő *gyuláé*, Bizánc felé fordult, így a fejedelmi ház számára nem maradt más választás: csatlakozott Nyugathoz. Ezzel a lépéssel a bizánci orientáció sorsa eldőlt...” – írja Váczy Péter. (*Magyar művelődéstörténet. Bp. é. n. I. köt. 93.*) Jóllehet Kr.u. 972-ig egyáltalán nem igazolható az, hogy csak gyula törzse kereste volna Bizánccal az együttműködést. Az Arkadiapolisznál elszenvedett vereséggel vált egyértelművé a törzsszövetség vezetői számára, hogy jóval kisebb veszélyt jelent a német-római császárral jó kapcsolatban álló *pápaság* felé való nyitás. E vélemény kialakításában – összhangban a nagyfejedelmi hatalom politikájával – kiemelkedő szerep jutott a *bencéseknek*.

A nyugat kereszténységhez való csatlakozás előkészítői, közvetítői és apostolai Szent Benedek fiai, a bencések voltak. Nem túlzóak P. Philibert Schmitz szavai: „Egyik nép sem köszönhet annyit a bencéseknek – Angliát kivéve – mint a magyarok. Mert ez az ország nekik köszönheti nemcsak *kereszténységét*, hanem *kultúráját* is. Szent Benedek rendje valóban Magyarország hitének és nevelésének lelki atyja. Magyarország első misszionáriusai, első nevelői, első püspökei, első szentjei – ezek mind bencések.” (*Népek nagy nevelője... Szerk.: Szennay András. Bp., 1981. 421.*)

XII. Pius pápa Európa atyjának nevezte a subiacói magányból kilépő Benedeket. VI. Pál pápa 1963-ban „Európa védőszentjévé” nyilvánította. II. János Pál pápa 1980-ban kiadott enciklikájában a következőket írja:

„Európa népeihez, amelyek a Földközi-tengertől Skandináviáig, Írországtól a tágas lengyel síkságig laknak, ennek a szentnek a fiai vitték el a keresztény kultúrát a *keresztel*, a *könyvvel* és az *ekével*.”

A bencés szerzetesség pillérei: az *imádság*, a *munka* és az *atyai tekintély* töretlen lendülettel éltek századokon keresztül a magyarság „szent hegyén”, Pannonhalmán. A hazai bencés közösség mindig igazodott a kor kihívásaihoz, de mindig hű maradt a *Regula* szellemiségéhez akár az ekeszarvát fogta, akár kódexet írt vagy másolt, akár számítógéppel dolgozik. A keresztény szerzetesség nesztoraként jelenlevő rend beágyazódott Európa, benne a magyarság kultúrájába, alakította, formálta az *európai* tudatot, ügyelve mindig a *nemzeti* sajátosságokra.

A magyar egyháztörténetírás erősségének tekinthető rendtörténet művelői között szép számmal akadnak tudós bencések, irodalomtörténészek, kultúrhistorikusok és történétírók, kiknek tollából forrásértékű munkák születtek. A bencés rend alapművének számító *Erdélyi László* és *Sörös Pongrác* szerkesztette sok kötetes mű (*A Pannonhalmi Szent-Benedek Rend története*. Bp., 1902–1916. I–XII/B. köt.) monografikus igényű áttekintés a szerzetesi közösség hazai szerepéről. Egy bencés világtörténettel rukkolt ki *Csóka J. Lajos* (*Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra*. Bp., 1969. I–II. köt.), aki mintegy kiegészíti, egy tágabb dimenzióba helyezi Európa első monasztikus rendjének hazai történetéről íródott összefoglalást. S még folytathatók a sort!

De mitől válik egy közösség patinássá? A bencés rend esetén erre talán könnyen találunk választ. A rendtörténet lapjairól kiolvasható, hogy a bencéseknek van imponáló *múltja*, van fundamentális *szellemisége* s a korhoz igazodó *megújuló képessége*, valamint *nemzeti arculata*. Ez a magyarázata annak is, hogy bár az Árpád-kortól napjaink felé haladva Magyarországon földrajzi terük egyre zsugorodott, s már a 17–18. századtól jószerével csak a nyugati régióra korlátozódott, – szellemiségük, hatásuk nem enyészett el nyomtalanul azon országrészekén, ahol egykoron monostoraik, rendházaik álltak.

Miről is szól ez az ezer esztendő? Nem másról mint egy láthatatlan kötelékről, amely hol szorosabban, hol lazábban, de minden esetben összetartotta Európa népeit, az európai kultúrát. S ebben jelentős szerep jutott a bencés rendnek, vele Szent Márton hegyének, Pannonhalmának. Már a középkori Európában rangos hely illeti meg, amely a 11. században a „bencés kirajzás” keleti kapuja. A Glastonbury-i apátság, Montecassino monostora, Hildesheim–Corvey–Meseritz bencés közösségei által határolt térség jelenti akkoriban az európaiságot, s benne Benedek apát szellemiségét. A katolicizmus, a latin kereszténység a *gótika* korában

alig néhány száz kilométerrel tolódik kelet felé, illetve veti meg a lábát a Pireneusoktól délre.

E láncolatba tartozik a magyarság is, ahol *Sankt Galleni Brunó* Géza fejedelem megkeresztelője, *Szent Wolfgang* Boldog Gizella nevelője, *Szent Adalbert* Prága püspöke, *Querfurti Brunó*, a vértanú halált csanádi püspök *Szent Gellért*, a *Boldog Mórban* tisztelt pécsi püspök, mind-mind a bencés missziós gondolat megtestesítői, hordozói. A magyar királyság megerősödése és a bencés rend első virágkora – 11–12. század – egybeesett. A királyi hatalom egyértelmű támogatását élvezték. Európa monasztikus monostorai a latin műveltség fellegvárai, ahol a „*fekete szerzetesek*” – a bencések –, majd a 12. század közepétől a *fehérruhás ciszterek* őrködnek a kontinens hitén és kultúráján. A bizánci liturgia utolsó őrhelyei is elesnek, kolostoraik javarésze a bencések kezébe kerül a 13. századra. A bencés mentalitás új erőt merített – túlmutatva Cluny reformtörekvésein – a *ciszterek* megjelenéséből, amennyiben *Clairovaux-i Bernát* személyében a középkori egyház szerzetesi ideáljára talált. E közösség sokat tett a fejlettebb gazdálkodási formák honosításában, a hit és a vallásos műveltség terjesztésében, bevezetve pl. a *laikus testvérek* intézményét. Az asketizmuson és liturgián túl a fizikai munka is a bencés hagyományhoz illő szerepet kapott. Ennek ellenére a ciszterek föllépése csak rövid időre tudott gátat vetni a szerzetesi élet elvilágiasodásának, amit tetézett az egyes bencés apátságok különállása, a *kongregáció* hiánya. Noha a spirituális lendület megtört a 12. század közepére, a tatárhordák megtépázták a magyar királyság tekintélyét – Pannonhalma elkerülte a pusztítást – *Tolnai Máté* főapát óriási lépéseket tesz a bencés közösségek megújítására, megerősödésére. Életre hívja a magyar bencés kongregációt (melynek idővel minden hazai monostor tagja lesz) a háromévenként tartott nagykáptalannal, *Szent Márton* hegyén.

„A középkori magyar állammal és kereszténységgel egyidős magyar szerzetesség ugyanezzel az állammal, nagyhatalommal együtt semmisül meg. Ennek oka nálunk nem is annyira a protestáns szekularizáció, mint külföldön – csak az erdélyi Kolozsmonostorra vár ez a sors – hanem nagyobbrészt a török pusztítás, a megmaradt területeken pedig a török elől menekülő főpapság, főnemesség foglalása: így kárpótolják magukat a török miatt elveszített eredeti birtokaikért. A határvidéken végvárankká alakulnak át a kolostorok, így Pannonhalma Győr elővára lesz...” írja Somorjai Ádám. (*Népek nagy nevelője...* Bp., 1981. 431.)

Az európai katolicizmus megújulásának első állomása a *tridenti zsinat* (1545–1565) tevékenységéhez kötődik, amely hatással van magára a szerzetesi intézményre is. Az újjászületés, a vallási megújulás – Nyugat-Eu-

rópához viszonyítva később – új erőket szabadít föl a bencés rendben is. Ezzel összecseng az a szemléletbeli változás, amely a különállástól, a saját hagyományokra alapozott monostori élettől a török korszakot követően, az erőteljes *rekatolizáció* fényében a központosítás felé mozdult el. *Pálffy Mátvás* cisztercita perjelből lett pannonhalmi bencés főapát, majd az őt követő, sziléziai születésű *Magger Placid* sokat tett a bencés szellemiség egykori rangjának, szerepének visszaállításáért, melybe beletartozott a *rendi plébániák* újjászervezése. A vallási buzgalom felerősödése tág teret nyújt a pasztorációnak. A rekatolizáció barokkos lendületű főapátja, *Sajghó Benedek* Pannonhalma mai arculatának első formálója. Fölépül a főmonostor keleti és északi szárnya, a pompás ebédlő, s e munkát *Somogyi Dániel* folytatta.

Noha a magyar bencés kongregációt nem érte váratlanul, ígéretes lendületét megtörte II. József 1786. október 23-án kiadott *felosztató rendelethez*, melynek Pannonhalma, Bakonybél, Celldömölk, Tihany apátságai, Modor és Nagyszombat rendházai, valamint a jezsuitáktól átvett komáromi gimnázium estek áldozatul. Bizonyos azonban, hogy II. Józsefnek és utódainak *utilitarizmusa* nélkül ma szegényebb lenne a hazai iskolahálózat, hiszen a rend további működésének feltétele – az 1802-ben kiadott rendelet szerint – a *gimnáziumi oktatás* megindítása. Ez kezdetben nem kis feladatot jelentett, mert a pasztoráció és az oktatás harmóniája készületlenül érte a rendet.

Eötvös József elévülhetetlen érdeme, hogy a bencéseket *tudós rendként* kívánta a magyar szellemi életbe, a hazai kultúrába bevonni. Kétségtelen, hogy a világ felé való nyitás egy módosult identitás felé sodorta a rendet, de ez alapvetően nem veszélyeztette a fundamentumot. Az egyensúly megtalálásában nagy érdemei vannak *Kruesz Krizosztom* főapátnak, aki az elmúlt évszázadban modernizálta a rendet, bekapcsolta a bencés egyetemességbe s egyúttal mindent megtett a bencés lelkeség, a közösségi tudat makulátlan megtartása, sőt elmélyítése érdekében. Ugyanakkor a bencés rend gyökereiben hordozza a megújulás csíráit. Korunkban a polgári létforma kialakulásával, illetve folytatódásával is volt, van mondandója a magyar társadalom számára. A *hit*, a *tudomány* és az *oktatás* egységét kínálja. A nehéz évtizedek után – felszabadultan mint történelmünk során annyiszor – a magyar identitás mécsese maradt, amely sohasem aludt ki, noha fénye sokszor csak pislákol.

A magyarság mint etnikum, mint markáns kulturális jegyeket viselő közösség zsinórmértéket talál Szent Benedek tanításában, amelyben az európai és nemzeti sajátosságok harmóniává oldódnak. Az együvértartozás, a közös múlt vállalása tekint vissza abból a három kötetből, amely

államiságunk millicentenáriumára állott össze. A reprezentatív kiadvány múltunk keresztmetszete, fennmaradásunk, sikereink és kudarcaink tükré. A *Mons Sacer* nem rendtörténet, hanem korszerű összefoglalása mindannak, amit Pannonhalmáról tudni kell, ám a hegyre települt közösség önnön számvetése is, s így a bencések és a magyarság egymásra találásának veretes foglalata. „Könnyű Pannonhalmal lakóinak szépen ünnepelni azzal a belenyugvással, hogy munkájukból már ezer éve sohasem ők, a szerzetesek húztak hasznot, hanem mindig valamilyen közösség. Az iskola, a szerzetesrend, az egyház, meg az ország. Az ország, amely még nem képes méltón emlékezni saját múltjára, mert nincs meg hozzá a hite. Nem feltétlenül a katolikus vagy másmilyen vallásos meggyőződés hiányzik, hanem a biztonság hite, hogy hasznos amit tettünk és még tenni akarunk ezentúl.” – írja *Neumann Ottó*. (Magyar Hírlap, 1996. 276. sz. 7.) A biztonság hite talán abból fakad, hogy a bencések a hegyet, a magaslatot választották mindig lakóhelyül, s innen nézik a világot, ahonnan a távlatok jobban kirajzolódnak. Sohasem ragadtak bele a felszín iszapjába.

Várszegi Asztrik főapát írja a munka bevezetőjében: „Mindig éltek és élnek szerzetesek, akik sokakat az igazságra oktattak és oktatnak, s hogy közel jussanak az igazsághoz, életük munkáját áldozzák az emberi tudásért, hogy áldozatuk révén annak mélyén az isteni bölcsességet is megsejtsék és sokakkal megsejtessek. Betűvetést, olvasást, magasabb tudományokat tanultak és oktattak, hogy egy nemzet kultúrájának szötteésébe az isteni bölcsesség aranyfonalát is beleszőhessék.”

Történészek, levéltárosok, irodalmárok, múzeológusok, könyvtárosok, rendtagok, művészettörténészek, régészek együttműködéséből született meg e remek összefoglaló. Az egyes tanulmányok nem egyszerű tényközlések, hanem eddigi ismerteink kritikai vizsgálata is, beiktatva azt az egyetemes magyar művelődéstörténet összefüggéseibe. Avatott szakemberek vezetik az olvasót ezer esztendő történésein, az építészettől a bencés lelkiségig, a kultúra humanizáló, tudatformáló szerepköréig.

Könnyű összeállítani egy jó tanulmánykötetet, hiszen kitűnő grémi-um vállalkozott a feladatra! – summázhatja véleményét az olvasó. Ez azonban csak részben igaz. Az érem másik oldala: van miről írni. A *Mons Sacer* valójában kiállításalkaluznak készült, de nem szokványos környezetben vezet körűl az érdeklődőt, olvasót. A „kiállított tárgyak” nem érintetlen némaságban veszik körűl a látogatót, hanem az élő valóságban. Azonban az idő patinája tiszteletet ébreszt, egy évezred súlya nehezdedik ránk.

A recenzens – szubjektivitását mellőzve is – Pannonhalma múltjából alig tud akár csak egy részterületet is kiválasztani, s bővebben az érdeklődő figyelmébe ajánlani. Hiszen szinte minden fontos, megkerülhetetlen. Így említhetnők Pannonhalma alapítását, az alapító- és kiváltságlevelet, amely Szent István kezenyomát viseli, az apátság középkori építészetét, a scriptorium emlékeit, Tolnai Máté reformját, s az ismertetőhöz közel álló könyvkultúrát a középkori Szent Márton hegyén. De folytathatók a sort a barokk újjászületéssel, a mába mutató arculat formálódásával, a bencés tudomány színre lépésével, s végül, ami a leginkább jelzi azt, hogy Benedek fiai „lejttek” a hegyről: az ifjúság nevelésében való szerepvállalást. Ez utóbbi jelentőségben talán vetekszik a keresztény hit felvételével.

A harmadik kötet is több mint a Főapátság gyűjteményeinek katalógusa: festmények, szobrok, szakrális remekművek Európa és a magyarság kultúrkinéséből. Önálló fejezet foglalkozik a *könyvtárral*. „A történeti áttekintésből nyilvánvaló, hogy a Főapátsági könyvtár nem azonos azzal a könyvtárral, amely egy folyamatosan működő bencés monostor könyvtára lehetne. A Magyarországot, azon belül a szerzetesrendeket és Pannonhalmát ért csapások, külső beavatkozások nem engedték meg, hogy a könyvtár organikusan fejlődhessék.” – írja *Bánhegyi Miksa*, a könyvtár vezetője.

A levéltári fejezet, *Csóka Gáspár* írása, olyan ritkaságokra hívja fel a figyelmet, mint a Tihanyi Alapítólevél (1055), a bakonybéli apátság javainak összeírása (1086), Mátyás király parancsa adószedőikhez (1483), Hollósi Dorka asszony magyar nyelvű végrendelete (1558), Zrínyi Miklós levele a szentmártoni főapáthoz (1612), vagy a Lónyai hagyaték írásos emlékei.

Polán Hildebrand a régiséggtárról ad ízelítőt, amely létrejöttét egy sajátos ténynek köszönheti, ti. a Szent Márton születési helye körül kirobbant vitának. A helyi és környékbeli ásatások leletei főleg a római korszak emlékei, de a lapidárium gyűjteménye külkapcsolatok révén is bővült. Az 1986-ban újjólag meginduló régészeti feltárások eredményeként, azután a kótár a középkori magyar építészettörténet értékes gyűjteményévé nőtte ki magát.

A bencés gimnáziumnak napjainkban már nyugdíjas tanára, *Mayer Farkas* bemutatja az ásványtani gyűjteményt, a fizikai és kémiai szertár iskolatörténeti értékű darabjait, a hajdankor és a közelmúlt nagyformátumú, természettudományt oktató tanárait, akikben a recenzens jónéhány volt tanárát is tiszteli.

A bencések hegyen élnek, ám rejtőzködve élnek. Számukra hivatásuk eredménye a fontos, a szolgálat, melyet hitből és meggyőződésből tesznek. Szolgálják azt a népet, mely nekik adatott. Emberséggel őrzik a hitet, ébren tartják a nemzet lelkiismeretét, teszik a dolgukat. Ezek olvashatók ezer évük lapjain. Köszönet érte!

János István

A TOKAJI KAPUCINUSOK FENNMARADT KÖNYVEI

A kapucinus rend (Ordo Fratrum Minorum Sancti Francisci Capucinatorum) az ún. kisebb testvérek, a Fratres Minores rendjének legutolsó alapítású, legfiatalabb ága. A rend tulajdonképpeni alapítójának, Matteo di Bassiának szándéka nem csupán a szigorú ferenci regula betű szerinti értelmezése és követése volt, de a külsőségekben való azonosulás is, mint amilyen pl. a csuklya- és szakállvisélet. Az 1619-ben V. Pál pápa jóvoltából önálló renddé vált szerzet rendházai hamarosan Európa-szerte elterjedtek, s nagy népszerűsége tette szert – nem kis mértékben a kapucinusok pasztorális tevékenységében mutatkozó önfeláldozó áldozatvállalás miatt.¹

Az 1674-ben Bazinban alapított első magyarországi rendházat hamarosan több másik követte, köztük a tokaji rendház is. A pálosok és piaristák mellett a katolikus egyház reorganizációjában fontos szerepet játszottak Tokajban és Hegyalján a kapucinusok, akik 1711-ben kaptak meghívást a letelepedésre. Amennyire rekonstruálható, a meghívó személy bizonyos Witerbachi Kristóf tokaji sótárnok volt, aki a „katolikus hit növelésére”² és megerősítésére invitálta a szerzeteseket a városba.

Telekesy István egri püspök és III. Károly jóváhagyása után 1712-ben érkezett Tokajba az első három barát Ausztriából, s ez könyvtárunk fragmentumaiból is kitűnik: fennmaradt könyveik egy része a bécsi rendházból származik a possessor-bejegyzések tanúsága szerint.

A Tokajban való megtelepedés kezdetei biztatónak tűntek: először a mai plébánia környékén kaptak ideiglenes lakhelyet, majd 1714-ben az ún. Rákóczi-házat és a hozzá tartozó telket juttatta nekik a kamara klostrom és templom építésére. Több patrónusuk közül kiemelkedik Koháry István, aki 20000 pengős adománnyal, támogatta a kapucinusok alapítását.

A tokaji kapucinusok spirituális tevékenységének volt köszönhető, hogy a katolikus plébánia ismét visszanyerte régi jelentőségét, s nagy befolyást tudott gyakorolni a környék egyházi-vallási viszonyaira.³

A kapucinusok rendjét – a többiekhez hasonlóan – II. József 1782. január 12-én kiadott edictuma oszlatta fel, melynek értelmében a rend-

nek 1786-ig be kellett szüntetnie tevékenységét. A tokaji kolostort egy esztendő múlva hagyta el az utolsó szerzetes.

Bár jelentékeny mennyiségű okleveles anyag áll rendelkezésünkre a kapucinusok tokaji megtelepedésére vonatkozóan,⁴ a dokumentáció nem szól sem könyvvásárlásokról, sem pedig adományokról. Így a tokaji kapucinus könyvtár állományáról csupán azon példányok alapján tudunk képet alkotni, melyek jelenleg a Római Katolikus Plebánia könyvtárában találhatóak. Annyi bizonyos – ezt a fennmaradt töredékes anyag igazolja – hogy a könyvtár összetételét elsősorban a szerzet vállalt és betöltött funkciója határozta meg több más szerzetesrendhez hasonlóan. Így elsősorban teológiai és a pasztorális irodalom jelenlétével kell számolnunk. Amíg az abolitio alkalmával szétszóródott könyvtár további példányai fel nem bukkannak, addig mindössze hét példány alapján alkothatunk némi képet a tokaji kapucinusok könyvtáráról.

A szépen tipografált XVII. századi exemplumokat olyan nagy hagyománnyal rendelkező könyvnyomtató műhelyek állították elő, mint pl. Velence, Köln, Nürnberg nyomdái, s a példányok mindegyikén van kapucinus-tulajdonra utaló bejegyzés (pl. Ad usum Fratrum Minorum Capucinatorum; Loci Capucinatorum Tokaini), s egy esetben szerepel a vásárlás vagy adományozás időpontja is a II. számú példány címlapján: 1768.

A tokaji kapucinusok könyvtárából fennmaradt könyvek széles körben elterjedt teológiai és kegyességi irodalom termékei, melyek igényes kiállításukkal, dekoratív metszetanyagukkal és címlap-tipográfiájukkal a barokk nyomdaművészet igen jó teljesítményei közé tartoznak.

A alábbiakban a művek címlapleírását adjuk a possessor- és egyéb utólagos bejegyzésekkel egyetemben.

I.

Praxis Catechistica, Das ist: Einfältiges und nußliches Gespräch / Zwischen einem Vatter und Sohn / von dem rechten Glauben / und Christlichen Catholischen Lehr.

Allen den jenigen / die Kinder-Lehr

halten zum besten beschrieben durch. R.P. PLACIDUM SPIES

Conventualen und Prioren des Röm. Reichs Gottes Ochsenhausen / Benedictiner Ordens in Schwaben.

Erstlich gedruckt im Fürstl. Stifft / Kempten

Anietzo aber zu Guibach / im Jahr Christi 1688.

Possessor-bejegyzés: Pertinet ad (...) Viennesem intra urbem (áthúзва).
– Ad Conventum Tokajensem.

II.

Summa Spiritualis in qua Resolvuntur omnes Casus et Difficultates,
occurrentes in via perfectionis.

Adjunctis meditationibus Juxta Orinem Exercitiorum

S.P. IGNATII SOC. JESU fundatoris.

Composita a R.P. CASPARO de FIGUERA Soc. Jesu, Idiomate

Castellano. Accessit Ejusdem Industria Tractatus Tertius

Dialogorum Sacrorum, Christum inter et Sponsam.

Omnia ab Aliis Eiusdem Societ. Religiosis in Italicum et Latinum trans-
lata.

Editio sexta. Cum Gratia et Privilegio Sacrae Cesareae Majestatis et
facultate superiorum.

DILINGAE, Typis et sumpt. Joannis Caspari Bencard, Bibliopolae Aca-
demici. Anno MDCXCII.

Possessor-bejegyzés a címlapon: Loci Capucinatorum Tokaini. 1768.

III.

Semita Perfectionis purgativa, Illuminativa, et unitiva, in suos Passus seu
Grassus distincta:

Pro extirpatione Vitiorum, et adeptione Virtutum, nec pro materia
Examini Particularis perpetua, succinte et clare descripta, Omnibusque
Fidelibus, praesertim perfectioni deditis, ad decurrendum proposita, a
R.P. JOANNE DIRCKINK, e Societate Jesu.

Coloniae Agrippinae, Apud Servatium Noethen, Superiorum permissu
et Privilegio.

Possessor-bejegyzés a címlapon: Loci Cap. Tokaini.

IV.

Flores Bibliae, sive Loci Communes Omnium Fere Materiarum, ex Veteri ac Novo Testamento Excerpti, atque Alphabeticum Ordine Digesti, Nunquam Demum Castigati.
Norinbergae, Sumpt. Martini Endteri, MDCXCIX.

Possessor-bejegyzés a címlapon: Loci Cap. Tokaini.

V.

Stella Mystica Quae Omnibus ad Optatum Aeternae beatitudinis portum appellere desiderantibus ducatum praebet.
In Hymnum Ave Maris Stella concinnata.
Primum a R.P. Francisco Bonaïdo e societate Iesu Gallie conscripta et nunc recens a F. Antonio Dulcken Cartus. Coloniens. alumno in Latinam linguam conversa.

Coloniae, Apud Conradum Butgenium Anno M.D.C.VII. Cum consensu superiorum.

Possessor-bejegyzés a címlapon: Loci Capuci. Tokai.

VI.

Agnus Triumphans et Gloria Sanctorum. Das ist Dienst-schuldige Lob- und Ehren-Predigen / auff die Hochfeyerliche Fest-Tag deß Jahrs / und auff die vornemmiste Soleniteten der lieben Heyligen und Außerwölen Gottes gerichtet.
/...../ Durch A.R.P.F. THOMAM BUCCELLENI, Ordinis Praedicatorum General- und dermahlen Ordinari Prediger zu Botzen.
Cum Gratia et Privilegio Sac. Caes. Majestatis. Et Permissu Superiorum.
München (gedruckt und verlegt durch Johann Jäcklin) Churfürstl. Hofbüchdrucker und Auechndlern, 1686.

Possessor-bejegyzés a címlapon: Loci Cap. Tokaini.
Ex industria P. Georgii.

VII.

Sylva Rerum Moralium, seu Praedicabilium in duas partes divisa, ac per locos communes distributa.

Non solum Ecclesiasticis, sed Lectoribus quibuslibet, iis praesertim, quibus censura et quaedam chirurgiae praxis in huius saeculi, et variorum statuum vitia, et vanitates arridet, uti speramus, non iniucunda, nec inutilis futura. AUCTORE LONARDO LAUREDANO VENETO, ex Clericis Regularibus Theologo. /...../ Ad Sereissimum Venetiarum Principem Ioannem Cornelium, et Illustrissimum, atque Amplissimum Senatorem Eiusdem Fratrem Georgium.

Venetiis, MDCXXVI. Apud Marcum Antonium Broiolum.
Superiorum permissa, et privilegiis.

Possessor-bejegyzés a címlapon: Ad Usum Fratrum Minorum Capucino-
rum Vienna Intra Urbem. (áthúzza)
Capucini Tokaj.

JEGYZETEK

1. P. WERWMUND *A kapucinusok rövid története*, Bp. 1927. SZÁNTÓ Konrád (szerk.) *A katolikus egyház története*. Bp. 1985. II. köt. 117.
2. SZABÓ József, *Szerzetesrendek, kegyestanítórendi iskola Tokajban*, In: *Tokaj és Hegyalja I.* Szerk. Bencsik János, Miskolc 1989. 152.
3. SZABÓ, i. m. 152–153.
4. Gazdasági vonatkozású iratok a Tokaji Múzeum kéziratgyűjteményében. Az anyag publikálás előtt áll.

Dobó Judit

„SURVEILLER, PROTÉGER ET GARDER”

A francia köteles példány szolgáltatás és a nemzeti bibliográfiai számbavétel

Ma, amikor a magyar könyvtárügy területén az egyik legfontosabb problémát a köteles példány szolgáltatást szabályozó törvény megalkotása okozza, érdemes áttekinteni, hogyan alakult azon ország gyakorlata, ahol a világon elsőként hoztak rendeletet a nyomtatott könyvek kötelező beszolgáltatásáról. Milyen szabályozó rendeletek születtek, miként változott a beszolgáltatandó dokumentumok köre, miképpen valósult meg számbavételük, és milyen aktuális problémák élnek jelenleg a köteles példány szolgáltatással kapcsolatban Franciaországban? Azaz: mit jelent a címben szereplő, Olivier de Solan által megfogalmazott felügyelni, védeni és őrizni filozófiája?

A köteles példány szolgáltatás

Az első rendelet, amit ugyan a XVI. század folyamán még nemigen alkalmaztak, 1537-ben, I. Ferenc uralkodása idején, Montpellier utasítására született. A nyomdászati tevékenység politikai szempontból történő ellenőrzése mellett a cél az volt, hogy a királyság területén újonnan megjelenő valamennyi mű bekerüljön a király blois-i könyvtárába, s ott a tudósok rendelkezésére álljon. Minden nyomtatott műből egy példány beszolgáltatását rendelték el, még a terjesztés megkezdése előtt. A megőrzés a külföldön megjelenő művekre is vonatkozott, ha azok méltóak voltak arra, hogy elhelyezzék őket a Bibliothèque du roi-ban, és terjesszék azokat a királyság területén.

A XVII. század folyamán több ízben felújították a rendelkezést. Egy 1617-ben kiadott rendelet privilégiumot ad azon nyomdáknak és könyvkereskedőknek, akik két példányt átadnak az általuk nyomtatott, ill. terjesztett művekből a Bibliothèque du roi-nak. 1627-ben a könyvekben

megjelenő metszetekre, 1672-ben pedig az önállóan megjelenő metszetekre is kiterjesztették a beszolgáltatási kötelezettséget.

1704-ben az átadandó példányok számát módosították. Kettőt a Bibliothèque du roi-nak, egyet a Louvre-ba, a Cabinet du roi-nak, egyet az igazságügyminiszternek, egyet a cenzornak, hármat pedig a Communauté de la librairie et imprimerie de Paris-nak kellett átadni. Emellett a rendelet mellett az 1723-ban megjelent utasítás is mutatja a köteles példány szolgáltatás szabályozása területén megnövekvő politikai befolyást. Ez ugyanis a könyvek, metszetek és új dokumentumtípusként a hírlapok megjelenés előtti átadását írja elő.

A beszolgáltatandó dokumentumok körének bővülésére utal a Bibliothèque du roi őrének, Jérôme-Frédéric Bignon-nak 1773-ban kelt levele, mellyel azokhoz a nyomdákhoz, ill. könyvkereskedésekhez fordul, amelyek nem tettek eleget beszolgáltatási kötelezettségeiknek. A levélben a könyvek, metszetek, hírlapok mellett a kották és térképek átadását is kéri.

1790-ben a forradalom megszünteti a köteles példányt. Az 1793-as törvény *fakultatív*vá teszi, és a szerzői jog védelmével kapcsolja össze azt. Csak azoknak a szerzőknek a jogát védi, akik műveikből két példányt átadnak a Bibliothèque nationale-nak.

A kötelező beszolgáltatás 1810-ben lépett újra életbe. Az ebben az évben kelt rendelet szerint a kiadványokból öt példányt kell átadni a főkapitányságnak, amelyből egy a Bibliothèque impériale-ba kerül. 1817-ben a litográfiákra, 1851-ben pedig a fényképekre is kiterjesztették a rendeletet. Az 1810-es rendeletet egy 1828-ban megjelenő módosítás enyhíti, amely már a nyomtatványoknak csak két példányban történő beszolgáltatását írja elő. Az 1881-es, sajtószabadságra vonatkozó törvény pontosan megfogalmazza, mely dokumentumokra vonatkozik a beszolgáltatási kötelezettség: a nyomtatványok és a másolatok minden típusára, ha azt nyilvános terjesztésre szánták.

Az 1925-ben megjelenő törvény kettős beszolgáltatást léptetett életbe. Egyrészt a nyomda, másrészt a kiadó részéről. Ez a törvény döntő fordulatot jelentett, hiszen a kettős beszolgáltatás fokozottabb ellenőrzést tesz lehetővé a két helyről átadott példányok összehasonlításával, amiben a törvényalkotók a teljességhez való közeledés lehetőségét látták. A kiadó példánya a Bibliothèque nationale-ba, a nyomda példánya pedig a helyi igazgatási szervekhez került. A törvény függetlenné teszi a köteles példánytól a szerzői jogok védelmét, véget vetve ezáltal azok 1793 óta tartó összekapcsolásának. A Berni Konvencióhoz való csatlakozás ezt

szükségessé is teszi, hiszen ez a nemzetközi egyezmény a Berni Unió országaiban biztosítja a szerzői jogokat.

Az utóbbi ötven évben a köteles példány szolgáltatást az 1943. június 21-én kelt törvény határozta meg. Ez minden típusú nyomtatványra, a zeneművekre, a fényképekre, a mozgóképekre és a hangfelvételekre is kiterjedt. A fenti dokumentumokból negyvennyolc órával a megjelenés, terjesztés előtt kellett egy példányt a belügyminisztériumnak, négyet pedig a Bibliothèque nationale-nak átadni. A két fogadó intézmény közös hivatalt állított fel a köteles példány szolgáltatás ügyeinek kezelésére. A törvény továbbra is fenntartotta a kiadók és a nyomdák kettős beszolgáltatását. A kiadók példányaiból egy megőrzés céljából került a Bibliothèque nationale-ba, egy a kölcsönzést szolgálta, két példány pedig a Bibliothèque national speciális gyűjteményei, egyes szakkönyvtárak és a nemzetközi kiadványcserével foglalkozó hivatal között került szétosztásra. A nyomdáknak két példányt kellett átadni meghatározott városi könyvtáraknak (19 könyvtárat jelöltek ki köteles példányok fogadására). A párizsi és a hozzá tartozó külvárosokban lévő nyomdáknak a Bibliothèque nationale számára kell átnyújtani a két példányt. Vidéken az egyik példány a kijelölt városi könyvtárban marad, míg a másikat a Bibliothèque nationale-nak kell átadni. Az így bekerülő példányokat a könyvtár a dokumentumok tárgya alapján a szakkönyvtárak között osztja szét.

A dokumentumok számának és fajtájának növekedése miatt 1943 után számos módosító, pontosító rendeletet hoztak. 1975-ben az audiovizuális művekkel és a multimédiákkal, 1977-ben a filmekkel, 1985-ben pedig a videofelvételekkel kapcsolatban jelentek meg rendelkezések. Ezekből két példányt kell beszolgáltatni. Egyet a kiadó, egyet a gyártó részéről.

A dokumentumok mennyiségi növekedése és az elektronikus dokumentumtípusok számának gyarapodása nagyon sok megoldásra váró problémát vetett fel a köteles példány szolgáltatás területén.

Egyes álláspontok szerint a szolgáltatás területén érvényesülő teljesség elvének súlyos következményei lehetnek, hiszen a könyvtárak, leginkább a Bibliothèque nationale az értéktelen dokumentumok számának növekedése miatt az arra érdemes műveket is nehezen tudja feldolgozni és tárolni. A teljesség helyébe a válogatás objekív szempontjait azonban lehetetlen felállítani, hiszen bármilyen kritériumait is választanánk a szelekciónak, azzal a jövő kutatóit fontos információktól fosztanánk meg. A helyhiány arra kényszerítette a Bibliothèque nationale-t, hogy bizonyos dokumentumtípusokat más intézményeknek adjon át, megtartva a felügyelet jogát. Némely vélemények szerint az elhelyezendő dokumentumok számának növelése a szolgáltatás eredeti céljától való

elfordulást jelent. Így ugyanis túl azon, hogy egy nemzeti gyűjtemény épüljön, a köteles példányok beszolgáltatásával olyan intézmények és könyvtárak ellátása valósul meg részben, amelyeknek saját, önálló beszerzési forrással kellene rendelkezniük. A beszolgáltatandó példányok számának csökkenése esetén azon könyvtárak számára, amelyek korábban részesültek a köteles példányokból, biztosítani kellene az anyagi forrásokat a dokumentumok más módon történő beszerzéséhez.

A felmerülő problémák a nyolcvanas évek közepétől láthatóvá tették, hogy új jogi szabályozásra van szükség. A Bibliothèque nationale de France terve alkalmat adott a reform elindítására. André Bourdalé-Dufau irányítása alatt egy munkacsoportot hoztak létre, mely tevékenységének eredményeként 1992. június 20-án megszületett a köteles példány szolgáltatást szabályozó új törvény 1994. január 1-jei hatálybalépéssel.

A törvény három pontban foglalja össze a köteles példány szolgáltatás kulturális és nemzeti célját. Első helyen a dokumentumok gyűjtése és megőrzése áll. Ezt követi a nemzeti bibliográfia előállítás és terjesztése, majd a kiadványok, dokumentumok szolgáltatása.

A törvény újabb dokumentumtípusokra terjeszti ki a beszolgáltatási kötelezettséget. Egyrészt a rádió és a televízió által terjesztett programokra, másrészt olyan elektronikus dokumentumokra, mint a szoftverek, adatbázisok és a szakértői rendszerek. Mindez csak a nyilvánosan terjesztett dokumentumokra vonatkozik, tehát kizárja a vállalati és közigazgatási belső dokumentumokat. Ugyancsak kizárja a hálózaton terjesztett anyagokat, a hálózati dokumentumokat. A szoftvereket és a szakértői rendszereket szelektíven gyűjti, egy külön erre a célra felállított bizottság ajánlásai alapján.

Milyen intézkedéseket hoz a törvény a különböző dokumentumtípusok elhelyezésével kapcsolatban? Az elektronikus dokumentumok kivételével minden dokumentumot a terjesztéssel egy időben kell elhelyezni, függetlenül az előállítás, a kiadás, a terjesztés módjától. Ezentúl a videofelvételekből és a multimédiákból két példányt kell átadni. Az új szabályozás kiterjeszti a gyűjtést az importált filmekre is.

Néhány dokumentumtípus elhelyezésére új intézményeket jelöltek ki. Így az Institut national de l'audiovisuel kapja a rádió és a televízió által terjesztett dokumentumokat, míg a film- és videofelvételek a Centre national de la cinématographie-ba kerülnek. A fogadó intézmények képviselőiből egy tudományos bizottságot hoztak létre, melynek feladata a szolgáltatás felügyelete és egységességének megtartása.

Bár egészen friss, az új dokumentumtípusok megjelenését követő törvény szabályozza a köteles példány szolgáltatást Franciaországban,

mégis vannak problémák. Ezek megoldása nem minden esetben a köteles példány törvény feladata, hiszen bizonyos tekintetben túlmutatnak annak problémáin. Ilyen aktuális kérdés, amely ma a Bibliothèque nationale de France köteles példányokkal foglalkozó szekciójában él, az elektronikus dokumentumok problémája. A francia törvény az ilyen típusú dokumentumok beszolgáltatásának elrendelésével úttörő lépéseket tett, de ugyanakkor sok terminológiai, jogi és technikai problémát is felvetett. Egyrészt bármennyire is meghatározza a törvény, mégis gond, hogy milyen típusú elektronikus dokumentumokat kell megőrizni, másrészt gondot jelent, hogy hogyan kell azokat archiválni.

A törvény az adatbázisokra, szoftverekre és szakértői rendszerekre is kiterjed, ha azok valamilyen „konkrét” hordozóanyagon jelennek meg és nyilvánosan terjesztik őket. A problémát e tekintetben a hálózaton terjesztett dokumentumok kizárása jelenti. Ezek a dokumentumok ugyanis nem felelnek meg a köteles példány fogalmának, melyet a terjesztés fizikai módjával is összekapcsoltak. Ahogyan Claire Vayssade, a Bibliothèque nationale de France munkatársa mondja az Internet és az információs autósztádák világában ez nagyon meglepő.

Az ellenőrzést tekintve pedig megvolnának azok a pontok, ahol a számbavételt meg lehetne tenni. Megtörtérthet ez a gyártóknál, ahol „táplálják” az adatbankokat és a szolgáltatóknál. Minden telekommunikációs szolgáltatónak be kell jelentenie, hogy mely szállító cég milyen típusú adatait továbbítja. Bár nem ezek a szolgáltató központok a dokumentumok tulajdonosai, bejelentéseik segítenek a gyártókhöz való eljutásban. A beszolgáltatandó dokumentumok itt érhetőek el. Az ellenőrzés bizonyos tekintetben még könnyebbnek is tűnhet a hálózati adatoknál, mint a „kiadott” dokumentumoknál, mert esetükben „csupán” a képernyőn megjelenő információkat kellene összehasonlítani a bejelentett, beszolgáltató dokumentumokkal.

Problémát jelentene viszont az ilyen típusú dokumentumokról készített digitális másolatok gyűjtése esetén azok beszolgáltatása. A köteles példány egyik célja a beszolgáltató dokumentumoknak a használók rendelkezésére bocsátása, amit a hálózaton terjesztett adatok esetén addig nem tehet meg a nemzeti gyűjtemény, amíg azt a gyártó vagy forgalmazó értékesíti. Itt kapcsolódik a probléma a könyvtárak által birtokolt művek reprodukciójának kérdéséhez, az ebből adódó jogi következményekhez.

A szoftverek megőrzésével kapcsolatban szintén vannak problémák, a törvénnyel ellentétes vélemények. Már az itt érvényesülő szelektivitás is utal arra, hogy kérdéses a beszolgáltatási kötelezettség alá tartozásuk.

Így nem véletlen, hogy egyes álláspontok megkérdőjelezzik a gyűjtés jogosságát. Ez a probléma azonban szintén túlmutat a köteles példány kérdésén, hiszen egészen a szerzői jog által védett szellemi termékek fogalmáig vezet el. A szoftverek ugyanis szerepelnek a szellemi termékek azon listáján, amely az 1985-ös szerzői jogi törvényhez kapcsolódik. Azon vélemények azonban, amelyek nem tartják jogosnak a szoftverek beszolgáltatását, ezeknek a szerzői jog által védett szellemi termékekhez való sorolását is hibának tartják. A szoftvereket sokkal inkább technikai, mint szellemi termékeknek tekintik, amelyek mintapéldányainak gyűjtése, megőrzése egy technikai múzeum és nem a nemzeti könyvtár feladata.

Gondot okozhat az is, hogy a digitális termékek jelentős részében az adatok és a programok keverednek. Például a bibliográfiai adatbázisokat lekérdezést segítő programok kísérik, míg a Word helyesírást ellenőrző részében adatokat tartalmaz. Az adatok, ill. a programok túlsúlya szerint lehet az ilyen dokumentumokat felosztani.

Valamilyen módon a szoftverek problémájához tartozik az elektronikus dokumentumok archiválásának kérdése. A gyűjtő, megőrző feladata, hogy az információk folyamatos elérhetőségét biztosítsa. Akkor, amikor a hordozók gyorsan avulnak, pusztulnak, gondoskodni kell az adatok újabb, tartósabb hordozóra való „átírásáról”. Az adatok ilyen módon való átírása azonban, követve a technikai fejlődést, állandóan ismétlődő művelet kell hogy legyen.

Az adatok átadása mellett azok olvasását, elérését lehetővé tevő szoftvereket, hardvereket is biztosítani kell. Ezeknek szintén meg kell felelni az újabb és újabb hordozók igényeinek.

Az elektronikus dokumentumok ilyen módon való megőrzése nagyon költséges, munkaigényes. A Bibliothèque nationale de France egy másik stratégiáit is tanulmányoz. Ez az adathordozó működéséhez, használatához szükséges valamennyi programot, felhasználói rendszert hozzákapcsolná. Ez a megoldás egyszerűbbnek, könnyebbnek tűnik, viszont nagy tárolási területeket emésztene fel, és a felhasználói rendszerek tulajdonosainak ellenkezését is kiválthatja, másolással vádolva a könyvtárat.

Megoldást a kompatibilitás fejlődésétől, minden konstruktőr által elfogadott nemzetközi normák, szabványok rögzítésétől lehetne remélni, ami azonban ellentmond a gyártók, előállítók érdekeinek. Gazdasági szempontból számukra az az előnyös, ha több, különböző típusú terméket dobnak a piacra, melyek megfelelnek a különböző felhasználói igények-

nek, követelményeknek, és végül is vezető pozícióba juttatja őket a piacon.

A nemzeti bibliográfiai számbavétel

A gyűjtés mellett hogyan valósult, ill. valósul meg a dokumentumok számbavétele, a nemzeti bibliográfia összeállítása? Hogyan jutott el a feltárás a mai formáig?

Először egy 1811-es császári rendeletre született meg a *Bibliographie de l'Empire française*, mely a könyveket, metszeteket és a kottákat tárta fel. 1857-től jelent meg a *Bibliographie de la France* a szerzők, szerző nélküli művek esetén pedig a címek betűrendjében tartalmazva az anyagát. Ezt a bibliográfiát a belügyminisztérium által szolgáltatott információk alapján állították össze, és a *Cercle de la Librairie* adta ki. 1921-től a *Bibliothèque nationale* saját helyrajzi jelzeteivel is ellátta a bibliográfia tételeit, 1936-tól pedig az ő hatáskörébe került annak szerkesztése is. 1938-tól megváltoztatták a betűrendes elrendezést. Egy tíz osztályt alkalmazó osztályozási rendszer alapján tematikusan rendezték az anyagot, amely rendezést 1963-ban az ETO szerinti rendezés váltotta fel. 1973-ban vezették be a tételek ISBD szabályok szerinti szerkesztését. 1975-től számítógéppel történik a bibliográfia előállítás.

1990-től a *Bibliographie de la France* új címmel jelenik meg. A *Bibliographie nationale française* kiadója már nem *Cercle de la Librairie*, hanem a *Société Méreau*. A bibliográfia szerkesztése két adatbázisban történik. A nyomtatott dokumentumokat a BN OPALÉ, az összes többit pedig a BN OPALINE tárja fel. Az adatbázisok építése óta öt szériában jelenik meg a *Bibliographie nationale française*. Évente huszonhat füzet tárja fel a könyveket, tizenkettő az időszaki kiadványokat, hat füzet a hivatalos, adminisztratív jellegű kiadványokat és azoknak az európai és nemzetközi szervezeteknek a kiadványait, amelyeknek a központja Franciaországban van. Évente három füzet jelenik meg a nyomtatott partitúrákról és egy a térképekről.

A bibliográfia szériái az AFNOR (*Association française de normalisation*) szabályai szerint készített teljes bibliográfiai tételeket tartalmaznak. A dokumentumok indexelése a RAMEAU (*Répertoire d'autorité matière encyclopédique et alphabétique unifié*) alapján történik. A tételek rendezése az ETO rendjét követi. Minden füzetben szerző-, cím- és tárgymu-

tató teszi lehetővé a gyors visszakeresést. Negyedévenként jelenik meg kumulatív index a könyvekről mikrofilmen, a többi szériáról pedig évente nyomtatott formában.

A Bibliothèque nationale és a Bibliothèque de France fúziójának eredményeképpen 1994-ben létrejövő Bibliothèque nationale de France új struktúrát alakított ki a gyűjtés, megőrzés területén, és új eszközeit hozta létre a számbavételnek.

Megszervezték az Agence bibliographique nationale-t a köteles példányok egyes típusainak (könyvek, időszaki kiadványok, hivatalos kiadványok, kereskedelmi katalógusok) gyűjtésére és leírására. Az ügynökség feladata emellett a könyvtár speciális gyűjteményei köteles példány kezelésének összehangolása.

Az ügynökség keretében két hivatal foglalkozik ezentúl a dokumentumok kezelésével. Az egyik hivatal (Service du Dépôt légal) fő feladatai a következők:

- a kiadói tevékenység figyelése az új címek azonosításával, a szolgáltatóknak nyújtott információk, a kiadókkal és nyomdákkal való kapcsolattartás,
- a hiányok pótlása, reklamáció,
- a dokumentumok tulajdonképpeni gyűjtése, azaz a példányok fogadása, válogatása, ellenőrzése, az időszaki kiadványok érkeztetése,
- a beszolgáltatásról tett jelentéseknek, a beszolgáltatás bizonyítékainak őrzése, kezelése,
- a beszolgáltatók adatainak kezelése az OPALE adatbázisban (15.000 tétel),
- az átvett dokumentumokról előzetes bibliográfiai leírás készítése az OPALE adatbázis számára.

A teljes bibliográfiai leírást már a másik hivatal, a Service de la Bibliographie nationale française készíti el. A hivatal feladata többek között:

- a dokumentumok tárgyszavazása,
- egységes tárgyszavak megalkotása,
- egységes besorolási adatok szerkesztése,
- a bibliográfiai tételek ellenőrzése,
- a bibliográfiai tevékenység egységességét szolgáló szabványosítási munkákban való részvétel.

A Bibliothèque nationale de France új helyén, Tolbiac-ban a hivatalt átszervezik majd. A feldolgozandó dokumentumok tárgyköre alapján fogják kialakítani egységeit. A művek indexelése pedig az állomány új elhelyezését követve a Dewey féle rendszeren fog alapulni. Ezzel egyéb-

ként számos olyan könyvtár kívánságának tesz majd eleget a nemzeti bibliográfia, amely ennek tételeit használja fel saját katalógusa építéséhez.

Milyen új eszközei jelentek meg a bibliográfiai információk terjesztésének?

1989-ben jelent meg a nemzeti bibliográfia CD-ROM-on. Az 1970 óta megjelenő könyvek és hivatalos kiadványok adatait tartalmazza. A keresést 24 szempont és azok kombinációi szerint teszi lehetővé. A tételek UNIMARC formátumra konvertálhatók, helyi katalógusokba importálhatók. A közeljövőben a következő dokumentumtípusokról készített leírásokkal fog gazdagodni a CD-ROM. A BN OPALE adatbázisban katalogizált, 1960 óta megjelenő időszaki kiadványok tételeivel, valamint az elektronikus dokumentumok címeivel. A CD-ROM megjelenési gyakorisága is növekedni fog. Az eddigi évi négy kiadás helyett évente hatszor fog megjelenni. Két kiadás között pedig az új címekről adnak majd ki egy kiegészítést.

A bibliográfiai tételek elkészítéséhez szükséges egységes besorolási adatok tételei szintén megjelennek CD-ROM-on. Minden féléves kiadása kumulatív. Kb. 550.000 authority rekordot tartalmaz a CD-ROM INTERMARC formában. A tételek a BN OPALE adatbázis elfogadott besorolási adatait tartalmazzák, kiegészítve a nem egységesített adatokkal, egyéb megjegyzésekkel és alkalmazási szabályokkal. A CD-ROM 290.000 személynevet, 100.000 testületi nevet, 2.500 egységesített címet és 157.500 tárgyszót tartalmaz.

FORRÁSOK

Blasselle, Bruno

La Bibliothèque nationale / Bruno Blasselle. – 2e éd. – Paris : Presse Universitaires de France, 1993. – p. 77–84. – (Que sais-je?; 2496.)

Boudet, Isabelle

Agence bibliographique nationale française : tradition et innovation / Isabelle Boudet.

In: International cataloguing and bibliographic control. – Vol. 25, no. 2 (April/June 1996), p. 34–37.

Solan, Olivier de

Les documents informatiques et l'avenir du dépôt légal / Olivier de Solan

In: Bulletin des bibliothèques de France ISSN 0006–2006. – T. 40, no. 4 (1995), p. 28–32.

Vayssade, Claire

Le dépôt légal des documents informatiques / Claire Vayssade

In: Bulletin des bibliothèques de France ISSN 0006–2006. – T. 40, no. 3 (1995), p. 34–38.

Enikő Juha

**THE OLDEST INCUNABLE OF THE UNIVERSITY
LIBRARY OF LAJOS KOSSUTH UNIVERSITY
RELATING TO HUNGARY**

One of the oldest documents of the collection of early printed books in the University Library is *Chronica Hungarorum* by Janos Thuroczy, which can be deservedly ranked amongst the gems of the collection.

The manuscript of Thuroczy's chronicle did not survive, but shortly after its composition, the work was published in three editions, and the illuminated incunable illustrated with woodcuts became most significant in respect of historical bibliography.

According to the epilogue of the book, the first edition of *Chronica Hungarorum* was the chronicle of the greatest Hungarian king and its printing was finished in Brno, Moravia on 20 March 1488.

In less than two months, in June 1488 the book was published again in two versions in Augsburg. In the first version, which was made for the countries of King Matthias, he was titled as 'Duke of Austria', the other edition, which was published for the German readers, was printed without the events of the Hungarian conquest in Austria not to hurt the readers' feelings.

Thuroczy's chronicle was of great importance to the Hungarian humanist historiography. Actually Bonfini, the representative of the Hungarian humanist historiography, simply rewrote the work of Thuroczy and for later historiographers he served as a model with his patriotism and anecdotes.

The chronicle was very popular and in addition it formed the common knowledge in Hungary.

Béla Surányi

THOUSAND YEARS OF PANNONHALMA

Benedictine monks made things smooth for the Hungarians on their way to Europe. Prince Géza founded a monastery on Saint Martin Mountain. The Benedictine community of this monastery has become the symbol of Hungarian *statehood, religious life and culture*. The Benedictine monks established Hungarian *education*. Their activity progressed material and intellectual goods. The Monastery worthily celebrated the millennium of its foundation. The complex group of buildings is a fresh dash of colour of Pannonia and part of *world heritage*.

István János

THE SURVIVING BOOKS OF THE CAPUCHINE ORDER IN TOKAJ

The Capuchine Order settled down in Tokaj in 1712. They performed significant ministerial duties there. The present paper intends to survey the surviving books of the Order. Today we know seven surviving volumes from the library. All the seven volumes are the products of religious literature and they represent high standards of the Baroque book printing art.

Judit Dobó

„SURVEILLER, PROTÉGER ET GARDER”

L'institution du Dépôt légal en France est la plus ancienne au monde. Il était introduit en 1537, sous François Ier. De l'origine à la nouvelle loi du 20 juin 1992, entrée en vigueur le 1er janvier 1994, beaucoup de lois et de règles ont modifié le nombre et les types des documents à déposer. L'apparition de nouveaux types de documents s'accompagne d'une activité législative. La loi du 20 juin 1992, complétée par le décret d'application du 31 décembre 1993, a fait entrer dans le camp du dépôt légal, entre autres, les documents informatiques. Malgré la nouvelle loi il y a des problèmes au champ du Dépôt légal. Les documents informatiques, la collecte, la conservation et la mise à la disposition du public de ces documents donnent des difficultés.

KRITIKA ÉS SZEMLE

D. Tóth Judit

DUDITH ANDRÁS KÖNYVTÁRA. RÉSZLEGES REKONSTRUKCIÓ, összeállította és az előszót írta Jankovics József, Monok István, Szeged, Scriptum Kft. 1993, 207 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12/3).

A magyar irodalomtörténet-írás már a múlt században sürgető feladatként jelölte meg a – Kerecsényi Dezső szavaival élve: „irodalomtörténeti adattá vékonyult” – XVI. századi nagy magyar gondolkodó, Dudith András életének és munkásságának monografikus feldolgozását. Bár magyar nyelvű összegezés még nem született, a korszakkal foglalkozó kutatók tudatában nagyon is jelen van a nemzetközi hírű humanista, amit a mintegy két évtizede megindult kutatások is mutatnak. Ezen munkálatok egyik fő vonalát adja levelezésének 8 kötetre tervezett, kommentáros kiadása. A lengyel kutatókkal közösen végzett munka eredményeként az első kettő már napvilágot látott (Epistulae. Ed. Lecho Szczycki et Tiburtio Szepessy. Bp., 1992, 1995.).

Ebbe a kutatási irányba illeszkedik a *Dudith András könyvtára* című kiadvány, mely két szempontból is fontos feladatot teljesít: egyfelől az „Adattár” részeként, beleilleszkedik abba a széleskörű kutató munkába, amelynek célkitűzéseit a sorozatszerkesztő Keserű Bálint a már korábban megjelent 13. kötet előszavában újra megfogalmazta; másfelől mint fontos, hiánypótló segédlet hozzájárul Dudith gondolkodásának, sok irányban nyitott szellemének megismeréséhez.

A katalógus elkészítésének ötlete – ahogy az előszóból megtudjuk – Borsa Gedeontól származik, s a kiadvány készítői lelkesen fogtak hozzá megvalósításához, mert a gyűjteménynek még részleges rekonstrukciója is lehetővé teszi, hogy bepillantsunk egy jellegzetesen humanista könyvtár állományába. Azonban ez sem jöhetett volna létre Otto Walde katalógusa (Storhetstiden litterara Krigsbyten. Uppsala, 1916.) és Pierre Costil monográfiája (André Dudith humaniste hongrois 1533–1589. Sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs. Paris, 1935.) nélkül.

Az előszó s a leírások végén található jegyzetek angol nyelvűek, ami a nemzetközi érdeklődés miatt indokolt. (Az előszó magyar nyelvű változata: Jankovics József – Monok István: *Dudith András könyvtára*. In: Magyar Könyvszemle, 1994, 16–27.) Az összeállítók nem vállalkoztak arra, hogy az előszóban áttekintsék a „magyar Erasmus” életét és munkásságát, viszont vázolják azokat a nehézségeket, amelyekkel a kiadvány készítése során szembe találták magukat (mert ha csak azt tekintjük, hogy Dudith András tehetséges, nagyra hivatott ifjúként bejárta Európát, majd aktív politikusként és egyházszerzőként – még száműzetése idején is – levelezésben állt a kortárs teológusok, tudósok, államférfiak sokaságával, rögtön látjuk, hogy a kutatásoknak nagyon sok irányba kell szétágazniuk), bemutatják az olvasó és könyvgyűjtő Dudithot, és felvilágosítják azt az utat, melyet a gyűjtemény részei megtettek a tulajdonos halála után.

A leírások legtöbbje Walde munkáján alapul; egy részüknek ellenőrzése módjában állt az összeállítók az eredeti kézbevitelével, más részüket azonban nem sikerült megvizsgálniuk. Néhány kötet el is veszett, vagy elpusztult a II. világháború során, ezek már csak Walde kutatásai nyomán ismeretesek. Ugyanakkor több ezer kötet vár még arra, hogy eldöntsék róluk, részét alkották-e Dudith könyvtárának.

A nehézségek ellenére is sikerült összeállítani egy 340 tételből álló katalógust, amely önálló köteteket és colligatumokat egyaránt tartalmaz, így valójában sokkal több műről kapunk leírást. A kutatók egybehangzó véleménye, hogy ez a lista az eredeti könyvtárnak alig 10%-ról ad képet: az eddig hozzáférhetővé vált könyvekből levonható következtetések alapján gyűjteménye kb. 5–6 ezer műből állhatott.

A jegyzékből kitűnik, hogy a művek szinte kivétel nélkül tudományos munkák, nagyobb részük teológiai és filozófiai tárgyú, de történettudományiak is szép számmal fordulnak elő. Dudith – lévén történetíró is – irodalmi munkásságát szintén egy történeti mű, Thuküdidész munkájának kommentálásával kezdte. Helyet kaptak a gyűjteményben jog-, nyelv-, természet- és orvostudományi témájúak is, a szerzők skálája pedig az ókori auktoroktól a kortársakig terjed.

Dudith könyvtára tudósi pályájának hű tükre. Ahogy a bevezető tanulmány is utal rá: tudatosan gyűjtött, jól szervezett, terjedelmes könyvtára volt, amelyet a maga idejében fontos gyűjteménynek tartottak. Maga Dudith is tudatában volt ennek, és fontolgatta, hogy azt teljes egészében a wittenbergi egyetemre hagyja; terve megvalósítását halála akadályozta meg. Könyvtárát a nagybátyjától örökölt kötetek alapozták meg, de ő maga is vásárolt és kapott könyveket már egyetemi éveitől.

Fiatal korában sokfelé utazott, később pedig sok emberrel tartott kapcsolatot, s a híres tudósnak szívesen küldték el szerzők műveiket, hogy kikérjék véleményét. Feltételezhetjük, hogy a jegyzékből hiányzó kortárs szerzők – sok esetben egykori diáktársak, tanárok – munkái részét alkothatták gyűjteményének.

Dudith könyvtára nemcsak nyomtatott műveket, hanem kéziratokat is tartalmazott, amelyeket maga készített. Közismert róla, hogy Cicero munkáit három példányban is lemásolta. Személye mintegy egyesítette magában az olvasó-, könyvgyűjtő entellektüelek nyugat- és kelet-európai típusát: az önállóan válogató, beszerző és a könyvárusok, illetve más közvetítők segítségével gyarapító személyét.

A katalógus Dudith rekonstruált könyvtárának adatait a szerzők vagy a szerzőként feltételezett személyek nevének betűrendjében, egy-egy tételszám alatt hozza, a colligatumok második és további darabjainak szerzőire pedig tételszám nélkül utal. Ugyancsak utalóként találjuk a szerzők nevének latinus változatát. Az egyes tételeknek következetes, filológus pontossággal készült leírása tartalmazza a címet, a kiadás helyét, idejét, a nyomdász nevét, a könyv ív nagyságát, a legfontosabb nemzetközi könyvkatalógusok vonatkozó tételszámát, a possessorokat, az ún. Dudith-számot és a lelőhelyet. Az alapos, gondos munkával készült leírásokban még sajtóhiba is alig akad (pl. a 44. oldalon: Brache tycho).

Növeli a leírások értékét, hogy azok végén rövidebb-hosszabb megjegyzéseket találunk, sok esetben Dudith András sajátkezű bejegyzéseire vonatkozóan. Azonban a jelen könyvlista csak a magyar vonatkozású és eszmetörténeti szempontból fontos széljegyzeteit tartalmazza. A tulajdonos tudatos olvasó volt: aláhúzott, kiemelt, marginális jegyzeteket, annotációkat, korrekciókat készített. Bejegyzéseket tett az eredetre vonatkozóan, gyakran írt az első lapokra latin vagy görög nyelvű mottókat, illetve ellátta könyveit az ún. Dudith-számmal, melyet a beszerzés forrása és a formátum alapján adott. Ezek a sajátosan rá jellemző jegyek lehetővé teszik a kutatók számára, hogy az elkövetkezendő években újabb – egykor az ő gyűjteményébe tartozó – könyveket hozzanak napvilágra a különböző könyvtárak mélyéről.

A könyvlistát – a sorozat szempontjaival összhangban – kiegészíti a nyomdászok és nyomdahelyek, a leírásokban előforduló személy- és helynevek, a possessorok és a Dudith-számok mutatója. Függelékben közlik Sbardellati Dudith János Ágoston Padovában lefoglalt könyveinek és a Dietrichstein-könyvtár magyar vonatkozású anyagának jegyzékét, ez utóbbit a Dudith-könyvek kivételével. A kiadványt ajánló biblio-

gráfia zárja, amely az egy személyben diplomata, költő, szónok, tudós, teológus, matematikus, asztronómus, medikus, filológus, történetíró és műfordító Dudith András életének és munkásságának tanulmányozásához nyújt segítséget.

A *Dudith András könyvtára* című segédlet csak a tudomány iránti alázatból készülhetett el, annak tudatában, hogy óriási munkával olyan kiadvány jön létre, amelyet csak kevesen fognak az elejétől a végéig átlapozni, de sokan lesznek, akik egy-egy adatáért kézbe veszik. Ennek az alapos, pontosságra törekvő munkának száraz, filológiai adataiból a recenzió írója ezt a szolgálni akarást érezte kisugározni.

Bitskey István

**KOÓS JUDITH: RÁDAY GEDEON KÖNYV- ÉS MŰ-
GYŰJTEMÉNYE A XVIII. SZÁZADBAN, Petőfi Múze-
um, Aszód, 1994, 184 p. (Múzeumi Füzetek, 43. sz.).**

A 18. századi Magyarország egyik legműveltebb, sokoldalúan képzett nemesi literátora, Ráday Gedeon (1713–1792) elsősorban költőként, irodalomszervezőként és mecénásként él a köztudatban, mindeddig viszont indokolatlanul kapott kevesebb figyelmet széleskörű műgyűjtő tevékenysége. Még a korszak legátfogóbb igényű monográfiája, Kosáry Domonkosé (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp. 1980.) is csupán könyvtáráról tesz említést néhány mondatban. Pedig bibliotékája, képtára és éremgyűjteménye már csak azért is fokozott figyelmet érdemel, mert a kor hazai művelődési viszonyairól számos értékes információval szolgál. Mindjárt azzal is többek között, hogy a három gyűjtési terület Ráday esetében eléggé szorosan összetartozott, ebben mintái többek között a német protestáns fejedelmi udvarok „Kunstsammlung”-jai voltak, ilyeneket pedig stúdiumai idején és helyszínein (Berlin, Frankfurt an Oder) bőven láthatott. Arra Koós Judith jelen tanulmánya is utal, hogy a különféle tárgyakra (könyvek, képek, metszetek, pénzérmék, raritások) irányuló gyűjtési tevékenységformák a kor értelmiségi köreiben gyakran kapcsolódtak össze, nemcsak főúri környezetben, hanem „tudósok, professzorok, orvosok körében is” (52.).

A művészettörténész szerző könyve – amely korábbi tanulmányainak szintézise és kiegészítése – elsősorban tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy a felvilágosodás korának jeles poétáját és irodalomszervezőjét komplex műgyűjtő szándék vezette, mivel rokokó ízléssel berendezett, freskókkal díszített péceli kastélya a korabeli magyar művelődés egyik központjává vált, s ehhez méltó külső környezetet kívánt biztosítani. Ez sikeresnek bizonyult, hiszen hazai és külföldi írók, tudósok, művészek egész sora fordult meg itt s nyilatkozott nagy elismeréssel a látottakról, valamint Ráday tanácsairól, támogatásáról, kritikai észrevételeiről, vagy éppen a tőle kölcsönzött könyvekről.

Koós Judith könyvének fejezetei Ráday Gedeon műgyűjtésének három nagy területét tekintik át: a könyvek, a képek és az érmék gyűjtésének történetét vázolják fel, így adnak összefüggő képet a művelt református nemes ízlésvilágról, érdeklődési köréről, az általa követett értékrendről.

A három terület közül mindeddig csupán a könyvgyűjtésről és a könyvállományról készültek érdemleges publikációk, ezek közül főként Segesváry Viktor katalógusa (Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 1955.) nyújtott alapot a mostani összefoglalás számára. A könyvtár létrejöttének bemutatásában joggal kap hangsúlyt a családi tradíció szerepe, hiszen már Gedeon apja, Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc kancellárja mintegy 300 kötetet hagyott fiára, s ez alkotta a gyűjtemény magvát. Ezzel az állománnyal indult a könyvtár, s 1792-ben, a nagy bibliofil mecénás halálának évében 4873 műnek összesen 10.302 kötete szerepelt a kimutatásban. A terjedelmes méretű beszerzést legnagyobbbrszét maga a tulajdonos végezte, ezt kiterjedt levelezése bizonyítja. A beszerzés szempontjairól és módszereiről adatgazdag áttekintést ad Koós Judith tanulmánya. A magyar nyelvű művek beszerzése főként Erdélyből történt Szathmári Paksi Mihály, Kovásznai Tóth Sándor, Bod Péter és Cornides Dániel segítségével, de Sárospatak környékéről és Pozsonyból (Bél Mátyás révén) is történtek jelentős könyvvásárlások.

A külföldi könyvbeszerzők között Nagy Sámuel, a magyar református egyház bécsi ágense tartotta szemmel az ottani könyvpiacot, de ezentúl szinte az egész protestáns Európából kerültek könyvek a péceli kastély polcaira; Utrechtből és Bázeltől csakúgy, mint az észak-német területek kiadóitól. De nemcsak a könyvügynökök és könyvkereskedők (mint pl. Pesten Weingand János Mihály, Bécsben Friedrich Bernhard), hanem a legkülönbébb barátok, látogatók, ismerősök, literátorok is hoztak magukkal könyveket, elősegítve a hiányok pótlását, az állomány gyarapodását.

A gyűjtemény tartalmi jellemzéséből kitűnik, hogy a kor tudományfelfogásának megfelelően az enciklopédizmus érvényesült a beszerzésben. A különféle korszakok (ókori klasszikusok, egyházatyák, a Petrarca és Machiavelli nevével fémjelzett reneszánsz kor írói, a reformáció nagyjai, valamint a kortárs 18. századi szerzők) egyaránt képviselve vannak az állományban, s ugyanez mondható el a tudományágakról is: a teológia, a nyelv- és irodalomtudományok, a földrajz, a csillagászat vagy az orvostudomány kiemelkedő alkotásai egyaránt szerepelnek a könyvlistákon. A könyvtár régi magyar irodalmi kötetait korábban már számbavette egy publikáció (Hamar István, *A Ráday könyvtár régi magyar irodalmi*

művei, Bp. 1913.), itt erre csak utalás történik. Az állomány egyik specialitása kétségkívül a mintegy ezer Biblia-kiadás, a legkülönbélebb nyelveken; e hatalmas gyűjteménycsoport a szerző szerint is külön stúdiumot érdemelne, s csak sajnálhatjuk, hogy itt erre nem kerülhetett sor. A gyűjtemény 46 ősnymtatványa és 270 antikva (1600 előtti) kötete közül itt csak a könyvművészeti szempontból legértékesebbeket sorolja fel a szerző, így az anyag teljességre törekvő áttekintése csakis a már korábban kiadott katalógusok segítségével válik lehetővé (vö. KOÓS Judith, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, II, Bp. 1982.). Jelen könyvének azonban éppen a könyvművészeti szempontú értékelés a célja, s ezt kapjuk meg tőle elsősorban. Annál is inkább, mivel gazdag – részben színes – képanyag illusztrálja az ízléses kiállítású kötetet, amelynek címlapján a Ráday Gedeont ábrázoló egyetlen hiteles metszet szerepel.

Míg a könyvanyag lényegében mindmáig együttmaradt és látogatható, addig a képtár és a numizmatikai gyűjtemény darabjai jórészt szétszóródtak, s csak a különböző korabeli leltárak és összeírások alapján lehetett rekonstruálni őket. A szerző által közreadott dokumentumok éppen ezért különösen értékesek, s többek között azt is autentikusan bizonyítják, hogy Ráday Gedeon a bibliofilia mellett a festészet és az éremtan terén is szakértő tudósnek számított. A magyar műgyűjtés történetének felmérhetetlen vesztesége, hogy a három kollekció nem maradt együtt és nem illusztrálhatja a péceli kastélyban a 18. századi magyar nemesi műveltség java teljesítményeinek színvonalát.

Az igen szép kiállítású, gazdagon illusztrált kötet nem mentes a sajtóhibáktól, bár szerencsére nem sok ilyen akad benne. A bárói címet 1782-ben nyilván nem I., hanem II. József adta a családnak (7.); Fernelius könyvének címében nem „deicina” és „rerun” áll, hanem „medicina” és „rerum” (116.); nem „imegines”, hanem „imagines” (117.), s nem Peruginó, hanem Perugino (121.); Szegedi Ferenc Lénártot pedig csak vélték „egyházi énekek szerzőjének”, mivel ő volt a *Canthus catholici* (Kassa, 1674) kiadó mecénása. A publikációs jegyzék adatai is lehetnének következetesebbek (150–151.).

Az apró nyomdahibáktól eltekintve összességében kitűnő képet adott Koós Judith könyve a 18. század legjelesebb magyar műgyűjtőjének sokirányú tevékenységéről, így már nincs akadálya annak, hogy a poéta, a versújító, az irodalomkritikus alakja mellé megfelelő súllyal odaillesszük a művészetek szakértő pártfogójának és jeles tudósának szellemi portréját is.

Imre László

**BÉNYEI MIKLÓS: EÖTVÖS JÓZSEF KÖNYVEI ÉS
ESZMÉI, Csokonai História Könyvek, Debrecen, 1996,
215 p.**

Bényei Miklós új könyvének, a Csokonai Kiadónál megjelent tanulmány- és esszégyűjteményének lapjait forgatva a szerző korábbi műveit ismerő olvasó jóleső érzéssel fedezi fel a megelőző témákat. Bizalommal vesszük kezünkbe a kötetet, mert Bényei Miklós szolid, ám magvas okfejtéseire joggal lehetünk kíváncsiak. Az „olvasó” Eötvöstől indul ki, s akármely szempontból értekezik róla, Eötvös műveltségének, olvasottságának számontartása igazítja el. Ezért is nem tévedhet el e kiterjedt életmű útvesztőiben.

Az egyes cikkek meglehetősen eltérő természetűek. Van köztük szövegközlés (kéziratok feljegyzések közzététele), a szépíró forrásaival foglalkozó (*A Dózsa-regény szereplői és helyszínei*), a jogi és államtudományi gondolkodó fejlődéstörténetét vizsgáló (*A filantrópiától a liberalizmusig*) írás. Ez utóbbi egyébként a megírása óta eltelt több mint két és fél évtized tanulságainak számbavételét is lehetővé teszi: szabadság és egyenlőség eszméjének összeférhetetlensége (mely *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* egyik alapvető tézise) sajnálatos igazolást nyert századunk végén, míg ezzel szemben a harmadik „uralkodó eszme”, a nemzetiség dolgában (így látszódnak a mából) nem bizonyult igaznak az a jóslat, mely szerint ennek jelentősége hamarosan csökkenni fog. Az igazán deprimáló aztán az lehet a mai (divatos kifejezéssel) „recipiáló perspektíva” birtokában, ha (Bényei Miklós nyomán) felidézzük, hogy népiskolai törvényében Eötvös „a népoktatást állami feladatnak minősítette, kimondta – megelőzve Angliát, Ausztriát, Franciaországot stb. – az általános tankötelezettség elvét, meghatározta az oktatás tartalmát.” (42.), s ha ehhez hozzávetjük a manapság Magyarországon vészesen újratermelődő analfabetizmust.

Felületes olvasó minden bizonnyal a leghagyományosabb pozitivisták kutatás körébe utalná Bényei Miklós bizonyos vizsgálódásait. Például a *Kitekintés a világra* című, Eötvös világirodalmi olvasmányait feltérképező írását. Pedig az irodalomtudomány egymást követő irányzatai más és

más jelentést tulajdonítanak az ily típusú kutatásoknak. S amit korábban adathalmazó filológiának néztek, annak ma már recepciótörténeti hozadéka látszik világosabban. E téren szerzőnk akár merészebb is lehetne például a Goethe-hatás értelmezésében. Ahogy annak a ténynek is, hogy Eötvös kevésbé kedvelte Dickenset, sokféle oka lenne feltárható, illetve sokféle következtetésre adhatna alkalmat. Dickens romantikája nyilvánvalóan a Jókaiéhoz áll közel, akinek regényeit Eötvös nem kedvelte túlságosan, bár személyes kapcsolatuk felhőtlen volt. Oka lehet Eötvös Dickens iránti idegenkedésének az is, hogy végig a francia nagyromantika, Hugo tanítványa marad.

Anélkül, hogy azt hinnők: egy ilyenmű tartós eredményekkel teljes kötet értelmezését feltétlenül a jelen recipiáló nézőszögének untalan emlegetésével kellene telehinteni, mégiscsak hallatlan izgalmasnak kell ítélnünk azt a kettősséget, amit az egyes, az 1970-es években született tanulmányok szellemi horizontjának, s a mai olvasói nézőpontnak a differenciája produkál. A francia felvilágosodás (*A korszellem hatása*), illetve a szocialisztikus eszmék („...*A társaságnak új organizációja*”) hatása valamikor Eötvös „haladó” voltát volt hivatott dokumentálni. Manapság, mikor a posztmodern korban (pontosabban: az elmúlt évtizedek történései folytán) ezeknek a gondolatoknak a presztizse minimálisra csökkent, Bényei Miklós eszmetörténeti fejtegetései éppen ezen Eötvös által is méltányolt eszmerendszerek túlzott alábecsülésétől óvnak.

A kötet írásainak mostani megjelentetése kétségtelenül indokolt és hasznos vállalkozás. A szerkesztés során azonban ki lehetett volna hagyni azokat a passzusokat, amelyek szinte szó szerint megegyeznek több tanulmányban. Tagadhatatlan, hogy ezek az első publikáció alkalmával okkal szerepeltek, a cikkgyűjteményt egyvégtében olvasó számára azonban felesleges ismétlődésnek hatnak. S ez bizonyos Eötvös citátumokra is áll. Annak idején indokoltan kaptak helyet több tanulmányban, e gyűjteményben viszont zavaró többszöri előfordulásuk.

Kigyomlálhatók lettek volna olyan kifejezések is, amelyek túlzott mértékben viselik magukon húsz vagy huszonöt évvel ezelőtti megfogalmazásuk nyomait. Legalábbis úgy gondoljuk, hogy nem tekinthető következtetlenségnek az, ha néhány évtized elteltével valaki arra kényszerül, hogy módosítsa fogalmazásmódját, s nem azért, mert igazodni akar az „uralkodó diskurzus”-hoz, hanem mert adott esetben az ő számára is kétségessé váltak (a tények, és nem a forgandó politikai széljárások miatt) korábban axiómának tekintett történetbölcseleti igazságok. Bényei Miklós soha nem írt leegyszerűsítő módon, legrégebbi írásaiban sem lelni nyomát vulgármarxista tévelygéseknek. Fogalmazásmódja

mégis olyasmit sugalmaz (tizenhárom évvel ezelőtt megjelent írásában), ami ma anakronisztikusan hat: „A fentiek alapján is nyilvánvaló, hogy Eötvös József túlbecsülte a művelődés szerepét: ez a felvilágosodás hatásával, valamint itt nem elemzett idealista társadalom- és történelem-szemléletével magyarázható.” (190.). Másik példa arra, hogy jelentéktelen igazítással a szöveg piciny döccenője elsimítható volna: „Eötvös politikai munkásságáról nyugaton, burzsoá történészek írták a legterjedelmesebb és legátfogóbb tanulmányokat.” (201.). Aligha vitatható, hogy az itt érintett történészek nem marxista szemléletűek, mégis elhagyhatnók ezt a jelzőt ma már, s pusztán azért, mert az 1978-as keltezésű írás negatív jelentésárnyalata szükségtelen előítéletet idéz fel.

A kötet a „folyvást olvasó” Eötvöstől indul, és a művelődéspolitikai, a könyvtárügy kérdéskörével zárul (leszámítva az akkor új Eötvös sorozatról írt ismertetést), ezáltal lényegileg és rokonszenvesen kötődik Bényei Miklós egyéni érdeklődéséhez, hogy úgy mondjuk életművéhez. S ami több ennél: a gondolkodó, az író, a politikus Eötvös kereteit szolidan (a szerzőre jellemző, talán túlzott szerénységgel) tárgyyszerűen vonja meg. Így aztán nemcsak Eötvös Józsefről tudunk meg sokat e könyvből, hanem Bényei Miklósról is, az Eötvös-filológia három évtizedes jeleséről, aki látszólag mindig részkérdések nyomába szegődik, és aki talán éppen ezért segít hozzá távlatos megállapításokhoz.

Tamás Attila

**TASI JÓZSEF: JÓZSEF ATTILA KÖNYVTÁRA ÉS
MÁS TANULMÁNYOK, Budapest, Ecriture, 1996 ,
231 p.**

József Attila életének alighanem legodaadóbb kutatója gyarapította nemrégiben újabb ismeretekkel a rá vonatkozó szakirodalmat.

Persze, aki akár csak nagyjából is ismeri ezt a tragikus életutat, annak számára nem hozhat meglepetést, ha a könyvbe belelapozva hamar kiderül, hogy címe kissé megtévesztő, mivel a benne foglalt írásoknak csak az első darabja szól valóban a „könyvtár”-ról. Nem juthatott teremnyi szobákat betöltő mennyiség birtokába az, aki családi lakásrészből hol albérleti szobákba, hol szobakonyhákba költözött, míg máskor szanatóriumokba kellett vonulnia. Ezek a helyváltogatások amellet nem voltak mindig simáknak mondhatók, s így a már megvett könyvek egy része is le-lemaradt. Belőlük csak a „hiányával lehet jelen” itt valamennyi, azáltal, hogy Tasi fáradságot nem kímélő – egyszersmind kritikus – nyomozásai valószínűsíteni tudnak egyet-mást *egykori* meglétükből. Meglepetésekkel nem is nagyon szolgál ez a fejezet, a kutatókat azonban jól el tudja igazítani bizonytalanságaikban. A *bizonyítható* és az *állítólagos* (Szántó Judit állításai szerint megvolt) könyvállomány természetesen túlnyomórészt értékes munkákból tevődik össze. Csak igen szerény azoknak az őneki dedikált vagy általa recenzeált köteteknek a száma, melyeknek a költőhöz kerülését nagyobbbrészt a véletlennek írhatjuk a számlájára. (A számbavett, szakszerűen leírt anyag öt kategóriába osztása egészében véve indokolt, nem egészen világos viszont a „József Attiláénak mondott könyvek a PIM-ban” és a „József Attila állítólagos könyvei” csoportokba foglaltaknak az egymáshoz való viszonya, mivel az utóbbi nem csupán nagyobb darabszámát tekintve tér el az előbbitől. Máskülönb az I-II. kategória 177-es össz-darabszáma úgyszólván teljesen egybevág a „bizonyítottak tekinthető könyvek” 176-os összlistájával.) Magyar klasszikusok, kortárs költők, az elmúlt száz év világirodalmának rangos munkái (részben franciául), a finnugor költői hagyomány értékes darabjainak fordításai. Marxtól, kisebb számban Engelstől, Lenintől és Kautskytól származó kötetek mellett egy Sztalin-brosúra

bukkan elő, másfelől Wundt, Bergson, Croce, Russel könyveire találhatunk – és egy Bibliára. Majd néhány anarchista írásműre. Marx (részben német) szövegei többhelyütt gondos aláhúzásokkal, kisebbrészt széljegyzetekkel is „súlypontosítást” nyertek. Freud – minden bizonnyal jogos Tasi föltevése – Judit cenzúrázása miatt hiányozhat teljesen. Petőfi bizonyára „lemaradt” valamelyik rendezetlenebb költözésnél – Vörösmartyval együtt. Dedikált könyvek nem csupán Juhász Gyulától és Kosztolányi Dezsőtől lehetnek föl (többek között) hanem Babitstól, Kassáktól és Weörestől is. Aztán Radnóti-kötetek – az egyik váratlan módon: fölvgatlanul. A szépprózát nem sok szerző képviseli: amit nem akart sűrűbben kézbe venni, annak megvásárlására bizonyára nehezen szorította ki a pénzt. Tasi József általában példaszerű gondossággal látja el a szükséges magyarázatokkal, útbaigazításokkal az egyes tételeket, így inkább az a kérdés kívánczik ki olvasójából, hogy vajon nem lett volna-e célszerűbb valamiképpen takarékosabban bánni *A tőke* aláhúzásainak közreadásával. (A 18 sűrűn nyomtatott oldal ugyanis nem szolgál feltűnő újdonságokkal. – Másrészt azt a sajnálkozást lenne nehéz elhallgatni, hogy a precíz munkára máskülönben sokat adó szerző az idegen szavak írásában meglehetősen sok sajtóhibát engedett át a kezén.)

A „könyvtár” sajtószerűseit nem tárgyalja hosszabb tanulmány, inkább csak alakulásának a történetét magyarázza Tasi, jórészt egykori emlékezőkre alapozva. Ez adott esetben indokoltnak mutatkozik, hiszen nagy lett volna annak az esélye, hogy a kényszerítő körülmények hatására eleve korlátozott, ismételten csonkult anyag megalapozatlan következtetések levonására ad indítást. A kötetet azonban nem csupán színes – főként dedikációkat és József Attila-portrékat bemutató – képanyag gazdagítja, hanem több tanulmány is.

Ezek közül a Babits ellen írt „*Tárgyi kritikai tanulmány*” történetéhez összeállított „adalékok” a legérdekesebbek. Összefüggéseknek néha messzire elnyúló szárait fölfejtve, mondhatni nyomozói mestermunkával deríti föl azokat a személyi motivációkat, amelyek Hatvány Lajos, Ignotus, Zsolt Béla és mások, illetve Babits Mihály viszonylatában József Attilát pamfletje megírásában befolyásolhatták. Közel kétszáz tételes jegyzetapparátusa az elvégzett munka mennyiségéről, az érvelés logikája – a benne érvényesülő mértéktartással – ennek minőségéről vall.

Hasonlóképpen gondos és alapos a *Korunk* és József Attila viszonyát tárgyaló tanulmány is, noha ez kevesebb rejtett rugónak a működésére derít fényt, a történelem alakulása pedig már egy fokkal – nem jelentéktelennel – kisebb fontosságúnak mutatja azt a kérdéskört, amelybe ez beletartozik, mint amilyennek megírásának időszaka föltételezhette.

Szántó (Ludmann, „Pál”, „Csont”) Juditnak és az ő József Attila előtti élettársának: Fenyő Lászlónak egymáshoz, illetve József Attilához való viszonyát bemutatva Tasi módosítja, árnyalja azt a képet, melyben Fenyő már-már egyértelműen és kizárólag „a gonosz”-nak a szerepében lépett színre. A Halálbüntetés Ellenés Szövetség aláírásgyűjtő kiáltványa és a közvetlenül Sallai és Fürst megmentése érdekében kiadott röpirat közti különbségtevés és az akcióban részt vevők tevékenységének bemutatása is jónéhány fontos részlettel gyarapítja az adott időszak társadalmáról (s ennek belső mozgásairól) formált képet. Az aláírók sokaságának nevét közölve többek között érvénytelenítve egy Márai Sándorról rajzolt torzkép vonásait.

Általában is segítségünkre vannak ezek az írások egy alighanem kivételesen bonyolult korszaknak a megismerésében, melynek utat kereső értelmiségi szereplői oly sok kisebb vagy nagyobb irányú váltással kíséreltek meg tájékozódni – nemegyszer reménytelenül összekuszálódott szálak sokaságában.

A Bartók Bélához kapcsolódás ismertebb (és fontosabb) tényezőihez örvendetes módon társítja ez a kötet a Kodály Zoltánnal való kapcsolatkeresés különböző mozzanatait, képzőművészekhez való viszonyáról is tud újat mondani. (Említést érdemel ebben a tekintetben, hogy a zene iránt lényegesen fogékonyabbnak mutatkozott József Attila, mint a képzőművészet – vagy mondjuk az építészet – irányában.)

Érdekes a hol törvény-, hol véletlenszerű mozzanatok sokaságából összetevődő Illyés–József Attila-kapcsolat megvilágítása is. Ebben ugyan kevesebb „alapkutatást” végzett a szerző, inkább a különböző publikációkban szétszórva már megjelent adatoknak vállalkozott ezúttal az összerendezésére, de hát ez sem okvetlenül könnyű feladat. (Maga Illyés egyébként a közé a kevés emlékező közé tartozott, akik szembenéztek azzal a ténnyel, hogy az emlékezések – akár a friss élményszerűséggel hatók egyike-másika is – nem föltétlenül megbízhatók.) Az apró, többnyire kritikusan ellenőrzött részletek egymáshoz illesztése föl is villant valami korábban számba nem vett lehetőséget: egy bensőségessé váló Flóra–Illyés találkozás lehetőségét a két férfi által szeretett lány mátraházi magánosságának heteiben. Föltevésének helyességéhez erős kétségek férnek – az *Arccal le* és a *Te is meghalnál* egyáltalán nem sugallja egy majd harmonikussá bontakozó kapcsolat szereplőinek első egymásra találását – azt azonban, hogy a sérült lelkű, „Héttoronyba” zárt lírikust ilyen irányú kételyek is kínozhatták, nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Ami a tanulmánygyűjtemény utolsó, vitairás-jellegű darabját illeti: ezt nem vettem volna be a kötetbe. Az életmű legjobb ismerői közti

vitákban természetesen mindkét fél érveire oda kell figyelnünk, csak hát először is: hogy ki a szerzője a *Hivogató* című verses szövegnek, az aligha kötetbe illően súlyos kérdés. Másodsor: engem legalábbis nem tudnak meggyőzni – a kritikai kiadás ellenében – a cikkben felsorakoztatott érvek József Attila „szerzőségét” illetően. Legföljebb annyit valószínűsít számomra, hogy öccse – gyakorlott kézzel – itt-ott javított József Jolán tréfás idétlenkedésein.

Bárhogyan legyen is: ez a kis írás nem sarkalatos pontja, és nem is jellegzetes darabja ennek a kötetnek. Sok érték húzódik meg a talán szürkének ható cím alatt.

Lévay Botond

SZILÁGYI IMRE KIÁLLÍTÁSA AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN

Az már közhelynek számít, hogy a debreceni grafika bölcsője a kollégiumi rézmetsző diákok művészi tevékenységéhez nyúlik vissza.

Szilágyi Imre grafikus méltán kapcsolódik finomkezű elődeinek hagyományához, itteni ex librisei sajátos műfajt jelentenek a grafikán belül. Az 1970-es évektől a magyar alkalmazott grafika megújult, éppen e műfaj által. Valaha a pecsét jelezte az illető könyvgyűjtő tulajdonjogát, majd fokozatosan az egyéniség személyes jegyei kezdtek tükröződni a szimbolikus rajzolatokon, a tulajdont jelző szignetek után megjelent az ex libriseken a megbízást adó személyisége, mint unikum.

A megadott, mondhatni kötelező téma soha sem szabhat határt egy jeles művész számára. Empátiával, gazdag alkotóerővel, fantáziával mindig egyedi műalkotást hoz létre Szilágyi Imre is. Több mint 350 ex librise és itt látható alkalmazott grafikái sajátos egyéni, teremtett világát mutatják, de szignetjei kifejezik a gyűjtő vagy felkérő személyiségét, jellemét, körülményeit is. Ihletetten alkalmazkodik az adott témához, s a szimbólumoknak ezért több jelentése van. A költészethez hasonlatos Szilágyi Imre vállalkozása és mesterségbeli tudása; a korlátozott tematikai lehetőségeket hallatlan biztos rajzkészséggel bontja ki, és a témában rejlő motívumokban gondolkodik. Szakmailag mindent tud: egyéni és eredeti a látásmódja, virtuóz a rajzkészsége, lényeglátása, s a megtalált alakító-kifejezési forma így igen fontossá avatja a látszólag kis terjedelmű műremeket. Itt a vonal az úr, rontani, javítani nincs mód, egyszeri és utánozhatatlan, és mégis világfeltáró. Tulajdonképpen a képi gazdagság, gondolatiság, fantázia, karikírozóképeség éppúgy megvan ex librisein, mint a nagy grafikáin megvalósult egyéni világa: az élet nyüzsgő bonyolultsága, ami összetettségében is átjárható és áttekinthető, s így meglepően egyszerű. Mégis e világ ellenpontosztottságának ábrázolása és felfogása a groteszk és a tragikus elemek vegyülését mutatja az iróniában, bölcs humorban, s a feloldódás káprázata kiutat, rendezettséget sugall e rettenetes világból. Éppen az emberi lehetőségek gazdagsága, lírai szépsége ragad meg bennünket. Értelmet, intellektuális élményt, hitelt nyer az életünket körülfoló életzuhatag hömpölygése, van belőle kigá-

zolás, mindennek köze van egymáshoz; elérhető, elhíhető az ember tragikusan felemelő helyzete, csak merni kell vállalni, derűsen szembenézni vele, felfedezni a lényegét és benne megtalálni önmagunk esélyeit. Segít a groteszk, ironikus láttatás, megízlelve a veszélyt, megkönnyeb-bülten elmenni az élet kíméletlen, ordas élményei mellett.

Mintha valóságosan elmozdulna, billegne, dőlné Szilágyi Imre kompozícióin ház, fal, ember, fa, de maga az érzelem, az ideál, a szerelem, a nő, a természet is; hogy a kis mesés epizódokat úgy tekinthessük, mintha a meglékelt agyú világ rejtelmes rendjébe néznénk be szürrealista szem-üvegünkkel, idő- és térhasító tudatunkkal, hogy végül összerakjuk a képi részleteket, meggyőződve, hogy igenis minden érthető, s a lehető legjobb, legilletékesebb helyen élnek az ősi népművészeti motívumok is. A billenő falak mintha gondolkodási-cselekvési lehetőséget kínálnának nekünk, mintha nem volna egyetlen szilárd pont sem világunkban, mintha minden gumiból volna, az idő is; és minden még esetleges, vissza-egyenesíthető lehetne, mintha lenne esélyünk. A bolondok furulyaszó-lamából áradna a bölcsesség, a búslakodó-gubbasztó mindenttudó madarak mindent láttak, értettek és megőriztek, akár az ember. Az oszlopok, odvas fatörzsek mélyéről varázslók, bölcsök ajánlanak életeli-xírt, a vadállat sem félelmetes, nem fenevadként ijeszt, inkább nyelvet öltve incselkedik vagy figyelmeztet. A bagoly nem huhog, csak védi az emberi értékeket. Mindezt természetes rajzossággal érzékelteti Szilágyi Imre. Íze van a levegőnek, harapni lehet a felhőt, látni a szellőt. Itt minden megtörténhet, mert világunkban minden relatív. Életesség sugárzik minden vonalból, motívumból. Minden értünk van; emberi a természet, arckifejezése van a Napnak, virágnak, Holdnak. Az anekdotikus előadásmód nemcsak a gondolati-érzelmi piktografikus elemeket erősíti és szimbolizálja, hanem a kompozíció harmóniáját megteremtve az egyedi személyességen túl az általános, örök művészt is felmutatja intellektuálisan mindenki számára.

Volt szerencsém úgy 40 éve, Szilágyi Imre barátom indulásakor egy rajzát, talán a legelsőjét látnom. Alig tizenévesen a pisai ferdetornyot másolta le. Két dolog lepett meg: a kitűnő rajzosság, mintha eleve fényképet varázsolt volna élém, viszont ez az építmény mégis élt, üresen is emberlakta monstrumnak tetszett. Aztán sokat töprengtem rajta, véletlen volt-e ez a témaválasztás, vagy öntudatlanul jellemző. Hiszen a torony stabil, de azért dőlhet; szép, fenséges, monumentális, viszont mégis torzója a valóságnak, mintha maga a természetnek, a világnak egy karikírozott, groteszk mása lenne. Ha mindezt végiggondoljuk, itt vagyunk Szilágyi Imre élményének művészi alakításánál, egyéni látás-módjánál. Megvan minden a világban, de relatív is, akár tudomásul

vesszük, akár nem. Esélyünk van megérteni a világot, de előtte fel kell mérni, minden eshetőséggel számolni kell. Ez nem pesszimizmus, hanem a mindenség, a jelen, a múlt őszinte felvállalása, az ember mozgásterét behatároló emlékek, élmények, asszociációk, hatások szuggesztív megjelenítése, a személyiség, a célok tragikus, olykor groteszk, gyarló, fennkölt, nemes keveredésének felmutatása. Ennek mindnyájan ki vagyunk téve. Az élet maga is szürrealisztikus szerkezet, melyet fel kell fedeznünk.

Szilágyi Imre grafikus megoldásai kortalanok, egyetlen izmus kizárólagossága mellett sem voksolnak. A szürrealisztikus előadásmód is csak az epikus láttatás eszköze, nem didaktikusan filozófiai- és művészetmagyarázó elv. Tehát hajlama, művészi kényszere, érdeke a szürrealisztikus látás, ha tetszik, ez kifejeződhet néprajzi, népművészeti ihletettségben is, de az értelmes groteszkség már ennek a végeredménye, a kész mű kompozíciójában egészséges ötvösmunka, melyben szervesülnek a motívumok. Hangsúlyozni szeretném: nem posztmodern.

Posztmodern, posztavantgard – divatosan bárhogyan is nevezhetjük – erőltetett a művészetben. Legalábbis kvalitásos alkotónál. Ezt csak a műtörténészek, esztéták, kritikusok találják fel. Ez mára megbélyegzés, az alkotóra egyre kényelmetlenebb. Akinek nincs világos mondanivalója, egyértelmű közölnivalója, aminek nincs hiteles, egyéni és nemzeti ihletettsége, abba sok mindent bele lehet magyarázni. A posztmodern léggömböket ideje lenne a művészetekben kipukkasztani, mert ha valami nem érthető, bármilyen magas és értékes díjak emelik is a magasba az ítések által a műalkotást mesterségesen, akár nyereszkezésből, a jövő terében úgyis szétduzzannak, minden zajos erőlködés ellenére.

Szilágyi Imre a maga útját járja régóta, amikor még nem találták meg az ilyen hangzatos kategóriákat az esztéták, hogy posztmodern. Akkor is azt csinálta, mint most. Szabó Lőrinc ezt valahogyan úgy fejezte ki, hogy a divatos izmusok úgy múlnak el, mint ahogyan az idő tekint le a zsebórára. Szilágyi Imre tehetségét ajándékba kapta Istentől, nehéz gyermekora miatt, s ő tud vele megfelelően, felelősen sáfárkodni. Ennyi a titka. Egyszerűen: vagy van átütő tehetsége valakinek, vagy nincs. Hiszem, hogy Isten akart vele valamit, bár sokan tagadnak ilyesmit, pedig a hit, a kálvinista predestináció ott munkál életszemléletében gyerekkora óta. Ezt nem csupán motívumokban kell keresni nála, hanem derűs személyiségében, kiegyensúlyozott kompozícióiban, lényeglátásában, bölcs harmóniájában. A kivételes rajzkészség másban is meglehet, de, hogy ez az agyban, a művészi koncepcióval párosuljon világot teremtve, ez igen-igen ritkaságszámba megy a művészeknél. Mert azt magánemberként is nagyon jól tudja Szilágyi Imre, hogy az Isten minden tehetsé-

get, adományt egyetlen másodperc alatt visszavehet, ha megtagadná hitét, magyarságát, szabad lelkiismeretét. Neki arra sohasem volt szüksége, hogy kötelen táncoljon zsebében egy párt tagkönyvével, s így páholyból nézhesse, Ady szavaival, „a fajok cirkuszát”. Kívülállóként és művészként viszont látomásaiban érzékelteti az élet megtörténhetőségének, bonyolultságának, szentségének és gyarlóságainak, kicsinyességének, nevetségességének szívenütő esélyeit.

Szilágyi Imre grafikái mellett a tárlaton megtalálható Angelo Arrigoni olasz grafikusművész néhány alkotása. Ő a kiállító egyik vendége, barátságuk 1992-ben Barcelonában kötött. Arrigoni mester hidegtűs eljárással készült markáns lenyomatát adja itt közre, éreztetve a mediterrán hangulatot és élményeket.

Még szólnunk kell a könyvről. A könyvecskéről, ami a szó szoros értelmében kézi technikával és műgonddal készült, s ami az ex librissel lélekben összefügg, tőle elválaszthatatlan. Napjainkban, a divatos számítógépes informatika hűvösen varázslatos korában különös becsnek tekintheti a látogató, ha leheletmelegtől igazi könyvecskéket szemelgetünk, a debreceni Bibliofil Műhely baráti körének sorozatdarabjait. A korhűen antikizált ízléses kötetecskék Dr. Varga Gábort dicsérik, aki technikai-szellemi felkészültsége révén megálmodta, gondozta e kiállítás néhány nemes darabját. Az önkormányzat Kulturális Bizottsága által felkarolandónak, finanszírozandónak ítéelhetjük a sorozat további folytatását.

Az Egyetemi Könyvtár régi hagyományt látszik felújítani: az 1970-es, 80-as évek könyvművészeti kiállítássorozatát, amelyek közül nem egy országos figyelmet váltott ki. Olyan könyvművészek, illusztrátor-grafikusok, tipográfusok szerepeltek itt jeles alkotóművészekkel, mint Borsos Miklós, Kass János, Reich Károly, Juhász Ferenc, Haiman György, akik élvezték a nyomdák, – a közös „akol” mesterségbeli melegét és jelentőségét; főleg az Alföldi Nyomdára és feledhetetlen igazgatójára, a mecénás Benkő Istvánra gondolunk, amikor a közös szempont, a szép könyv bemutatása volt valamennyi résztvevő célja. Hátha ezúttal az Egyetemi Könyvtár hagyományélesztő lesz, és e millicentenáriumot köszöntő rendezvénye hasonlóan sikeres sorozatot indít el.

Kérem kedves látogatóinkat, tekintsek meg a tárlatot, a képzőművészet, a könyv és a könyvtár egymásra utaltságának eme ékes bizonyosságát. Ezúttal valami művészi összetartozásnak lehetnek tanúi, egy olyan ritka alkalommal, ami a veretes hagyományon túl a saját életünkkel is kapcsolatos és beszédes.

IN MEMORIAM

HAIMAN GYÖRGY

(1914–1996)

Egy hosszú, tevékeny élet ért véget váratlanul az elmúlt év augusztus 14-én. A magyar könyvművészet hagyományait tudatosan felvállaló, őrző és továbbfejlesztő Mester távozását gyászolja a szakma és minden könyvszerető emberrel együtt a debreceni Egyetemi Könyvtár.

Intézményünket szoros kapocs fűzte Haiman Györgyhez. Kner Izidor unokája a Kner-életmű tudományos feltárására törekedett, és a Kner Imre által kijelölt úton jutott el Debrecenbe. 1935-ben kezdődött Kner Imre s a debreceni Egyetemi Könyvtár között az az együttgondolkodás, amelynek célja a Kner-nyomda és kiadó könyveinek a könyvtárnak ajándékozása volt, hogy különgyűjteményként őrizze azokat, a magyar tipográfia iránt érdeklődők számára. Az 1943-ban végül is Debrecenbe mentett könyvek ma az Egyetemi Könyvtárnak féltett kincsei.

Ez a megőrzött és feltárt gyűjtemény indította Haiman Györgyöt arra, hogy a Kner-kiadványok számbavételére a debreceni könyvtárat kérje fel. Az 1972-ben felvállalt munka eredménye az Akadémiai Kiadó gondozásában 1982-ben, a nyomdaalapítás centenáriumaára megjelent, *A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében, 1882–1944* két kötetes elemzés lett. Abban az örömben volt részünk, hogy Haiman György irányításával, segítségével dolgozhattunk. Megtanulhattuk Tőle megérteni a magyar könyvtörténet e kiemelkedő műhelyének jelentőségét, elhelyezni tevékenységét a magyar művelődéstörténetben, és hatását, visszhangját az országhatárokon túl is. Lépésről lépésre fogott meg három egyéniség sugárzása: Kner Izidor leleményessége, kedélye; Kner Imre műveltsége, önzetlen műpártolása, világlátása; Haiman György filológusi, tudósi és emberi példaadása.

Számos kiállítás megrendezése, a Tótfalusi Kis Miklós-konferencia megszervezése, gazdag levelezés, további tervek kötnek Haiman Györgyhez bennünket. Szakmai segítsége pótolhatatlan e tervek megvalósításában. Leginkább azonban kedvesen tartózkodó, de őszinte érdeklődéssel nyitott személyisége hiányzik. Soványka vigasz, de kapaszkodnunk kell bele: velünk marad tudósi, erkölcsi példája.

Lévay Botondné

TÓTH BÉLA (1908–1996)

Pályakezdéséről szólva, könyvekért rajongó, nehézsorsú falusi gyermekként jellemezte önmagát. Sokszínű, termékeny életét többen méltatták, köztük kortársa, Szabó Magda. 1979-ig megjelent műveinek bibliográfiája kisebb könyv terjedelmű. Tanulmányait, esszéit, kritikáit a Kelet Népetől a Nyugatig tucatszámú folyóirat közölte, irodalmi érdeklődése a latin költészettől Steinbeckig és Brechtig, a népi íróktól Gyöngyösi Istvánig terjedt.

Személyére ezúttal tanítványaként emlékezem, mert azok közé tartozom, akik szerint életművének legnehezebben fölrható magasságába a tanári katedrán emelkedett. Több évtized távlatából úgy tűnik, számára a tanítás célja olyan lelki hajlandóság megteremtése volt, amely örökké tart. Módszeréből ítélve éreznie kellett, hogy az ismeret lényegének átadása lehetetlen szeretet nélkül, és ő végtelenül szerette a tartalmas életet, az irodalmat, élvezte a művészet és a természet minden ajándékát. Végső szándéka életcélok formálása volt tehát, és ennek érdekében hatott a reá bízottakra. Tudatossága számunkra nem volt érzékelhető, a mondandó mélyén mégis mintha folytonosan ott lappangott volna valami kódolt ösztönzés, az általa megélt idők tanulsága is, hogy minden generáció kaphat olyan üzenetet, amelyre készen kell állania, és mennie, amikor kell. Őt magát legnagyobb, történelmi elhivatása 1940–1944 között Székelyudvarhelyre vezette, ahol négy éven át próbálta gyógyítani mindazt, amit a kisebbségbe szorított lélek elszenvedett.

A Debreceni Református Gimnázium katedráján előadott dráma- és verselemzéseinek színvonaláról hasonló műfajú nyomtatott munkái is tanúskodnak. Különösen Adyról tartott előadásai voltak több mint egyetemi igényűek: felejthetetlenek. Ilyenkor felengedett latin óráinak hűvösebb légköre, személyét a kivételes élmény, a várakozás csöndje vette körül. Csaknem egy teljes tanéven át, ügyet sem vetve tanfelügyelőre, tanmenetre, uralkodó tanokra, kristályosan kimunkált esszék sorozatát hallhattuk a századforduló művészetének és társadalmának európai vagy hazai összefüggéseiről, emberségről, magyarságról, a hitetlen hitről és magáról a titkok titkáról. Könnyedén formálható gyermekded hallgatóságát felnőttként kezelve, lelkünket addig ismeretlen távlatokig tágította és emelte.

Általában elégedettnek látszott, ápolt kertjéből igen gyakran érkezett derűsen közénk. Sugárzó tekintélye tudatában jóval többet engedett meg

magának, mint egy ellenséges szándékok által ellenőrzött egyházi iskola tanárai közül bárki más. „Ez nem irodalom, – mondta a szöveggyűjtemény egyik fejezetéről – aki felvételre készül, olvassa el...” Voltak mondatai, melyek valódi értelmét csak tizenegynéhány év elteltével érthették meg: „A magyar huszadik század talán legtisztább embere volt Németh László”. Így szólt az egyik kurtán, de különös jelentőséggel hangoztatott ítélet, amely sok tanítványnak ma is elég ahhoz, hogy Németh László „mélységének” megbélyegzését úgy élje meg, mint egy Tóth Béla által fölszentelt zászló megtiprását.

Hófehér hajjal koronázott piros ábrázata, lankadatlan belső energiái utolsó tanévében is ereje teljében lévőknek mutatták, de a latin órák csökkentett óraszámja miatt ekkor már érzékelhetően bosszús volt. Úgy érezte, önhibáján kívül nem adhat műfordítóként is elismert önmagához méltó tudást. Olykor hirtelen haragú volt, indulatos, sokat követelő, bár a számonkérésben egyéni adottságokhoz igazodott. Ha igazságtalan volt, nagyvonalúan tudta éreztetni tévedését.

Színházba, operába, kiállításokra kísérte tanítványait, ízlést és mintát adott. Volt aki tőle tanulta meg, hogy silány, sőt alantas dolog erdei séta közben rádiót hallgatni...

Aki tanárként nem ismerte, minden bizonnyal életműve legfontosabb részének érezheti nagy elődje, Maróthi György kollégiumi professzor munkásságának feltárását. Talán ő maga is így vélekedett. A debreceni felvilágosodást gazdagon dokumentáló tanulmányai, a Könyv és Könyvtárban megjelent forráspublikációk és Maróthi-monográfiája valóban döntő pontokon korrigálták és helyes irányban befolyásolták a magyar művelődéstörténetnek a XVIII. századi Debrecenről alkotott téveszméit.

Szellemi ereje a végsőig kitartott, nem hagyta el a gyermekkorától táplált három szerelem: a művészet, az irodalom, és a latin szellem vonzása sem. Horatiusról halálos ágyán, legvégső testi nyomorúságában is hajlandó volt szót váltani. Méltó volt a tisztességre, hogy Debrecen város díszpolgáraként temessék el.

G. Szabó Botond

Gomba Szabolcsné főigazgató gyászbeszéde Dr. Várady-Szabó László sírjánál, 1995. szeptember 5.

Tisztelt Gyászolók!

Mélységes megdöbbenéssel állunk az Egyetemi Könyvtár nyugalmazott főmunkatársa, Dr. Várady-Szabó László koporsója előtt, hogy végső búcsút vegyünk tőle. Bénultan állunk, mi, akikkel életének jó részét töltötte. Nem tudjuk felfogni a tragédiát. Mi történt? Miért? Miért ilyen váratlanul? Alig néhány nappal ezelőtt tervekről beszéltünk vele, mert bár nyugdíjasként az Állattani Tanszék könyvtárosa volt, gyakran jött az Egyetemi Könyvtárba új könyvekért, vagy fáradhatatlanul kérve egy-egy elkészített pályázatának támogatását.

Várady-Szabó László debreceni értelmiségi környezetben cseperedett fel; apja, anyja régi debreceni kalmárok, kereskedők sarja lévén, környezetükben „mindenestül és megmásíthatatlanul debrecenivé lett” és magát tudatosan annak vallotta egész élete során. Orvos édesapja mellett szerzett tapasztalatai hatására „korán érzékenység és érdeklődés ébredt benne a környező világ emberi oldala iránt, s az emberekkel való összetartozás tudata apja mellett sokasodó élményekbe gyökerezett” – vallja önéletrajzában.

1945. április 10-én díjtalan gyakornokként kezdett el dolgozni az Egyetemi Könyvtárban, ahol nyugdíjaztatásáig megszakítás nélkül dolgozott. Kezdetben szakozói munkakört látott el, de dolgozott az olvasószolgálatnál, tájékoztatásnál, szakreferensként és a folyóirat osztályon, ahol vezetése alatt ismertem meg a periodikus kiadványokkal kapcsolatos szerteágazó munkát és közelebbről a szeretetre méltó, művelt nagy tudású embert, akinek érdeklődése csaknem minden tudományágra kiterjedt. Végzettsége szerint közgazdász és jogász, de volt két évig teológus, negyvenéves kora táján pedig matematika szakon végzett két évet. Sokat olvasott a könyvtárban is, rengeteg ismeretre tett szert, bátran hozzá lehetett fordulni a tájékoztatási munka legbonyolultabb kérdéseivel. A nyelvek is mindig érdekelték, úgyhogy mondhatni Európa minden nyelvéhez értett. Az Egyetemi Könyvtárnak szeretett és megbecsült munkatársa volt. Egykori hivatali főnöke és jó barátja, Csúry István írta róla 1977-ben: „Igen képzett munkatárs, a folyamatosan „begyűjtő” és írásban, publikációkban nem reprodukáló típus. Igen alapos és gazdag ismeretanyagát a könyvtári munka minden területén jól lehet kamatoz-

tatni, különösen jó a tájékoztatási munkában, ezért szívesen és sűrűn keresik fel kérésekkel. Évfordulós kiállítások rendezését, azok anyagának szellemi megkomponálását mindig örömmel vállalja.”

Könyv- és könyvtár-szeretete nyugdíjas éveinek is meghatározója maradt az Állattani Tanszék könyvtárosaként. Munkatársai mindkét helyen szeretettel beszélnek róla.

És ami ezen túl van? A személyiség; az egyszeri, a többé meg nem születhető, boldog volt-e? „Nincs a halandók közt, aki végig boldog egészen; bánattalan egy sem született” – s maga vallomása is választ ad erre: „Mindenesetre én is elmondhatom majdnem ugyanolyan joggal, mint alig egy hete meghalt jó barátom, Pákozdi Ferenc – akivel ugyan Egyetemünk nem bánt a legszebben, én szégyellem miatta magam, – hogy „Ennyi tudással és tehetséggel kevesen vitték kevesebbre”. Ez persze rajtam is múlt magamon, de azért nemcsak rajtam, – mint Pákozdi Ferenc esetében sem csak őrajta. S bár kárát látta ő és kárát látom én, végső soron a társadalom a vesztes.”

És vesztesek vagyunk mi, akik ma itt állunk dermedten, gyászban. „A halál olyan, mint a születés: a természet titokzatos műve” – mondják a bölcsek. Mi pedig döbbenten és kétségbe esve nézünk szembe vele, félelem és szorongás költözik a szívünkbe, mert „a természet még sohasem adott rá példát, hogy bárkinek elengedte volna a halál kényszerét”.

„Mint ahogyan lomb váltja a lombot, olyan csak az ember.
Földre sodorja a lombot a szél, de helyébe az erdő mást
sarjaszt újból, mikor eljön a szép tavasz: így van az emberi
nemzet is, egy nő, más meg aláhull”.

Kedves Laci! Emékét szeretettel megőrizzük, nyugodjék békében!

Emlékezés Csúry Istvánra, születésének 75. évfordulóján

1996. július 2-án az Egyetemi Könyvtár aktív és nyugdíjas munkatársai megemlékeztek az egykori főigazgatóról, akinek sírjára koszorút, virágot helyeztek és baráti összejövetelen idézték munkásságát, emberi nagyságát. Csúry István nagyrabecsült munkatársa, *Némediné Dr. Dienes Éva* küldte ez alkalomra visszaemlékezését, amely nem csak két kiváló szakember egymás iránti tiszteletét és szeretetét példázza, hanem része könyvtárunk történetének, hagyományainak.

„1962. szeptember elején, meleg napsütésben üldögéltem az Egyetem főkapuja melletti kőpadkán, Eszter lányomra vártam. Néhány napja, Egerből visszaköltöztünk Debrecenbe. Már eldől, hogy az Egyetemi Könyvtárban fogok dolgozni, de még nem jelentkeztem az igazgatónál. És amint ott ültem, magamba merültem az Alma Mater előtt, ahová visszakíváncoltam és visszatérhettem, egyszerűen csak ott állt előttem Csúry István. Kedvesen üdvözölt. – Hát megismert? – Persze, hogy megismertem. Ez nagyon jól esett. A fogadtatás ott a napsütésben nem volt tárgyilagosan hivatalos. Természetes és majdnemhogy baráti volt.

Kis gimnazista korában láttam először Csúry Istvánt, amikor édesapjának, a jó Csúry Bálintnak a tanítványa voltam az egyetemen. Aztán akkor találkoztam vele újból, amikor Eötvös-kollegistaként tagja egy német tanárokból álló csoportnak. A Goethe Intézet szervezésében Münchenbe utaztunk néhány hétre. Ez 1941-ben történt. Miközben a modern nyelvoktatás újabb módszereiről okosítottak ki, aggódva füleltünk az egyelőre még távolinak tűnő, de mégis nagyon fenyegető harci morajokra. A 60-as években nevetve emlegettük Csúryval közös emlékünket: miként tutajoztatta meg baráti gesztusból a Goethe Intézet a legbarátságatlanabb időjárásban az árva, didergő germanistákat az utálatosan szürke Isaron.

Semmiségek. És mégis, hogy ezt most itt elmondom, azért teszem, mert ezek az emlékek Csúry István emberi lényét, lényének szimpatikus vonásait: természetességét, közvetlenségét, humorérzékét idézik fel bennem.

Kedves volt, megértő, segítőkész, pedig mennyi megnevelés, sérülés és olykor gúnyolódás kísérte pályáját!

Voltak, akik elképzeléseit a modern könyvtárról utópisztikusoknak, naívnak mondták. Tervei mellett mégis kitartott, ezekből jó néhányat meg is valósított. Modern, európai mintájú könyvtárat akart szervezni. A merev dogmatizmussal és konzervativizmussal a szellemi igényességet és a tájékozódás szabadságát állította szembe.

Szeretett volna még élni, tovább gondolkozni, tervezni, szervezni.
– Örülni az életnek.

Beteg lett. Egyre nehezebben beszélt. Szenvedett, nagyon szenvedett. Már nyugdíjas voltam, mikor egy csúnya téli napon üzenetet kaptam tőle. Arra kért, látogassak be hozzá a könyvtárba.

Mennyire más volt ez a szürke téli nap, mint az a másik, nyárvégi, 1962 szeptember elején!

Beszélni már nem tudott. Írt. Nagy papírlapokra, elnyúlt betűkkel, egy-egy szót, mondatot. „Szerettem volna még élni. Az orvos megmondta, meg fogok halni. Nemsokára” – Így lett.

Gondolatban én is ott vagyok a sírjánál. Szeretettel emlékezem rá. Talán különc volt? Voltak hibái? Nem tudom. Jó ember volt. Sokat örült, sokszor nevetett. Nagyon sokat dolgozott. Néha szomorkodott. Néha bosszankodott.

És végül nagyon, nagyon szenvedett.

KOVÁCS MÁTÉ (1906–1972)

Kilencven esztendeje született, s közel negyedszázada távozott el a magyar művelődésügy igen fontos őrhelyéről, a könyvtárügy éléről dr. Kovács Máté, akinek munkásságára tisztelettel, megbecsüléssel emlékeztek egykori munkatársai, tanítványai, tisztelői. Tudós és közéleti személyiség volt, akinek életútját, munkásságát idézték a debreceni emlékülés előadásai¹ és az Egyetemi Könyvtárban rendezett emlékkiállítás.²

Kovács Máté hajdúszoboszlói parasztcsaládból indult, Debrecenben szerzett tanári diplomát; az itteni Egyetemi Könyvtárban gyakornokként kezdte pályáját, majd Nyíregyházán és Debrecenben tanított középiskolában és egyetemi oktatóként, közben bekapcsolódott a debreceni Nyári Egyetem tevékenységébe. A hivatásával járó feladatok mellett korán eljegyezte magát az alkotó munkával, szépirodalmi műveket rendezett sajtó alá, antológiákat szerkesztett.

A háború után egy ideig a Tankerületi Főigazgatóságon, később az Országos Köznevelési Tanácsnál dolgozott. Az irodalomtörténésznek induló Kovács Máté, felismerve a történelmi helyzetből fakadó szükség-szerű feladatokat, a gyakorlati cselekvést vállalta, részt vett a politikai életben, mint a Nemzeti Parasztpárt tagja, majd országgyűlési képviselője. A Közoktatásügyi Minisztériumba kerülvén, a pedagógiai, illetve elnöki osztály vezetőjeként nagy szerepe volt az állami általános iskolák, a dolgozók iskolája és a falusi népkönyvtárak szervezetének létrehozásában. 1949-ben, két éves államtitkári megbízatás után került a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatói székébe.

Az intézmény a második világháború után évekig a legnehezebb körülmények között működött. Adott volt tehát a feladat: a korszerű igényeknek megfelelő nagykönyvtár munkájának, szolgáltatásainak megszervezése, szakszerű gyűjteményfejlesztés, igényes személyzeti politika. A feladat gazdára talált, Kovács Máté modern könyvtári törekvéseinek megvalósítását a Debreceni Egyetemi Könyvtár vezetőjeként kezdhette el a gyakorlatban. Itteni működésének kiemelkedő eredménye, hogy a hazai nyomtatványok második nemzeti gyűjtőhelye a mi könyvtárunk lett. A köteles példányok fogadásával járó többletfeladatok ellátásához nagyarányú személyi fejlesztést kezdeményezett. Jó emberismerete és szervezőkészsége e téren is kiváló eredményt hozott; a zöm-

mel idősebb, tapasztalt, magas képzettségű és néhány fiatal munkatársból olyan gárdát kovácsolt, amely alkalmasnak bizonyult a korszerű könyvtári feladatok ellátására.

Könyvtárigazgatóként tevékenysége nem szűkült le egyetlen intézmény irányítására, fejlesztésére, hanem mint tudós és művelődéspolitikus nagyobb távlatokban gondolkozott: a magyar könyvtárügy elméleti és gyakorlati kérdései foglalkoztatták. Sokoldalú tevékenysége során könyvtárosi, tanári, népművelői és vezetői tapasztalatai arra ösztönözték, hogy a magyar művelődésügy e fontos területének átfogó tanulmányozásával megalapozza a hazai könyvtárpolitika helyes irányát. A fejlődés lehetséges útját a korszerűen szervezett könyvtári rendszer kiépítésében, a szakkönyvtári és regionális feladatok célszerű megosztásában látta. Elméleti megalapozó munkája elismeréseként a minisztérium őt bízta meg az első hazai könyvtári törvény tervezetének kidolgozására hivatott bizottság tevékenységének irányításával.

Munkahelyén valóságos műhely alakult ki körülötte, a nevével fémjelzett debreceni könyvtári törekvéseket nemcsak az Egyetemi Könyvtár nagyarányú fejlődése, hanem a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának általa alapított évkönyve is szemléletesen tükrözi. Aktuális gyakorlati problémák megoldásával foglalkozó írások éppúgy helyet kaptak a nagy horderejű elméleti kérdésekkel foglalkozó tanulmányok mellett, mint a könyv- és könyvtártörténeti közlemények.

Kovács Máté szervezői erényei közé tartozott – írta utóda, Csúry István – hogy hagyta az embereket dolgozni. Talán több is ez, mint szervezői erény: Kovács Máté humanista volt, hitt az emberi munkában, értelemben és akaraterejében, bízott munkatársai szakmai tudásában. Eből a hitből és bizalomból fakadt az a vezetői stílus, amely a tartalmas, alkotó munkának mindig szabad teret engedett, s a legnehezebb években is óvta, megvédte azt a közösséget, amely irányításával működött. Így válhatott munkatársai közül nem egy a magyar könyvtárügy kiváló szakemberévé, vezetőjévé a későbbiek során.

Jóllehet, debreceni munkásságának közvetlen hatása elsősorban az Egyetemi Könyvtár nagyarányú fejlődésén mérhető, de nem volt hatástalan a város más könyvtáraitra vonatkozóan sem, hiszen a tudományos és szakkönyvtárak mellett szívügye volt a közművelődési könyvtárhálózat kiépítésének ügye is. A megyei könyvtárak létrehozása óta több évtized telt el, elég idő ahhoz, hogy az intézményrendszer jelentőségéről, kulturális életünkben betöltött szerepéről elismeréssel szólhassunk. Szűkebb pátriánkban a Református Kollégium Nagykönyvtára mellett országos, sőt nemzetközi hírnevet szerzett Egyetemi Könyvtárunk, amely

egykori vezetőinek szellemében az új igényekhez való alkalmazkodás és megújulás szándékával szolgálja az egyetemi oktatást és a tudományos kutatómunkát. Felsőfokú intézményeink könyvtárai szakkönyvtári funkciót töltenek be. Közművelődési könyvtárhálózatunk, élén a Megyei Könyvtárral – mostoha körülményei ellenére – magas színvonalon látja el az olvasók és kutatók irodalom-szükségletét.

Könyvtári rendszerünket az utóbbi évek változásai ellentmondásos módon érintették. Egyes könyvtártípusok létjogosultsága kérdésessé vált, jónéhány gyűjtemény feloszlott, de a fejlődés nem állhat meg. Változó világunk újabb és újabb követelmények elé állítja az emberi tudás dokumentumainak őrzőhelyeit. A könyvtárak hagyományos alapfunkciói mellett egyre nagyobb jelentőséget kapott a dokumentációs és információs tevékenység, s ez bizonyos mértékben módosítja a könyvtári munka technikáját, a könyvtárosság tartalmát is. Abban, hogy a magyar könyvtárosok vállalhatják az új feladatokat, nagy szerepe van Kovács Máté több mint két évtizedes professzori munkájának. Debrecenből elkerülvén, 1956-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének vezetője lett. Könyvtárosok százait nevelte és tanította meg a korszerű könyvtári szolgálat teljesítéséhez szükséges ismeretekre.

Személyével rangot és tartalmat adott a könyvtárosképzésnek. A tananyag körét bővítette a tömegkommunikáció elméletével, olvasásszociológiai és informatikai ismeretekkel. Oktató munkáját éppen úgy, mint tudományos munkásságát a társadalmi igények és a számára mindennél fontosabb nemzeti művelődésügy szolgálatába állította. Az új iránti fogékonyságát, az újhoz való alkalmazkodás képességét tanári működése idején is megőrizte, s ezáltal évtizedekre irányt és célt mutatott tanítványainak, annak a könyvtáros generációnak, amely azóta is részese, irányítója a könyvtári munka területein szükségessé vált és folyamatban lévő változásoknak.

Tanítványai, s ma már tanítványainak tanítványai vannak a szellemi élet minden területén, ők azok és egykori munkatársai, akik továbbviszik tanáruk, vezetőjük szellemét, akik őrzik, s időről-időre, megemlékezések alkalmával felvillantják imponáló tudását, szigorú de vonzó emberségét azok számára is, akik már nem ismerhették személyesen, de szellemi örökségének részesei kívánnak lenni.

Korompai Gáborné

JEGYZETEK

1. Kovács Máté emlékülés, Debrecen, 1996. október 28–29. Az elhangzott előadások szövege „Kovács Máté emlékének” címmel, évkönyvünk különszámaként jelenik meg.
2. Kovács Máté emlékkiállítás, Debreceni Egyetemi Könyvtár üvegcsarnoka 1996. október 28 – november 20.

MUNKATÁRSAINK

BÁNHEGYI B. MIKSA *bencés, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár igazgatója*
9090 Pannonhalma, Vár. 1.

Dr. BITSKEY ISTVÁN *tanszékvezető egyetemi tanár (DSc)*
4010 Debrecen, KLTE Régi Magyar Irodalmi Tanszék

Dr. DEBRECZENI ATTILA *docens (CSc)*
4010 Debrecen, KLTE Régi Magyar Irodalmi Tanszék

DOBÓ JUDIT *tanársegéd*
4010 Debrecen, KLTE Matematikai és Informatika Intézet

Dr. IMRE LÁSZLÓ *tanszékvezető egyetemi docens (DSc)*
4010 Debrecen, KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet, XIX. századi Magyar Tanszék

Dr. JÁNOS ISTVÁN *főiskolai docens (PhD)*
4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 3/a. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Magyar Irodalmi Tanszék

Dr. JUHA ENIKŐ *szakreferens*
4010 Debrecen, KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. KOLTAY KLÁRA *(PhD)*
4010 Debrecen, KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. KOROMPAI MÁRIA *nyugalalmazott osztályvezető*
4010 Debrecen, KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. LÉVAY BOTOND *főiskolai docens*
4026 Debrecen, Péterfia u. 1/7. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola

LÉVAY BOTONDNÉ *dr. főigazgató*
4010 Debrecen, KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. OJTOZI ESZTER (PhD)

4032 Debrecen, Dóczy J. u. 1. I/11.

Dr. SURÁNYI BÉLA (PhD)

4010 Debrecen, KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. TAMÁS ATTILA egyetemi tanár (DSc)

4010 Debrecen, KLTE Modern Magyar Irodalomtudományi
Tanszék

DR. TAXNER-TÓTH ERNŐ rektor-helyettes, professzor (DSc)

4010 Debrecen, KLTE Régi Magyar Irodalmi Tanszék

Dr. D. TÓTH JUDIT adjunktus

4010 Debrecen, KLTE Világirodalmi Tanszék

CONTRIBUTORS

- BÁNHEGYI, Miksa B. Benedictine director of the Library of Pannonhalma Abbey*
9090 Pannonhalma, Vár. 1.
- Dr. BITSKEY, István professor and head of department (DSc)*
4010 Debrecen, KLTE Department of Old Hungarian Literature
- Dr. DEBRECZENI, Attila associate professor (DSc)*
4010 Debrecen, KLTE Department of Old Hungarian Literature
- DOBÓ, Judit assistant lecturer*
4010 Debrecen, KLTE Institute of Mathematics and Informatics
- Dr. IMRE, László associate professor and head of department (DSc)*
4010 Debrecen, KLTE Institute of Hungarian and Comparative
Literature, Department of 19th Century Hungarian Literature
- Dr. JÁNOS, István associate professor (PhD)*
4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 3/a. György Bessenyei Teacher's
Training College, Department of Hungarian Literature
- Dr. JUHA, Enikő subject specialist*
4010 Debrecen, KLTE National and University Library
- Dr. KOLTAY, Klára senior member (PhD)*
4010 Debrecen, KLTE National and University Library
- Dr. KOROMPAI, Mária retired head of department*
4010 Debrecen, KLTE National and University Library
- Dr. LÉVAY, Botond associate professor*
4026 Debrecen, Péterfia u. 1/7. Ferenc Kölcsey Reformed Teacher's
Training College
- Dr. LÉVAY, Irén Director General*
4010 Debrecen, KLTE National and University Library

Dr. OJTOZI, Eszter (PhD)
4032 Debrecen, Dóczy J. u. 1. I/11.

Dr. SURÁNYI, Béla (PhD)
4010 Debrecen, KLTE National and University Library

Dr. TAMÁS, Attila professor (DSc)
4010 Debrecen, KLTE Department of Contemporary Hungarian
Literature

*Dr. TAXNER-TÓTH, Ernő vice rector of KLTE, professor of Hungarian
Literature (DSc)*
4010 Debrecen, KLTE Department of Old Hungarian Literature

Dr. D. TÓTH, Judit assistant professor
4010 Debrecen, KLTE Department of World Literature

TARTALOMJEGYZÉK

Az Olvasóhoz 3

Tanulmányok

Taxner-Tóth Ernő: Millecentenárium és könyvtár – A thousand-year old country and the libraries 7

Bánhegyi B. Miksa OSB: A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár – Library of the Pannonhalma Abbey 19

Korompai Gáborné: Nehéz idők a Debreceni Egyetemi Könyvtár életében – Schwere Zeiten im Leben der Universitätsbibliothek 35

Koltay Klára – Lévy Botondné: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának fejlesztési törekvései – Development plan of the National and University Library of Lajos Kossuth University 49

Debreczeni Attila: Csokonai és Kazinczy kapcsolata – Relationship of Mihály Csokonai Vitéz and Ferenc Kazinczy 67

Közlemények

Ojtozi Eszter: Possessori bejegyzések a Debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben (értelmiségiek és diákok könyvei) – Des notes de possesseurs dans les livres étrangers parus au XVIIe siècle de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen (Livres des intellectuels et des étudiants) 101

Juha Enikő: A Debreceni Egyetemi Könyvtár legrégebbi magyar vonatkozású ősnymtatványáról – The Oldest Incunable of the University Library of Lajos Kossuth University Relating to Hungary 121

<i>Surányi Béla</i> : Iskola a hegyen – Thousand years of Pannonhalma . . .	127
<i>János István</i> : A tokaji kapucinusok könyvei – The surviving books of the Capuchine Order in Tokaj	135
<i>Dobó Judit</i> : „Surveiller, protéger et garder”: A francia köteles példány szolgáltatás és a nemzeti bibliográfiai számbavétel – „Surveiller, protéger et garder”	141

Kritika és szemle

<i>D. Tóth Judit</i> : Dudith András könyvtára. Részleges rekonstrukció . . .	157
<i>Bitskey István</i> : Koós Judith: Ráday Gedeon könyv- és műgyűjteménye a XVIII. században	161
<i>Imre László</i> : Bényei Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi	165
<i>Tamás Attila</i> : Tasi József: József Attila könyvtára és más tanulmányok	169
<i>Lévay Botond</i> : Szilágyi Imre kiállítása az Egyetemi Könyvtárban . . .	173

In memoriam

<i>Haiman György</i>	181
<i>Tóth Béla</i>	183
<i>Várady-Szabó László</i>	185
<i>Csűry István</i>	187
<i>Kovács Máté</i>	189

HU ISSN 0139–1305

**Felelős kiadó: Dr. Bazsa György rektor
Készült 300 példányban a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 17,4 A/5 ív**

97–184